

med/dobje

XXII - 1986 - 1/2

POEZIJA IN PROZA: VLADIMIR KOS (JAPONSKA), NOČ IN VELEMESTNE
LUČI (14), ZAHODNOJAPONSKA KVADRILOGIJA V JESENI (96) * MAKS OSOJNIK
(ARGENTINA), GRBČEVA LJUBEZEN (126)

DRAMATIKA: DOLORES M. TERSEGLAV (SLOVENIJA), ROJENI SMO ZA ŽIV-
LJENJE (32)

RAZPRAVE IN ESEJI: VINKO BRUMEN (ARGENTINA), O POJMU BOŽJE-
GA BIVANJA (1) * MILAN KOPUŠAR (ZDA), HISTORIČNI KRISTUS (59) * JOŽE
VELIKONJA (ZDA), PISMA IZIDORJA CANKARJA OB STOLETNICI ROJSTVA (66) *
ANDREJ ROT (ARGENTINA), JURČEČEVA RAST IZ NARODNOSTI V DRŽAVNOST ALI
BODOČNOST SLOVENSTVA V ANTIPODIH (81) * LEV DETELA (AVSTRIJA), PROBLEM
TUJEJEZIČNE METAMORFOZE (99) * TONE ARKO (ZDA), GENEZA IN APOKALIPSA,
O IZVORU IN KONCU NAŠEGA VSEMIRJA (107) * LJUBO SIRC (ANGLIJA), ALI JE
KOMUNISTIČNO GOSPODARSTVO MOGOČE REFORMIRATI (130)

KRONIKA: JOŽE KRIVEC (ARGENTINA), OD DOMA, SKOZI TABORIŠČA — V
ŠIROKI SVET (161) * KULTURNI VEČERI SKA V BUENOS AIRESU V XXXIII. SEZONI
(177)

KRITIKE: DR. PETER URBANC (KANADA), MIRA MIHELIČ — URE MOJIH DNI
(166) * TONE BRULC (ARGENTINA), DR. DIMITRIJ RUPEL: SOCIOLOGIJA KULTURNE
UMETNOSTI (168)

ZAPISI: JOŽE MAVSAR (ZDA), ODGOVOR K „VPRAŠANJU SPRAVE“ V MEDDOB-
JU (173).

V KASTELJANŠČINI: FRANCE PAPEŽ (ARGENTINA), UN ANIVERSARIO (179)

ILUSTRACIJE: MARJANCA SAVINŠEK (FRANCIJA) * BERNARD LAVRIŠA (ZDA)

entresiglo

M E D D O B J E

Splošnokulturna revija
1 9 8 6

Letnik XXII.

Št. 1/2

IZDAJA SLOVENSKA KULTURNA AKCIJA

GLAVNI UREDNIK FRANCE PAPEŽ. ČLANI UREDNIŠKEGA KONZORCIJA: ANDREJ ROT
(KI ODGOVARJA ZA REVISO PRED OBLASTMI), TINE DEBELJAK st., LADISLAV LEN-
ČEK IN JURE VOMBERGAR.

Načrt za ovitek: arh. Božidar Bajuk

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE, RAMON L. FALCON 4158, 1407 BUENOS AIRES.
ARGENTINA

Revija izhaja štirikrat na leto. Za podpisane prispevke odgovarjajo avtorji. Spisi
s psevdonimom se objavijo le, če je uredniku znano tudi pravo avtorjevo ime.
Rokopisi se ne vračajo.

Ta zvezek je 126. publikacija Slovenske kulturne akcije, dotiskan decembra 1986.

Tisk tiskarne Editorial Baraga, Colón 2544, Rem. de Escalada, Bs. Aires, Argentina,

Editor responsable: Andres J. Rot.

Registro Nacional de Propiedad Intelectual No. 259299.

Esta publicación se terminó de imprimir en el mes de abril de 1986, en los
Talleres Gráficos Editorial Baraga del Centro Misional Baraga.

CORREO
ARGENTINO
586

CONCESION 7806

TARIFA REDUCIDA

O POJMU BOŽJEGA BIVANJA

1. Ko skušamo zgolj filozofsko ugotoviti, to je spoznati, in še dokazati, da Bog je ali obstaja, navadno govorimo o božjem bivanju. Zato je potrebno, da smo si na jasnem, o čem sploh govorimo, kaj se to pravi, da Bog biva (ali ne biva). Potrebno je, da najprej razčistimo in čim natančneje določimo pojem božjega bivanja.

2. Že sama beseda pojem ni povsem enoumna. Pomeni nam lahko vsaj ali duševni dej, v katerem neko stvar zajamemo ali jo pojмимо, lahko pa pomeni vsebino tega deja, miselni lik, kateri v našem umu zajema in opredeljuje stvar, ali pojav, ki ga pojмимо. Skušajmo oboje pojasniti najprej na drugem primeru. Ko v čutnem zaznavamo neki pojav ali neko stvar, lahko v tem razlikujemo dvoje, za kar imamo tudi posebne izraze: zaznavo in zaznatek. Zaznava je doživljaj, duševni dogodek ali dej, v katerem in s katerim stvar zaznavamo. Pri tem pa zajamemo, intencionalno sprejmemo, kot pravimo, tudi zaznano stvar; v sebi, v duhu seveda, spočnemo neki lik, nekako podobo zaznane stvari; ta lik ali podoba je vsebina zaznavnega deja in nekak zastopnik zaznanega pojava v naši zavesti ali duševnosti: temu pravimo zaznatek. Če ta lik miselno odločimo od deja, ga nekako samosvojimo, tedaj smo ga po predmetnoteoretskem in pri nas vebrovskem pojmovanju vajeni imenovati predmet zaznavnega doživljaja. Kot tak je miselno ali umsko bitje, nekaj, kar se je spočelo v zavesti, ni pa več stvarna sestavina zaznavnega deja, marveč nekaj, na kar ta meri, kar meni; kot predmet ni stvarno ali istinito, marveč mu gre le brezčasna veljavnost, kakor bi dejal Fr. Veber. Z njim zajemamo pojav, ki smo ga zaznali, v njem lahko celo ustvarimo lik nečesa, česar stvarno sploh ni, a kar lahko potrebujemo za razlago stvarnega.

Če zaznavni dej imenujemo zaznava, njegovi vsebini ali predmetu pa pravimo zaznatek, tedaj smo tudi v besedi dobro razložili med obema. (Prim. *Iskanja* 128, op.). Ker zaznavni doživljaji niso edini duševni dej, v katerih dojemamo pojave, bi bilo prav in primerno, ko bi vedno tudi v besedah razlikovali med duševnimi dej in njihovimi vsebinami ali predmeti (umevanimi v smislu predmetnoteoretske in Vebrove filozofije). V našem primeru bi potrebovali različne izraze za duševni dej, s katerim nekaj pojмимо, zajamemo v pojmu, pa za pojem kot vsebino pojmov-

nega doživljaja ali deja. To drugo je umski ali miselni lik, kot umski zastopnik pojava, ki ga v pojmu zajemamo, ali pojava, ki ga le v umu spočnemo in ustvarimo. Žal za to ne poznamo dvojice besed, s katerima bi lahko označili posebej dej in posebej njegovo vsebino. Besedo pojem največ res uporabljamo za pojmovni lik, vendar pa tudi za pojmovni dej. Tukaj bomo izraz dosledno uporabljali za pojmovni lik; kadar bomo hoteli omeniti pojmovani dej, ga bomo tudi tako imenovali.

3. Kaj pomeni beseda bivanje, kaj umemo pod tem izrazom, ali kateri je pojem, ki ga ta beseda izraža? Navadno in maloskrbno s to besedo slovenimo latinsko besedo *existentia*, *eksistenca*. Vendar tudi latinski izraz ni v filozofiji enoumen, večkrat se mu je premaknil ali spremenil pomen, kakor je med drugimi pokazal É. Gilson v svojem delu o biti in bistvu (*l'être et l'essence*). Prvotno da je izraz menil nekaj takega kot nastanek ali nastajanje, nato isto ali podobno kot bit ali obstoj, in zlasti zadnji čas nekaj kakor ustvarjanje samega sebe, da razliko čim preprosteje in čim umljujeje označimo. Zato nam samo sklicevanje na latinsko besedo ne razjasni pomena slovenskega izraza bivanje, za katerega tudi ni nujno, da le sloveni kake tujke; lahko ima lasten pomen. Zdi se, da ga ima. To bomo skušali pokazati. V ta namen bomo izhajali od slovenskega glagola biti in skraja celo iz njegove oblike za tretjo osebo ednine v sedanjiku: *je*. Da nekaj je, tako brez drugih dopolnil, nam pomeni isto, kakor da obstaja, da je navzoče v stvarstvu. V filozofiji razlikujemo med tem, kar nekaj je, in samim dejstvom, da sploh je. Četudi nekaj ni nič, če ni nekaj, tudi ni nič, če sploh ni, če mu ne gre tisti: *je*. Dejstvo, ki ga izražamo z „*je*“, imenujemo po Vebru „*jestvo*“, s čimer torej hočemo poimenovati le golo dejstvo obstoja kot takega, ne da bi ga hoteli že kakorkoli določiti. To dejstvo je učinek nekega deja ali dejavnika, ki smo ga v slovenščini vajeni imenovati „*bit*“. Ta izraz ni istoznačen z „*jestvom*“, je nekaj, kar da jestvo, ki je le golo dejstvo obstoja. Tisto, kar je in kolikor je, imenujemo „*bitje*“, tudi „*bitnost*“, zadnje zlasti kadar menimo manj stvarne, zlasti zgolj miselne nekaj. Tisto, kar naredi, da nekaj, bitje ali bitnost, je prav to, kar je, pa imenujemo „*bistvo*“. Tako so nas naučili v filozofskem šolanju.

Bit je torej dej, ki bitju da jestvo, ni pa istovetna z jestvom. V jestvu se bit izraža in javlja; se kot (prvi) dej nekako raztegne v obstojanje, ki že ni več samo dej biti, marveč že v čas (in kdaj v prostor) raztegnjena, podaljšana navzočnost bitja. Za to dejstvo jestva iščemo izraz. Zatekamo se zopet h glagolu biti, od katerega smo poleg jestva že dobili izraze bit, bistvo in bitje. Pomen, ki ga iščemo, naravnost kliče po glagolniku, kateri bi označil stanje, ki je obenem dejanje, kot dejanje pa stanje. Glagolniška oblika od biti je bitje (kakor pri enako se glasečem glagolu biti, *bijem*, npr., *bitje srca, ure...*). Ker pa to obliko že po izročilu uporabljamo predvsem v samostalniški obliki in nam označuje to, kar je, moramo glagolniško obliko, ki naj nam pomeni po bitju izvajano ali izvrševano jestvo, oziroma vztraja-

nje v njem, vsaj za sedaj nekako posebej označiti in jo bomo pisali „bit-je“.

Bit-je nam torej ni isto kot bitje, ki je to, kar je, in tudi ni isto kot bit, ki je dej, neke vrste konstrukt, kot pravimo, ki nam pomaga označiti, če ne tudi razložiti dejstvo, da bitje je, pa tudi ne isto ko jestvo, katero označuje samo dejstvo, da nekaj, bitje, je. Bit-je nam označuje konkretno obliko ali način jestva, katero nikakor ni isto ali enako pri vseh bitjih, kakor bomo videli. Drugačno je bit-je kamna, kot je bit-je človeka, da se za sedaj ustavimo pri njem.

4. V celotnosti bitij ali v stvarstvu odkrivamo več vrst ali, bi morda rekli, stopenj bitij ter njim ustrezajoče vrste ali stopnje bit-ja. Sv. Tomaž je vedel, da v stvarnem svetu najdemo vrsto stopenj popolnosti, ki jih označuje z glagoli biti, živeti, čutiti in umevati. Vsaka naslednja stopnja poveča popolnost prejšnje. (Prim. S. Theol. I, 76, 4 ad 3.) Podobne stopnje je omenjal naš Veber, ki je sicer navadno družil zgolj živeča in tudi čuteča bitja, to je rastline in živali, v isti skupini, katero je imenoval živi. V najnižji skupini, kateri sv. Tomaž pripisuje samo bit, po Vebru pa njihovo bit-je, lahko označimo kot zgolj *nahajanje*, so tako imenovane reči. Kot rečeno, se te v stvarstvu samo nahajajo, tam so in nič več, v svojem nahajanju so povsem odvisne od zunanjih vplivov, kateri jih premikajo in spreminjajo; same iz sebe ne zmorejo in ne storijo ničesar. Morda bi njihovo bit-je, to je nahajanje, lahko poenačili z jestvom, to je s samim dejstvom obstoja, če nam jestvo ne bi pomenilo nekaj širšega, ki označuje vse vrste bit-ja, ali se more vsaj podaljšati v te vrste. So pa druga bitja, katerim Veber posrečeno pravi *živi*, s čimer združuje Tomaževa zgolj živeča pa tudi čuteča bitja, čeprav pozna razliko med njimi, katera pa se mu ne zdi tako globoka, da bi jih delila v dva povsem različna razreda. Živi tudi v stvarstvu so, se v njem nahajajo, niso pa le trpno prepuščene zunanjim vplivom, marsikaj zmorejo tudi iz sebe. Take živi so rastline, ki klijejo iz semena, se hranijo iz zemlje in iz zraka, rastejo in cvetejo, rodijo sadove ter razvijajo semena, iz katerih morejo zopet vzkliti in zrasti njim podobna bitja; iz možnosti, položenih v seme, postajajo, kar končno postanejo. Še izrazitejši primer in nekoliko višja zvrst živi so živali, ki se tudi nahajajo v stvarstvu, tudi vznikajo in rastejo iz semen ter ostvarjajo možnosti, katere so vanja položene, a se tudi same premikajo v prostoru, čutijo in že tudi iščejo in izbirajo, kar potrebujejo za svoj obstoj in razvoj. O obeh zvrsteh živi, rastlinah in živalih, pravimo, da živijo, v smislu, da je *življenje* njihov način bit-ja, ki se izrazito razlikujejo od samega nahajanja reči.

Tretja vrsta stvarnih bitij smo ljudje in nas Veber kot take imenuje *osebe*. Tudi osebe se v stvarstvu že nahajajo, prav tako v njem živimo in v tem delimo bit-je z rečmi in živmi. A bit-je oseb vsebuje zopet nekaj več, kar jih dviga nad reči in živi. Kot v prejšnjih primerih bomo tudi osebno bit-je označili le

z nekaj potezami, saj se ne moremo spuščati v vse tenčice in globine, kar današnja filozofija poskuša v raznih smereh in različicah. Poleg vsega, kar označuje življenje, moremo osebe tudi misliti, iskati in izbirati, kar za bit-je potrebujemo, odkrivati smisel svojega jestva in bit-ja, pa ta smisel tudi ostvarjati ali uresničevati, ali pa ga izjavljati. Za svoje ravnanje se čutimo osebno odgovorne, pravo izbrano in uveljavljeno imenujemo (nravno) dobro in zaslužno, nepravo pa zlo in krivo. Oseba teži k popolnosti, ki ni dodatek, marveč dovršitev njene narave, nekako pobistvenje; težnja po več-bitu (ali morda: bolje-bitu) je človekova ontična ali bitna značilnost in naloga. Take bi bile na kratko označene poteze ali značilnosti človeškega ali osebnega bit-ja, ki jih imenujemo tudi njegovo duhovnost. Tako bit-je terja zase tudi posebno ime; navajeni smo že, da mu pravimo *bivanje*. To je torej osebni način bit-ja, kot je nahajanje pri rečeh in življenje pri živih.

Ne bo odveč, če osebno bivanje označimo še z besedo J. Janžekoviča, ki piše: „Po svoji umni naravi se človek razlikuje od vseh živalskih vrst. Človek ~~ve~~ za sebe in se kot edino izkustveno bitje vprašuje, kaj je smisel njegovega življenja. Tudi živalsko življenje ima neki smisel, a žival z ničimer ne pokaže, da bi se tega zavedala... Svojo edino nalogo vidi (človek) v tem, da se izoblikuje, pa kot družbeno bitje, v čim popolnejšo osebnost.“ (Janž., Fil. leks. 193.) Razliko med živnim, zlasti živalskim življenjem in človeškim, osebnim bivanjem, bi lahko označili tudi tako, da bi dejali, da živi zgolj rastno, morda nagonsko dosega svojo polnost, osebe pa zavestno in odgovorno iščejo in gradijo svojo polnost. Živi težé k ostvaritvi tega, kar po naravi že so, osebe pa čutijo kot svojo nalogo, postati in biti več, kot so. Nekateri filozofi razlikujejo med zaprtimi in odprtimi bistvi, prva so tista, ki so v zametku že naravno dana ter se v razvoju le uresničujejo, druga pa so taka, da se v bivanju dodelujejo, izpopolnjujejo. V tem utegne imeti svojo upravičenost nauk eksistenčnih filozofov, da je bistvo kasnejše kot bit, da je bit, ki si išče svojo bistvo. Vsekakor je človek v svojem bistvu odprto, lahko bi tudi rekli nedodelano bitje, ki ima možnost in nalogo, da svoje bistvo izpopolni.

Janžekovič tako izpopolnitev človeške osebe imenuje osebnost in jo opredeljuje: „Osebnost pomeni v slovenščini nekoga, ki se je z lastnim prizadevanjem izoblikoval v dobrega, poštenega, značajnega, plemenitega človeka. Posameznik je sestavljen iz treh plasti: je to, kar je prinesel s seboj od rojstva, je to, kar je iz njega naredilo okolje, je to, kar je iz obojega ustvaril s svojim lastnim prizadevanjem. Osebnost je tisti, ki je z vztrajnim trudom zagospodoval nad vplivi dednosti in okolja ter se zgradil v vzornega človeka.“ (Janž., Fil. leks. 191.)

Z besedo bivanje torej označujemo človeško, osebno obliko ali stopnjo bit-ja, izvajanje in uresničevanje biti v jestvu človeških bitij. Izraz „bivanje“ torej ni istoznačen z „bitjem“, ne z „jest-

vom“, tudi z „bit-jem“ ne; je poseben človeški ali osebni način „bit-ja“.

5. Če preidemo h govorjenju o Bogu in s tem mislimo tisto najstvarnejše in najpopolnejše bitje, ki je izvor in stvarnik vsega, kar je, ki se neizmerno razlikuje od vsega doslej omenjanega stvarnega, ki je neskončno nad njim, pač vemo in celo dokazujemo, da ta Bog tudi je, stvarno je ali celo več kot stvarno je, da je njegovo jestvo tudi posebna vrsta bit-ja. Temu bit-ju navadno tudi pravimo bivanje; govorimo in razpravljamo o božjem „bivanju“.

Če pa upoštevamo, kako in koliko je Bog nekaj docela drugačnega od drugih bitij, tudi od ljudi ali človeških oseb, tedaj pa se povsem upravičeno moremo in smemo vprašati, ali je prav in zares ustrezno tudi božje „bit-je“ imenovati „bivanje“, ali ni ta pojem preveč prikrojen za oznako človeškega bit-ja ali vsaj prikladnejše rabljen za to, ali ni, kot pravimo, preveč antropomorfski.

Človek se razlikuje od drugih stvari, reči in živi po duhovnosti svoje narave, po tem, da ni že po naravi dokončan, marveč se more in mora sam dopolniti in sicer po svoji volji in odgovornosti, ne kakor rastejo in dorastejo rastline in živali. Zato je primerno, da bit-je človeka označimo z drugačno besedo kot bit-je reči in živi. Za to nam dobro služi beseda „bivanje“.

Bog pa se od človeka razlikuje še mnogo bolj, neskončno bolj kot se človek razlikuje od drugih stvari. Pri Bogu pravimo, da sta mu bit in bistvo isto, da je njegova bit tudi njegovo bistvo. Resda tudi pri drugih bitjih bit in bistvo nista povsem neodvisni druga od druge, marveč sta nekako soodvisni, spojeni v bitju. A „pri bitjih, ki so prigradna, sta obe počeli, bistvo in bit, vsaka zase nepopolni. Bistvu manjka dejanskost, ki jo sprejema od biti, biti manjka vsebina, ki jo sprejema od bistva“. (Janž., Fil. leks. 182.) Sta pa medsebojno odvisni tudi v tem, da se bit prilagaja bistvu in da se bistvo razvija v mejah, kakršne mu omogoča in dopušča bit, saj „...je vsaka možnost soodnosna deju, bistvo soodnosno biti, duša telesu...“. (Janž., Fil. leks. 186.) Tako se nekatera bitja že po svojem bistvu lahko v stvarstvu le nahajajo, njihova bit se izraža v bit-ju nahajanja in so reči. Druga bitja že po svojem bistvu lahko tudi živijo ali celo bivajo, pri njih se bit javlja v bit-ju življenja oziroma bivanja, so živi ali osebe. Zgolj nahajajočim se rečem pa pristaja tudi bistvo le v določenih mejah, podobno je pri živečih in bivajočih bitjih. Ali, konkretnije povedano: kamen, že zato, ker je kamen (bistvo), ne more živeti ali bivati (bit-je), in kolikor je njegovo bit-je le nahajanje, ne more biti drugega kot reč, kot je kamen. Bit-je je torej izraz in nasledek bistva in biti. Tudi bivanje kot osebna oblika bit-ja je posledica in dosežek sodelovanja obeh dejavnikov, človekove biti in njegovega bistva. A ta vendar nista isto, le sodelujeta v osebнем bit-ju, ki mu pravimo bivanje. Pri Bogu sicer tudi govorimo o biti in bistvu (morda bi bolje

ne govorili tako, a ostanimo pri nauku, kakor nam ga prinaša izročilo), ki pa pri njem nista le spojeni, soodnosno povezani, marveč sta povsem istovetni; božja bit je kot bit tudi njegovo bistvo in njegovo bistvo je kot tako že tudi njegova bit. Če ugotavljamo, da je Bog čista bit, to ni zato, pravi Janžekovič, „ker bi mu manjkalo bistvo, marveč zato, ker je njegovo bistvo hkrati njegova bit, ali, ker je njegova bit obenem njegovo bistvo... Ima takó popolno bistvo, da je samo po sebi dejansko in istovetno z bitjo, ali, kar je isto, ki ima takó polno bit, da ima lastno vsebino in ne ostvarja bistva različnega od sebe... Nujno bitje torej ne more biti to ali ono, kar bi eksistiralo, ne more biti sestavljeno iz bistva in biti, ampak je eksistenca po vsej svoji naravi, je zgolj eksistenca“. (Janž. I, 174-175.)

Isto dejstvo Janžekovič še natančneje takole pojasnjuje: „Če... o nujnem bitju pravimo, da je čista bit, naš izraz ‚bit‘ nima istega pomena, kakor če ga uporabljamo za izkustvena bitja. Skoraj z enako pravico bi mogli reči, da je nujno bitje čisto bistvo. V resnici namreč ni ne takšna bit, kakor jo poznamo v izkustvenih bitjih, ne tako bistvo, ampak nekaj tretjega, kar je nad obojim in v čemer oboje sovpaše, če si mislimo bistvo in bit v smeri njunih popolnosti podaljšano v neskončnost. Razlog, da pravimo nujnemu bitju čista bit in ne čisto bistvo, je v tem, ker je bit kot dej, ki napravi bistvo dejansko popolnejše od bistva, ki je trpno sprejemajoče počelo.“ (Janž., Fil. leks. 182.) Če vemo, da se pri drugih stvareh bit in bistvo medsebojno določata in omejujeta in da je njihovo bit-je posledica tega medsebojnega določanja in to bit-je imenujemo nahajanje, življenje ali bivanje, tedaj se moramo vprašati, če te izraze lahko uporabljamo in koliko jih smemo uporabljati, če jih sploh smemo, ko govorimo o Bogu. Posebej to velja za besedo „bivanje“, ki nam služi tudi za to, da z njim označimo jestvo ali „eksistenco“ Boga. Oba izraza, jestvo in eksistenca, imata tukaj začetni, nevtralni pomen, ne označujeta nobenega specifičnega „bit-ja“, zato seveda tudi božjega ne.

Pri Bogu niti ne bi smeli razlikovati med bitjo in bistvom, kot smo videli. Ne le zato, ker je bit-je posledica medsebojnega vplivanja, določevanja in omejevanja biti in bistva, ki se pri Bogu ne razlikujeta. Tudi zato ne, ker že sam pojem bit-ja in zato tudi nahajanja, življenja in bivanja, vsebuje čas. Bit-je je raztegnitev biti v čas, je trajanje, izvrševanje biti v času, vključuje tudi začetek in konec bit-ja in s tem tudi bitja. Bog pa je večni, kar ne pomeni brezkončnega časa, ampak je sploh zunaj časa in nad časom. V Bogu sploh in na noben način ni časovne in ne prostorske razsežnosti ali določenosti. „Božja večnost pa sploh ni čas, marveč je, kakor je dejal Boetij, ‚vitae tota, simul et perfecta possessio‘... Bog je vedno in v vsej polnosti živi svoje življenje, vedno vse svoje življenje...“ (Janž. I, 182, 180.) Žal v citatu beremo „živi“ in „življenje“, ki vsebljata namig na čas. Janžekovič je to čutil, zato je malo dalje misel takole izrazil: „Bog je Je, Bog je bit sama. Božja čista bit je čista

popolnost, ki v svoji enovitosti obsega in neskončno prekaša vse, kar obsega izkustvena dvojica 'bistvo-bit'." (Janž. I, 194.) Izraz „bivanje“ torej ni najprimernejši in najustrežnejši, ko govorimo o „jestvu“ (ali, kakor pravimo, „ekstenci“) Boga. Zato iščem besedo, ki bi ga nadomestila. Nisem je še našel, kar pa ne pomeni, da je treba prizadevanje opustiti ali da v tej zadevi sploh ni več težav.

6. Pripomnil bo kdo, da so pojmi, katere uporabljamo pri govorjenju o Bogu, vendar le analogni ali nalični pojmi. Marsikdo se sploh prerad sklicuje na analogijo, kadar zadene na težave in ne vidi izhoda iz njih... Saj je res, da o Bogu moremo govoriti le nalično, drugače ne znamo. Že sv. Tomaž je to vedel, a Duns Skot je mislil drugače. Pojmi o Bogu so nalični, a zavedati se moramo, kaj nalika pomeni in kaj zmore. Raba nalike je namreč le izhod v sili ali iz potrebe, ko drugače ne znamo povedati, kar bi radi povedali. Ni pa nalika rešitev vprašanj, tudi tega ne, o katerem tukaj razpravljamo.

Nalične ali analogne imenujemo pojme (in še češče le izraze), ki zajemajo pojmovne like, katere pripisujemo raznim pojavom, a ne enoumno, v povsem istem pomenu, ker so pojavi le delno podobni, v drugem pomenu pa ne. Zaradi delne podobnosti označujemo pojave z istim pojmom, ki pa zato le deloma pomeni isto, deloma pa je to lahko povsem različno. Če pravimo, da navedemo kar klasičen primer, da je človek „zdrav“, in nato, da je hrana „zdrava“ in da je podnebje „zdravo“, ter podobno, z besedo „zdrav“ menimo različna dejstva. „Zdrav“ je človek, ki lahko polno živi in dela, ne da bi ga kake pomanjkljivosti pri tem obteževale in ovirale. „Zdrava“ hrana pa je tista, ki človeku k zdravju pomaga ali mu ga vsaj ne kvari. Podobno je z „zdravim“ podnebjem. Če bi hoteli biti zelo natančni v izražanju, bi morali reči, da beseda „zdrav“ v teh primerih sploh ne pomeni istega, da z njo izražamo različne pojme, ker ali za nje nimamo posebnih besed ali pa hočemo izraziti, kar jih družijo ali po čemer se med seboj vključujejo ali vplivajo. Ne gre torej toliko za to, da neki lik (formalni pojem starih) natančno in povsem prikladno zajame bistvo vsakega pojava, marveč da ga le nekako označi po podobnosti z drugimi pojavi. Zapleten je že primer istega, čeprav naličnega izraza za le deloma podobne in deloma različne pojave, kadar vse poznamo in bi torej v načelu mogli vsakega zajeti v posebnem pojmovnem liku ter izraziti s posebno besedo. Toliko bolj zamotan je primer, ko isti (čeprav naličen) pojem uporabimo za zajem dveh (ali več) pojavov, pri katerih poznamo to, v čemer so si podobni, ne pa tistega, v čemer se razlikujejo. Tedaj tako imenovani nalični pojem vsaj v najboljšem primeru zajame in ustrezajoča beseda izrazi od delno nepoznanega pojava le to, kar od njega poznamo, ne pa tistega, kar nam je nepoznano.

Razlikujemo pridevno in razmerno naliko (analogia attributivnis, a. proportionalitatis), vendar v našem razmišljanju lahko to razlikovanje pustimo na strani, ker v vsakem primeru gre za to,

da zaradi neke podobnosti pri stvareh ugotavljamo ali menimo, da moremo ugotoviti pri njih še kaj drugega.

7. Tak je ravno naš primer „bivanja“. Vemo, kolikor vemo, kaj pomeni bivanje pri človeku, saj smo ravno pri njem skušali pojem raztolmačiti ali vsaj opisati. Bivanje, smo videli, je človeški način bit-ja, to je človeška raztegnitev biti v čas in prostor, človeško trajanje in vztrajanje v jestvu, s tem, kar človek kot oseba je in kar še more in mora iskati in skušati doseči. Če sedaj isti pojem (ali vsaj besedo) uporabimo za oznako jestva v Bogu, vidimo, da je pojem, uporabljen enoumno, povsem neprikladen. Že po tem, da nam označuje neko bit-je, ki vključuje čas, nam ne more služiti za oznako jestva pri Bogu, ki je več in sploh izven časa. Če tedaj, kakor smo vajeni reči, pojem bivanja uporabimo nalično, pa trčimo na težave, o katerih smo pravkar govorili, in še na druge, katerih doslej nismo niti omenili. Če je kaka podobnost med človeškim bivanjem in božjim „bivanjem“, in mora biti, kajti sicer istega pojma niti nalično ne bi mogli uporabiti v obeh primerih, pa je med obema pojavoma tudi različnost, ki se nam izmika. To velja v dveh ozirih: že v tem, ker nalični pojem vedno zajema le podobno v raznih pojavih, ne njihove drugačnosti ali posebnosti; še bolj pa po tem, ker od obeh pojavov samo enega poznamo, na drugega pa sklepamo ali ga skušamo le bolj ali manj domiselno zajeti in si ga predočiti.

To dejstvo nas sili v nadaljnje razmišljanje. Kadar nalični pojem uporabimo za dva pojava, ki sta delno podobna in delno različna, od katerih enega poznamo, drugega pa ne, a sta oba, da se nekako izrazimo, enake vrste ali stopnje, pač moremo tvegati kako pomoto, ker jo moremo preseči ali odpraviti, ko iščemo pravo podobo drugega pojava, ki ga še ne poznamo, a nam je v načelu dostopen. Če pa uporabimo nalični pojem za dva pojava, od katerih poznamo enega, ne pa drugega in nam ta drugi sploh ni naravnost dostopen, v načelu ne, tedaj pa se lahko zmotimo in zmote ne moremo odpraviti, obenem pa pravzaprav sploh ne vemo, kaj v pojmu menimo, namreč, kaj pripisujemo drugemu pojavu z naličnim pojmom, to se pravi, kaj drugačnega od prvega pojava menimo z istim (naličnim) pojmom v drugem pojavu.

Če to sedaj obrnemo na govorjenje o božjem „bivanju“, bi pomenilo, da pri Bogu pač imenujemo to, kar ima v svojem jestvu podobnega s človekom, ne pa tistega, po čemer se od človeškega jestva razlikuje, v čemer je njegovo jestvo drugačno kot je človeško. Prav to pa je bistveno pri Bogu, njegova posebnost, ki bi jo hoteli v pojmu zajeti in v besedi izraziti. Seveda poznamo miselne metode, s katerimi skušamo to težavo preseči. A. Ušeničnik omenja npr. tri stopnje približevanja k spoznanju božjega bivanja (in veljajo tudi za spoznanje njegovega jestva), namreč afirmacijo (zatrjevanje), negacijo (zanikanje) in potencializacijo (stopnjevanje): Bogu pripisujemo vse popolnosti, ki jih najdemo v stvareh, ugotavljamo pa, da niso enake kot v stva-

reh, zato jim iščemo posebno odlično mero. (Ušeničnik VII, str. 284; prim. Meddobje XVI, 1-2, str. 44.) Pri tem torej skušamo doseči spoznanja ali pojme, ki bi kolikor mogoče prikladno označili božjo posebnost, ne da bi jo tudi zares dosegli. Ti pojmi, že po svoji naravi nalični, so navzgor, v drugo, tukaj božjo razsežnost, nekako odprti, ne določujoči, marveč le nekaj nakazujoči. To pa se pravi, da ravno tistega, kar bi hoteli o Bogu povedati, kot prav zanj veljavno, ne poznamo, in nam tega tudi nalični pojem ne pove, le pokaže nam v neko smer.

Sv. Tomaž pravi, da „vsi pojmi, ki jih imamo o Bogu: bitje, življenje, um, volja itd., so nalični ali analogni. Vse smo si ustvarili ob občutkih, nobeden ne označi Boga, kakršen v resnici je“. (Janž., Fil. leks. 297.) Ima prav, namreč da nalični pojmi ne označujejo tega, kar stvar, ki jo hočemo zajeti, v resnici je. Zato je dalje kot sv. Tomaž šel Duns Skot, ki je učil, da pojem bitja ni naličen pojem, kakor je učil Tomaž, marveč enoumen. Tudi pojmi, ki z njimi označujemo Boga, so enoumni, sicer bi o Bogu ne vedeli ničesar“. (Janž., Fil. leks. 247.) Ne moremo mu dati prav, pravilno pa meni, da nalični pojmi ne izražajo védenja, spoznanja, marveč le iskanje, tipanje v stvarno. Z Janžekovičem lahko rečemo: „Zato je višek človeškega spoznanja o Bogu v tem, da spozna, da Boga ne pozna, kolikor uvidi, da to, kar Bog je, presega vse, kar o njem mislimo.“ (Janž., Fil. leks. 297.)

Ponovimo in podčrtajmo: Ko uporabljamo nalične pojme za označitev nečesa drugega, kar je le delno podobno temu, iz česar izhajamo, v navadnih primerih to, iz česar izhajamo, poznamo in je tudi samo na sebi, recimo stvarno samostojno, vsekakor pa vsaj enakopravno onemu, na kar pojem nalično naobračamo. Ko pa naličen pojem, tukaj pojem bivanja, obračamo na Boga, pa izhodišče, človeško bivanje, tudi kolikor je poznano, niti ni stvarno dovolj samostojen pojav, marveč je le udeležba na božjem jestvu, ki pa ima, recimo, višji stvarni značaj, in bi bilo logično bolj upravičeno, če bi mogli, da bi pravi (enoumni) pojem božjega jestva obrnili nalično na pojav človeškega jestva, ne pa obratno. Tega seveda ne moremo storiti, ker ravno za božje jestvo nimamo pravega pojma.

Tako se nam pojavljajo mnoge težave, in to niti niso vse, ko skušamo pojem „bivanja“ uporabiti za označitev božjega jestva. Ker ne moremo spoznati in pojmiti božjega jestva, nam nalika pač pomaga nakazati, kako si božje jestvo zamišljamo, ne pove pa nam, kakšno je v resnici to jestvo. Ta težava slabi vse sklepanje s človeškega na božje.

8. O naliki ali analogiji namreč ne govorimo le v zvezi s pojmi, marveč tudi pri sklepanju. Poznamo oblike sklepanja, ki jim pravimo sklepanje po analogiji, včasih tudi transduktivno sklepanje. Če pri dedukciji sklepamo od splošnega na posebno in v indukciji od posebnega (ali bolje: od posebnih) na splošno, da čim preprosteje izrazimo razliko med obojim, pa pri trans-

dukciji ali naličnem sklepanju prehajamo od enega posebnega na drugo posebno, včasih od višjega posebnega na nižje, kdaj pa tudi obratno. Če pa že pri indukciji, razen v kakih mejnih, skorajda le šolskih primerih, prihajamo le do verjetnosti spoznanj, velja to še bolj za nalično sklepanje. Ker razlikujemo med iščočim (hevrističnim) in utemeljujočim ali celo dokazujočim sklepanjem (prim. Medd. XIX, 3-4, str. 167), moremo nalično sklepanje odkriti le pri prvem: z njim skušamo odkriti nova dejstva na pojavih, ki jih vemo deloma podobne drugim, bolj znanim pojavom, nimamo pa gotovosti, da so si oboji pojavi podobni tudi v tem, česar od drugih ne poznamo. Zato o kakem utemeljevanju ali dokazovanju po naliki ne moremo niti govoriti. Pojasnilo s primerom: Če sem čevlje neke znamke kupil v določeni trgovini in so mi dobro služili, pač sklepam, da lahko ponovno kupim čevlje iste znamke v isti trgovini (dve znanki), pa mi bodo tudi dobro služili (neznanka). Sklepanje vodi le do verjetnosti, manjka mu logična nujnost, zato tudi gotovost pravilnosti, stvarne pravilnosti, sklepa. Če bom čevlje kupil, bom lahko zelo razočaran.

Ali: Če vem, da gosi in race in še nekatere živali, ki velik del svojega življenja preživljajo v vodi, imajo med prsti plavalno kožico, pa zvem za novo ptico, ali drugo žival, ki pa je sicer ne poznam, vem pa, da tudi živi v vodi, po naliki sklepam, da ima plavalno kožico. Verjetno je res tako, gotovosti pa po naličnem sklepanju ne morem doseči.

Navedena sta primera tega, kar bi lahko imenovali vodoravno nalično sklepanje. To je nalično prehajanje od enega znanega pojava na drugega, sicer v nekem pogledu še nepoznanega, vendar pa logično in stvarno istovrstnega in enakovrednega. Videli pa smo že, da poznamo tudi to, kar bi lahko imenovali navpično nalično sklepanje, od znanega na neznano, ki pa je logično in stvarno nižje ali višje vrste kot prvo. Tako vemo, da sta si živalski in človeški organizem v mnogočem podobna, oba sta na neki način oduševljeni telesi. O živalih vemo, da imajo podobna čutila kot človek, zato sklepamo, da imajo tudi podobne občutke in zaznave. Če je tako ali je drugače, ne moremo neposredno ugotoviti; poznamo le svojo, človeško duševnost, kaj in kako doživlja žival, lahko samo ugibamo. Naš primer je primer navpičnega naličnega sklepanja od zgoraj navzdol. Še bolj tvegan je drug primer navpičnega sklepanja od spodaj navzgor. Tako sklepamo, da to, kar smo odkrili, recimo, pri živalih, pokaže in pojasni tisto, kar odkrivamo pri ljudeh, tudi to, česar pri živalih ni. Pri tem ostajamo slepi za tiste posebnosti človeškega doživljanja, ki jih pri živalih ni.

9. Nalično sklepanje in prav tako nalično pojmovanje sta torej, da se tako izrazimo, izhoda v sili, ko nekega pojava ne moremo naravnost in gotovo spoznati ter ga zajeti v povsem ustreznem pojmu in izrazu. Mogli bi celo poleg že po izročilu ustaljenega razlikovanja med enournimi, večurnimi in naličnimi pojmi, po-

staviti še razliko med vsaj dvema vrstama pojmov, čeprav se ti vrsti v glavnem ujemata z enournimi in neko zvrstjo naličnih pojmov. Glede večurnih pa se zdi, da gre le za izraze, ki imajo več pomenov, to je, ki posedujejo več pojmov, katerih vsak zase niso večurni; take so le besede, ki so tako neke vrste homonimi ali enakoglasnice.

Razlika, ki jo skušamo pokazati (in smo se je že poprej dotaknili), je med pojmi, ki naravnost in prikladno zajemajo pojave, katere menijo, in pa pojmi, ki na take pojave, bi rekli, le kažejo. Če nekaj pojмимо kot črno ali kot kamen, pojma „črno“ in „kamen“ pomenita naravnost in prikladno to, kar hočemo z njima povedati. Če pa skušamo s pojmi označiti nekaj neznanega, skrivnostnega, nadčutnega ali podobnega, tedaj pa ti in podobni pojmi ne povedo naravnost in prikladno tega, kar nakazujejo, marveč le kažejo na tisto, kar ni naravnost dojemljivo, za kar ne vemo, kaj je, nanj le sklepamo ali si celo le zamišljamo, kaj bi utegnilo biti. Prvo vrsto pojmov bi lahko imenovali opredeljujoče ali določujoče pojme, drugi vrsti pa bi rekli kažeči ali iščoči pojmi, ker šele iščejo pomen pojavov, bolj le kažejo nanje, kakor pa jih prikladno zajemajo in izražajo.

Nalične pojme bi uvrstili med te kažeče ali iščoče pojme, ker po naliki skušajo zajeti nekaj nepoznanega, česar čisto naravnost sploh ne moremo dojeti, na kar le sklepamo, ker postavljamo, da zaradi podobnosti neznanega pojava z nekaterimi posebnostmi drugega, a znanega, neznan pojav utegne imeti tudi druge posebnosti, ki jih poznamo pri znanem. Pojem, ki sicer prikladno zajema to, kar poznamo na znanem pojavu, pripisuje isto neznanemu, a brez gotovosti, da je tako ali vsaj, da je povsem tako. Tako je že v primeru, ko je drugi pojav sicer neznan, a iste vrste z znanim. Mnogo izrazitejše pa je to dejstvo, kadar z naličnim pojmom hočemo označiti posebnost neznanega pojava, ki kljub podobnostim v nekem pogledu ni iste vrste, kot je znani, zlasti še kadar je višje vrste. V tem primeru znak, ki ga neznanemu pojavu pripisujemo, je prikladno zajemljiv na znanem pojavu, glede neznanega pa ostaja neznanka, ki jo le iščemo.

Iz tega sledi, da nalično pojmovanje in izražanje, pa sklepanje ni nekaj odličnejšega ali boljšega od naravnega, prikladnega pojmovanja in drugih vrst sklepanja, ampak je zares le izhod, le nadomestilo za pravo spoznanje in izraz. To je bilo potrebno pokazati in pribiti, ker se čisto neskrbno ali malomarno sklicujemo na naliko, kakor da smo z njo dosegli, kar nam sicer ni dosegljivo.

10. Vrnimo se sedaj k pojmu božjega „bivanja“! Bog, kakor ga pojmuje, je seveda nekaj stvarnega, realnega, celo nekaj najstvarnejšega, ens realissimum, kakor ga označuje filozofsko izročilo. Ima svojo bit, ki je prav tako v skladju s filozofskim izročilom istovetna z njegovim bistvom, je torej bit, kakršne sicer v stvarstvu ne poznamo. A je bit, to je dej ali dejavnik,

ki stori, da nekaj je, tukaj, da Bog je, je po svoje, na svoj način, a je. Če za dejstvo, da nekaj je, uporabimo Vebrov izraz „jestvo“, ki nam tudi tukaj služi, tedaj moremo povsem upravičeno govoriti o božjem jestvu. To je tudi v tem primeru naličen pojem, ker je božje jestvo drugačne narave kot nam znana jestva stvari, saj je že božja bit, ki udejanja jestvo, drugačna bit, kot so biti stvari. A tisto, kar naj nam izrazi beseda jestvo, je vsaj toliko enako drugim primerom, kolikor ne pravi nič drugega kot to, da nekaj je. Vsaka stvar je in tudi Bog je, kakšna so jestva stvari in kakšno je božje jestvo, tega beseda niti ne pove, niti ne postavlja.

Če stopimo korak naprej in si pokličemo v spomin, da nam jestvo vendar v konkretnih primerih more pomeniti nekaj več, neki način ali neko obliko izvajanja ali izvrševanja biti, kar smo (glagolniško) imenovali bit-je, tedaj pa nalika začenja šepati. Menimo, da Bog je (samostalniško imenovano) bitje, celo Bitje, toda ali smemo pri njem govoriti tudi o (glagolniško označenem) bit-ju? Videli smo, da pri stvareh bit-je nekako vključuje trajanje, torej čas, o Bogu pa pravimo, da je večni, to je zunajčasen ali nadčasen. Vendar pa, če bi od pojma bit-je odmislili to časovno okoliščino in ga nalično uporabili za Boga ter bi mislili le na neko notranjo dinamiko božjega jestva, tedaj bi pač mogli govoriti o bit-ju tudi pri Bogu. A ko hočemo to bit-je tudi kot tako zajeti in prikladno imenovati ter mu pravimo bivanje, tedaj pa se zdi, da smo stopili na spolzka tla, kjer ne stojimo več posebno trdno.

O besedi bivanje smo ugotovili, da nam pomeni predvsem človeško obliko bit-ja, katera ne vključuje le nekega trajanja, torej neki čas, marveč tudi neki napor, namreč razvijanje in dogotavljanje svojega osebnega bistva, ki je človeku sicer dano kot možnost, ni pa že po sami naravi udejanjeno ali udejanjujoče se, ostvariti ga mora človek sam. Česa podobnega ne moremo odkriti v Bogu, niti mu ga ne smemo ne naravnost in še manj tihotapski pripisovati. Bog, kakor ga pojмимо, je večna popolnost, torej brez tega, kar je za človeško bivanje ravno značilno. Če nam beseda bivanje ne prevaja le latinske „*existentia*“ v njenem, rekli bi nevtralnem pomenu, ko pomeni le obstoj in mi to bolj posrečeno in enournno označujemo z besedo jestvo, če nam pomeni res človeško bit-je z vsem tistim, kar človeka označuje in razločuje od bit-ja drugih stvari, tedaj je beseda „bivanje“ tudi v nalični rabi malo prikladna za oznako božjega bit-ja in je lahko celo zavajajoča.

11. Morda ne bi bilo potrebno vztrajati toliko na neprikladnosti besede „bivanje“, ko menimo božje jestvo, če ne bi v tem primeru, kot v drugih, sicer vedeli, da je izraz naličen, v rabi pa bi z njim ravnali, kakor da je enourn, kakor da nam pove, česar ne izraža in ne more izraziti.

Zato bi radi našli vsaj prikladnejši izraz za imenovanje božjega jestva in bit-ja, ki bi sicer tudi bil naličen, saj drugačnega o

Bogu ne moremo imeti, a bi vsaj sooznačil ali nakazal tudi različnost tega jestva in bit-ja od jestva in bit-ja drugih stvari, posebej še od človeškega jestva in bit-ja, katerega označujemo z besedo „bivanje“.

Malo verjetno je, da bi tak izraz našli, če ga v ta namen posebej ne skujemo; morali si bomo še nadalje pomagati z besedo „bivanje“, a vedoč, kako neprikladna je za imenovanje božjega jestva in bit-ja. To težavo je pač čutil tudi J. Janžekovič, ko je napisal, „Bog je *Je*“. Vendar smo s tem ostali na pol poti. Saj smo videli, da smo pri drugih stvareh njihovo bit-je mogli natančneje označiti kot nahajanje, življenje ali bivanje. Ti izrazi ne povedo le dejstva, da nekaj je ali obstaja, marveč v bit-ju zaznamujejo neko razsežnost, ki je toliko izrazitejša, kolikor višje se povzpne v bitni lestvici stvari. Zato bi morali pri Bogu, ki ga iščemo v nadaljevanju, ali bolje v smeri nadaljevanja te lestvice, čeprav v vebrovski onkrajnosti (prav za prav „neprehodnosti“ ali „translimitnosti“, prim. Medd. XVI, 4, str. 283 in sl.), neskončno oddaljenega od vseh drugih stvari, tudi iskati neki dinamizem, ker bi drugače v njem manjkala neka razsežnost, ki jo odkrivamo v nižjih bitjih, vsaj nekaterih. Seveda ta dinamizem ne bi pomenil kakega spreminjanja ali menjavanja, kar pri popolnem bitju ni mogoče. Ta dinamizem bi moral biti do gibanja in spreminjanja nekako v takem razmerju, kot je večnost do časnosti: večnost je neka polnost časa, a ni čas, je nadčasje. Tako bi morali tudi božji dinamizem umeti pač kot polnost „življenja“ in „bivanja“, vendar kot neko nad-življenje in nad-bivanje, ki bi vsebovalo vse vrline življenja in bivanja, a brez njunih omejitev. Brez takega dinamizma nam božje bit-je ostaja preveč statično, morda mrtvo.

A. D. Sertillanges pravi: „Ko menimo, (Bog) je, beseda je ima vrednost kopule, izraža resničnost neke povedi, a nikoli ni povedek in se ne umeva, da z njo uvrščamo Boga v kategorijo bitij.“ Z Gregorijem Velikim in Tomažem Akvincem moramo skleniti to razmišljanje: „Balbutiendo ut possumus excelsa Dei resonamus.“ (A. D. Sertillanges, Santo Tomás de Aquino, šp. prevod, I. del, str. 200, 201.)

NOČ IN VELEMESTNE LUČI

So zgodbe, ki so podobne velemestu, zavitemu v noč, ki vanjo utripajo luči: v njihovih mirnih svetlobah se zdi pogreznjeno v skrivnosten sen, toda le z brega naše dolge reke Ara; na oni strani njenih mnogih mostov pa množična narava noči utone v nadrobnih svetlobah, ki vsaka razodeva zamotano okolje cest, ulic, hiš, zidov in dreves – tudi živali. Sèm spada zgodba o vietnamskem beguncu Lin-u, ki vam jo hočem povedati tako, da zamolčim prava imena odnosno tiste podrobnosti, ki bi utegnile povzročiti škodo; možno je namreč, da naletite na tega ali onega človeka, ki nastopa v tej zgodbi, ker takorekoč še zmeraj traja, in bi ne bilo več razlike med ustvarjalnim razumevanjem in v snov ujeta resničnostjo.

Od tistega pomladnega jutra, ko se je prvič pojavil na hodniku, pa do poznozimskega dopoldneva, ko so mu stisnili v roko „srednješolsko spričevalo šole v okraju Adáči“, so mu rekli enostavno Lin. Le enkrat ga je šolski upravitelj imenoval s polnim imenom, ki pa je s svojim Ding Dang Dong zvenelo tako zamotano tuje, to se pravi nejaponsko, da se je ime Lin še bolj udomačilo; upravitelj ga je pred vsemi pohvalil zaradi tako dobrega obvladanja japonščine, ki da jo govori skoraj brez tistega mehčanja glasov, ki se ga pripadnik jugovzhodne Azije tako težko otrese. Dejansko ga je potem upravitelj še enkrat poklical s polnim imenom, ko mu je izročil tisto srednješolsko spričevalo, toda ko je prišla vrsta na Lina, da stopi naprej in se prikloni do pasu, je bilo toliko ploskanja od strani veselih sošolcev, da je Linovo ime zamrlo na upraviteljevih ustnicah in se je upravitelj iznad zlatih očal nasmehnil Linu; ker se je gospod upravitelj pri tem sklonil naprej, so učenci in učenke nižjih razredov napeto pričakovali, da zlata očala zdrknejo po skromno poševnem nosu na poleščena tla – morala bi zdrkniti in se razbiti, po vsem tem, kar jim je bil dopovedoval Izak Newton o težnosti, toda očala so obstala na koncu nosa. Po starodavni etiketi je Lin stegnil roki po spričevalu in le nekaj parov učiteljskih oči je razpoznalo na skrbno opranih rokah poteze čevljarskega dleta: Lin

si je v prostih urah služil kruh pri čevljarju Hóšina, ki je delal od zgodnjega do poznega mraka za vele mestno podjetje Standard, kjer pa je le malokdo vedel za človeka z imenom Hóšina, s sitnim značajem in s prirojenim čutom za izdelavo čevljev, v katerih se da lepo in prijetno hoditi. Sedenje na čevljiarskem stolčku je Lina rahlo upognilo; sicer je bil še zmeraj postaven in skoraj enake bledokoščene polti kot Japonci, in tudi rjave oči so mu ležale v skoraj enako ozkih zarezah, oči z odsevom tihe, nevidne moči. Toda če se je kdo natanko poglobil v Linov obraz, ni v njem mogel odkriti harmonije, ki odlikuje veliko večino japonskih obrazov; Linov obraz ni bil lep.

Delo pri čevljarju je bilo za Lina potreba, toda Linovo srce je bilo pri motorjih in avtomobilih. Včasih, ko je sedenje na čevljiarskem stolčku pretrgal ropot motorja, se je hrepeneče zazrl v daljavo, kamor je z veliko naglico odhajal odmev, poln slutenj o svobodi kretanja. Včasih na poti iz šole je obstal na vogalu, da občuduje kretnje avtomobilskih živali na vijugasto križajočih se poteh, ki so že od nekdaj značilnost našega okraja – ni čuda, ko so pa to obmorsko naplavino obljudovali in pozidavali iz najrazličnejših nenačrtnih motivov. Po končani srednji šoli Linu ni bilo težko najti zaposlitev pri podjetju Ogúra, ki že od nekdaj skrbi za popravilo motorjev in avtomobilov v našem okraju, pravim „ni bilo težko najti“, a ta izraz je treba prav razumeti: kakor povsod na teh otokih je osebno priporočilo močnejše od borze dela, trenutnega gospodarskega stanja splošno in posebej, zgovornejše tudi od družinsko-denarnega ozadja; Lina je priporočil sam gospod šolski upravitelj. Lin je postal mehanik-vajenec. Podjetje Ogúra je za razmere našega okraja kar veliko podjetje; od jutra do večera brni in ropota in se kadi in se premika, le vsako soboto pozno zvečer se ta ritom umiri, skoraj čudno utihne, da znova zabrni in zaropota, se zakadi in premakne v ponedeljek zjutraj. Neke vrste smotrnost združuje najrazličnejša gibanja ljudi, ki se zdijo pogreznjeni v motorje in njih sestavine, tako da na prvi pogled ni mogoče ločiti med izkušenim nameščencem in vajencem; poleg tega imajo vsi enako sivo in enako umazano uniformo. Vsak kolikortoliko podjeten vajenec upa nekoč doseči mojstrsko diplomo, ki ga javno prizna za usposobljenega mehanika, ki si lahko ustvari svoje podjetje; kot ostali vajenci je tudi Lin začel devati mesečne prihranke v banko. V tem smislu je delovalo podjetje Ogúra kot šola izkustva: s svojo lego ob glavni cesti na sever, ki je s svojimi srednjeveškimi grobišči v Nikko celo leto privlačeval turiste; z zanesljivo in prijazno postrežbo; in s celotnim vzdušjem dela: vsak presežek čistega dobička je bil porazdeljen med so-delavci v skladu s kakovostjo dela, vštevši finančno odgovornost gospoda

(in gospe) Ogúra; vsak je do neke mere lahko čutil blaženost uspeha in tesnobo konkurence vzdolž tako dolge ceste.

Tako kot na srednji šoli so tudi v mehanični delavnici obzirno ravnali z Linovo preteklostjo. Občasni pogovori so se zmeraj znova umirili ob skoraj vsem znanih dejstvih: begu na čolnih in ladjah iz komunistično podjarmljenega Južnega Vietnama, dnevih negotovosti na Indijskem oceanu, srečanjem s tujo ladjo, ki je ali pa ni bila pripravljena pomagati. Lin se ni rad dotikal tega dela preteklosti, tako da je le po ovinkih postal skupna vednost: o tifusu, ki je pobral po vrsti očeta, starejšo sestro, in končno mater v čolnu; o japonski tovorni ladji, ki ga je našla sredi oceana in vsega omotičnega od vročine, gladu, in predvsem od žeje; o bradatemu katoliškem misijonarju, ki se je – kot je Lin pozneje zvedel – vračal na ceneni tovorni ladji z bolniškega dopusta domov v svoj delokrog v Tokiu in ki se je takoj ponudil za varuha, tako da kapitanu ni bilo težko pristati na rešitev; o mescih okrevanja v tokijski bolnici, ki jo je plačeval bradati misijonar in kjer se je začel učiti japonščino s pomočjo japonskih bolniških sester (če ga je kdo pri tem dregnil z vprašanjem: „Ali je bila katera posebno ljubka?“, je Lin zmeraj rahlo zardel in se v zadregi nasmehnil; najbrž še ni obvladal tozadevnega slovarja); o tem, da je bradati misijonar šel zaradi njega prav na Notranje Ministrstvo, kjer so Linu odredili mesečno podporo in mu dovolili stalno bivanje; in o tem, kako je bradati misijonar podlegel kostnemu raku prav na dan, ko je bil Lin sprejet v zadnji razred osnovne šole, da se tako pripravi na bolj komplicirano japonščino srednje šole; od očeta, potomca kitajskih priseljencev (mati je bila Vietnamka), se je bil naučil branja mnogih kitajskih znamenj, a kaj, ko jih Japonci čisto po svoje izgovarjajo: „govoriti japonsko ni lahko,“ je Lin po navadi končal tovrstna vprašanja, napol smehljaše, tako da vpraševalci niso vedeli, ali se naj tega veselijo ali naj z Linom sočustvujejo in so v tej negotovosti raje obmolknili.

Mati Vietnamka je bila zabičevala Linu: „Oči so za gledanje, ušesa za poslušanje“ in tega se je Lin zvesto držal. Svoje poklicno in nepoklicno okolje je opazoval, razlage in mnenja poslušal, da se čim bolj izpopolni; morda je v začetku bolj rabil oči kot ušesa, ker je bilo lažje slediti kretnjam in gibom kot pa pomenu besed, izgovorjenim z naglasom hitre vsakdanjosti. Tiste večere, ko ga ni nihče kam vabil na večerjo ali tovarišijo, je prebil ob knjigi; hotel je vedeti, zakaj mu je bilo treba ravnati tako in drugače s strojem, ki se mu je razodeval v različnih oblikah in vendar v območju ponavljajočih se odnosov; „le-ti so odgovorni za redno in neredno delovanje,“ si je mislil. Študij po dnevnem intenzivnem delu ga je utrujal; toda kmalu se je

utrujenost pogreznila v nove vrste radovednost, ki se je začela uveljavljati nekje v osrčju razumevanja stvari: ali bi ne bilo mogoče zmanjšati odnosno izločiti ropot motornega kolesa? Da bi se približalo avtomobilu po hitrosti in navadnemu kolesu po tihem premikanju skozi naravo? S tem vprašanjem se je zmeraj močnejše družila trmoglava vera v možnost rešitve, ki je navsezadnje rezultat pravilnega umevanja odgovornih činiteljev. Kmalu si je na mizi svoje preproste sobice zgradil model motornega kolesa, ki pa je bil preveč enostaven, da bi mu mogel razodevati vso svojo naravo; in tako je začel z delom svojih prihrankov kupovati naknadne delce motorja, ki se mu je zmeraj bolj upiral in ga dražil s svojo skrivnostjo. Nek večer, ko je polni mesec takorekoč visel na oknu, da se mu roga, ga je zaradi onemoglosti napredka zgrabila takšna jeza, da je treščil cel model na tla in ga mendlal z nogami, kjer mu je kljuboval še kak nepoškodovan delec. Potem se je sesedel sredi strahotno osamele sobe in si zaželel smrti pozabe. Niti vrat ni čul, ko so se pod pritiskom roke gospoda Ogúra odprla, ki ga je nenavaden ropot priklical iz stanovanja na koncu hodnika. Šele ko je stresel Linovo ramo, ga je ta hip pogledal kot zdrاملjen iz slabega sna in spet povetil glavo.

„Lin, kaj se je zgodilo? Motorno kolo? Ti ga je kdo posodil?“ Lin je odkimal. „Si ga sestavljal, da ga komu prodaš?“ Lin je odkimal. „Si ga sestavljal – hm, (Ogúra je nekoliko pokašljajal) za kak poskus?“ Lin je komaj znatno prikimal. Na hodniku je zapel telefon. „Trenutek,“ se je opravičil gospod Ogúra, in ko se je vrnil, je našel Lina pri pospravljanju sobe. „Lin!“ je rekel, stopil k njemu, počakal, da se je zravnal, in ponudil roko; Lin je obotavljaje odložil zdrobljen bencinski bat, si obrisal roko ob hlače, in segel v ponujeno desnico. „Lin, čestitam! Nadaljuj – ne pozabi, da se stroj ni sam sestavil.“ Krepki stisk roke gospoda Ogúra je še dolgo grel Linovo telo. Ob namizni svetilki je potem odkril kuverto, na kateri je bilo napisano kar se da enostavno: „Za nadaljnje poskuse – Ogúra.“ V kuverti je bilo točno sto tisoč jenov, skoraj dvakrat več kot je bil doslej izdal v ta usodni namen.

Lin je takrat odkrival še enega nasprotnika: alkohol. V začetku je pil iz vljudnosti do svojih gostiteljev, kmalu potem pa je odkril – kot to odkrije dnevno toliko Azijcev –, da mu alkohol nudi popolno pozabo, posebno tiste onemogle praznine, ki se ga je včasih lotevala, kot da bi mu manjkalo nekaj bistvenega, edino osrečujočega, življenjsko važnega. Njegovo mlado telo je dosti preneslo, tudi tisto usodno mešanje piva, japonskega žganja, in Coca-Cole; do konca je hotel obdržati kontrolo nad razumom, pravzaprav nad tistim razumom, ki upravlja govorjenje in giba-

nje, a ne ve za probleme begunčevega življenja, vsaj tisti dan in tisto uro ne; toda zmeraj znova ga je omamila nepredvideni trenutek, ko so se mu naenkrat izpodmaknila tla pod nogami in ga je reka pozabe grabila z vedno večjo silo in gnala s seboj. Nek zimski nedeljski večer ga je povabil šef mehanik na svoj dom, lično hišico, obdano z japonskimi cipresami, sad neumornega dela. Zunaj je zimska megla spreminjala naravo v gmote neprijaznega hladu, znotraj pa ga je ogrevala srčna prijaznost šefa, njegove prikupne žene, in njune šestletne deklice, ki je Lina požirala z velikimi, nedolžnimi očmi. Bodisi da ga je potegnila za seboj domačnost, ki jo je bil skoraj pozabil; bodisi šefova obljuba, da ga po obisku odpelje z avtom domov – začel je piti, čeprav si je pred vsakim kozarčkom po tihem prisegal: „Pri spominu očeta in matere in sestre, ne bom prestopil meje!“ Ko je po večerji vstal, da za sloves zdrkne na kolena in s čelom na rogoznici izpriča svojo hvaležnost za gostoljubje, ga je zgrabilo po zdaj že stari navadi, da je telebnil omotično na vazo na mizi, ki se je takoj zdrobila in mu s svojimi črepinjami raztezala obraz in očesni kot; zdelo se mu je tudi, da je čul krik prestrašene deklice. Ponedeljek, torek in sredo so mu zrl v obvezani obraz v šefovi hiši; šef ga je za te tri dni opravičil pri gospodu Ogúra, ki je bil tudi sam mnjenja, da je domača bolniška oskrba hitrejša (in cenejša) kot pa bolnica, čeprav ni nikdar zvedel za pravi vzrok bolezni. Poleg očesa, iz katerega je bilo treba odstraniti glaževino kar se da previdno, je Lina najbolj pekla vest; z okrevanjem se mu je vračal spomin; spoznal je, da je bil razbil dragoceno vazo in sklenil je, da bo vsak mesec položil na stran določeno vsoto, da nekoč kupi še lepšo vazo v oddolžitev. Pozneje je zvedel, da je šefova žena bila podedovala to dragocenost po svoji materi. Mesečni odtegljaj za nabavo nove vaze in rana v očesnem kotu, ki je z razdorom obrvne črte še podčrtala neskladnost ličnih potez, morda tudi podzavestno dojeti krik male deklice z velikimi, nedolžnimi očmi, vse to je leglo kot zavora na tračnice spomina, da se je odslej le z ustnicami dotikal pijače in če so silili vanj, opravičeval, da ga alkohol dela bolnega. Vsak dan mu je jutranje ogledalo kazalo rano v očesnem kotu, tudi še dolgo potem, ko je s so-vajencem šel čez most v veleprodajalno sredi mogočnih hiš – sam se ni nanašal ne na okus ne na pravilen jezik – in dal poslati na šefov naslov prekrasno vazo iz delavnice mojstra Kakiémon-a, čigar ime se v našem okraju izgovarja tako redko kot vsote s šestimi ničlami; dragocenost stare, za zmeraj zdrobljene vaze je postala zimski praznik, ki ga obsije sveža pomlad.

Tretjega marca, ki je slavnostni dan vseh japonskih deklic, je Lin potrkal na vrata šefove hiše z rožnatim dežnikom za zdaj

že skoraj osemletno Jóšiko. Prisilili so ga, da je ostal pri večerji, kjer je sredi praznično pogrnjene mize kraljevala njegova nova vaza, okoli mize pa troje parov srečnih oči. Kakor da se ni nikdar nič zgodilo, je šef postavil na mizo pivo, japonsko žganje, in Coca-Colo in Lin se jih je rahlo dotaknil, kakor da izmenja dolgo pozabljen poljub. Ko je stopil ob slovesu v vežo, se mu je zazdelo, da se mu je zrcalo na steni prvič nasmehnilo, kljub tisti brazgotini v očesnem kotu. Jóšiko mu je najbolj dolgo držala roko.

Zima se je tisto leto z vsemi vetrovi upirala, tako da so tudi marca češplje le boječe oznanjevale svoje belo in rožnato razcveteno življenje. In vendar je bilo očitno, da je prihajala pomlad tudi v naš okraj; tako kot so strehe večinoma nizkih hiš in hišic zakrivale češpljine cvete, bi bil še možen dvom o porazu zime, toda v vedno svetlejši toploti sončnih žarkov se je še zadnji dvom tiho raztalil in modrikaste gore na severnem obzorju so se upale približati vsem šeststotisoč prebivalcem, ki se stiskamo – skoraj s steno ob steni – na peščenih ploskvah te naplavine s tako ponosnim upravnim imenom „triindvajseti okraj Adáči“. In pomlad je zaplavila s skrivnostnim hrepenenjem žile še neoženjenih mehanikov podjetja Ogúra in sicer brez razlike med vajenci in izvedenci v strojni mehaniki. Edina hči gospoda in gospe Ogúra, Súmi, se je vrnila po komaj enoletnem šolanju v Ameriki domov – bolna za tisto staro japonsko boleznijo: domotožjem. Takoj po prihodu je začela pomagati v pisarni, a njene ljubke oči, še večje in bolj pametne za komaj vidnimi očali, so odslej spremljale vsakega nastavljenca v podjetju, čeprav ne na isti način. Za vsakega je imela na razpolago košček čisto osebnega zanimanja, kar jo je delalo še posebno prikupno v okviru običajne japonske deklinške lepote iz do ramen padajočih črnih las, rahlo zaznatnih prsi in vitko močnih nog, in do kakih 165 cm v višino zaokrožene rasti. Z vrnitvijo Sómi Ogúra se je dokončno vrnila pomlad k državni cesti na sever. In najprej je spremenila Linovega so-vajenca Takaháši-ja; po skrivnostnem odloku genetike je imel to, kar je Linu manjkalo: nadvse pravilno lep obraz, čigar žilice so se vnele v neke vrste ožarjeno lepoto v prisotnosti gospodične Súmi. Nikomur ni ušla Takaháši-jeva sprememba, a med neporočenimi in nezaročenimi uslužbenci podjetja Ogúra se zaradi tega ni zmanjšalo na Súmi osredotočeno hrepenenje; Sumi-ine oči so še naprej na enako osebni način srečavale vsakogar posebej. Lin se je še bolj kot kdaj prej zavedel, da ga ne preteklost ne obraz ne delata pozornosti vrednega. To pekočo zavest mu je v teh dneh lajšal spomin na bradatega misijonarja, ki je imel tako veliko vero vanj; na tovarišijo v šoli in na zaupanje s strani gospoda Ogúra – vsi ti

ljudje so morali zreti v njem nekaj, kar je bilo vrednejše od potez obraza in družinskega ozadja, saj niso bili slepi. Nov model motornega stroja v sobi in občutek nove moči z ozirom na nekaj požirkov skrčeno skušnjava alkohola sta držala grenkobo zavesti v šahu, tako da je bil kmalu edini, čigar oči niso romale med delom v pisarno k njej, ki se je tolikim zdela uresničenje sreče.

Pomlad se je tudi v našem ubogem okraju odela v zlahten kimono neveste iz samih cvetočih češenj, tako da so se še ceneni stanovanjski bloki na stežaj odprli in tistih nekaj njiv, ki so bile preživele naseljevalno vročico, so se strnile v rumenkast smehljaj. S pomladjo je tako kot s svatbo: mudi se ji v poletje šumenja trav, dreves in voda, in šumenje je neke vrste pesem, ki spremlja zorenje. Naj pomlad še tako hiti v poletje na motornih kolesih in v avtomobilih, celo naša državna cesta na sever, sicer tako široka in gladka, naenkrat zagori v jesen. Ko so se torej konice trav upognile navzven, trudne od zmeraj enako gorečega sonca, je gospod Ogúra poklical Lina v pisarno: „Lin – pospremi mojo hčer Sumi na deželo v Okutáma; moja stara mati je bolna in hoče v bolnico in Sumi ji bo pomagala. Če te potrebuje, jima pomagaj. Ne mudi se ti – vrni se, ko vse opraviš.“ „V Okutáma, gospod Ogúra?“ je vprašal Lin. „Sumi ve za pot; ti imej na skrb malce bolj težko prtljago, prosim.“ Bilo je soboto pozno zvečer in drugo jutro, natrpano s septembrskim hladom, je gospodični Sumi v dolgih moških hlačah in Linu z dvema težkima kovčkoma voščil srečno pot le stari vratar Kódžima, vdovec skoraj belih las (pred leti mu je bil ubil ženo pijani motociklist).

Sumi je z Linom delila malico in v lični škatljici pripravljen opoldanski prigrizek tako naravno, da se je Linu zdelo, da ima spet ob sebi svojo ljubo, pametno sestro Tha. Sumi je dobro vedela za vozni red iz postaje šíndžuku, ki je tako razvejana na štiriindvajset peronov in dvanaest prog – da ne omenimo tovnih zvez –, da se še rojeni v Tokiu s težavo spoznajo na kdaj in kam in odkod. Ob zgodnji uri sta zlahka našla prazen prostor v sicer natrpanem nedeljskem brzcu. V začetku so se ob progi vrstile velike in majhne stavbe, s kakšnim vrtilčkom ali njivo vmes, polagoma pa se je razmerje obrnilo: vedno manj hiš ju je spremljalo. Na postajah so ju pozdravljale prve jesenske rože. Beli oblaki na svetlo-modrem svodu so bili od vetra razcefrani, narava pa se je še zmeraj grela v močnem soncu. Malce pred eno sta izstopila na postaji Kusácu in Sumi je morala priznati, da se je vštela z ozirom na avtobus na deželo; po njenem odhodu v Ameriko so zmanjšali število avtobusov na tej progi, ker so se ljudje začeli seliti iz dežele v oddaljeno mesto, kjer so bili

odprli tovarno hladilnikov – in tovarna je bila pripravljena dobro plačati delo, za katero ji je v začetku manjkalo delovnih moči. Ker sta morala poldrugo uro čakati, je Sumi predlagala deset minut oddaljeni jez z umetnim jezerom in slikovito pokrajino naokoli, ki jo je dobro poznala in ljubila. In res ju ni razočarala, ko sta sedla na parobek nad jezerom: popoldanski žarki so padali v zelenomodro gladino in se od tam spet vračali k pobočjem okrog jezera – kakor odsevi dragocenega kamna. Tu in tam na pobočjih so plameneli prvi javorji jeseni in tu in tam so rumeneli listavci s tisto barvo, ki leži na sredi med zlato in oranžno; tako tiho je bilo, da sta lahko poslušala brnenje žage, skrite v eni izmed stranskih dolin; iz druge se je vil bel dim, najbrž znamenje cementarne. Včasih so se glasovi nevidnih ljudi prikradli prav v njuno bližino, tako da se tudi sama nista upala glasno govoriti. Z očmi na karavani mravelj ob paberku je Sumi rekla: „Lin – vas ne vleče nazaj v Vietnam?“ Lina je nenadno vprašanje zadelo v srce, ki se ga doslej nihče še ni dotaknil na tako neposreden način. Odkimal je, ni si upal ničesar reči, da ne razodene, kar je bil upal zagrebsti vanj za zmeraj. Sumi je spet rekla: „Kako je to mogoče? Jaz nisem zdržala več kot poldrugo leto v Ameriki, vi pa se zdite, da ste svojo deželo pozabili... da ste jo mogli pozabiti,“ je skoraj z občudovanjem dodala. Lin je tipal za primernimi besedami, da bi ostal na površini: „Zame je bila dežela – rodna dežela, razumete – oče, mati in sestra. Ocean mi jih je vzel. Če bi šel nazaj, bi jih več ne našel... kvečjemu bi našel sovraštvo, ki ljudem, kot so bili oče, mati, in sestra, ne daje drugega kot grob.“ Sumi je spreletelo: „Strašno je, ko se ljudje iste dežele obrnejo drug proti drugemu.“ Kakor da bi ga te besede končno vrgle iz ravnotežja v zagreblem dnu srca, je Lin, še zmeraj obotavljaje, z očmi na karavani mravelj, ki so vlačile mrtvo čebelo, izpovedal:

„Med vojno – Severni Vietnamci so nas, na jugu, začeli napadati – so pritiskali na očeta, ki je imel na skrbi obrtno delavnico, da pošlje skrivaj denar na sever 'za osvoboditev Vietnama', kot so rekli. Oče se je upiral. Oče in mati sta sestri Tha in meni večkrat pripovedovala, kako so njunim sorodnikom v Severnem Vietnamu vse vzeli, čeprav so zmeraj pošteno in trdo delali in zvesto plačevali davke. 'To ni res, da je vse last vseh,' nama je zatrjeval oče. Po vojni so očeta označili za zastopnika protiljudskih kitajskih bogatašev in mu odvzeli delavnico. Komunist, istega kitajskega pokoljenja kot moj oče, je prišel neko noč svariti očeta, da ga hočejo ubiti; ponudil mu je izkaznico z napačnim imenom in dal mu je ime človeka s čolnom na Vzhodni obali, ki nam bo pomagal pobegniti – zato pa je zahteval skoraj vse zlato, o katerem je vedel, da ga je oče hranil za najhujše čase, prav po prastari kitajski navadi. Cele dneve smo potem romali

do Vzhodne obale in tiste ribiške vasi. V skritem zalivu je ribič, prijatelj tistega komunista, pripravil čoln, ki je bil kar udoben za nas štiri ljudi; očetu je tudi razložil, kako naj vesla, da doseže morje, kjer potujejo tuje ladje, ki mu bodo pomagale naprej. Hrano in vodo je moral oče posebej kupiti od ribiča. Oče je imel v žepu skrit kompas, tako da smo zaveslali – oče in mati sta veslala – polni upanja.“ Lin je zastrmel v vodo jezera, kot da v njej spet vidi, prozorno in neskaljeno, tisto grenko preteklost. „Dva, tri tedne smo veslali, ne spominjam se natanko,“ je nadaljeval bolj sebi, kot da mora vso stvar položiti v sebi končno razumljive besede, „le tega se dobro spominjam, da je z nami veslala smrt, čeprav je nismo videli. Najprej je udarila po očetu, potem po sestri. Ne naenkrat, ampak s preiščljenimi udarci, zdaj v črevesje, zdaj v želodec, in končno v srce. Ko je oče oslabil, je največ dneva veslala mati. Oče je najbolj trpel od žeje, a nismo mu mogli dati dovolj vode, da nam je ne bi zmanjkalo. Ko sva neko jutro s sestro odprla trudne oči, sva ob veslih videla le še dremajočo mater; da nama prihrani žalost slovesa, je ponoči umrlega očeta spustila iz čolna v morje. Mati je bila močna žena,“ je dejal z naglasom, ki je razodeval občudovanje. „Čudovita žena!“ je tiho pritrdila Sumi. Kakor da so mu te besede dale naknadno moč, se Lin ni več toliko ustavljaj pri posameznih stavkih: „Veslanje je bilo lažje v začetku, potem smo vsi oslabili zaradi vročine, uboge hrane, in skopo odmerjene pitne vode. Vsako jutro smo znova strmeli v obzorje, polni upanja. Nekajkrat je mati molče pokazala v daljavo, kjer so se oblike ladij pokazale in čez nekaj časa spet tiho izginile. Potem je zbolela sestra. Neko oblačno jutro sva z mamo ostala sama. Tisto jutro nama je tropski dež napolnil napol prazen lonec vode in nama opral solze.“ Sumi je vzkliknila: „Kako čudovita mati!“ Lin je pokimal:

„Še zdaj se spominjam, da sem si želel, da umrem namesto matere. Ni me bilo več strah smrti. Oče in sestra sta odšla tako tiho. Čutil sem, da naju zdaj kot duhova spremljata. Oče nas je bil tolikokrat učil, da ne more nobena sila uničiti človekovega duha. Tako sem postal truden, da nisem vedel, da sem tudi jaz zbolel na tifusu; tako je mati imenovala očetovo in sestrično bolezen. Mati mi je dala od svoje hrane in svoje količine pitne vode. Neko hladno noč, ko je vročica popustila, sem začutil ob licu materin obraz. 'Sin,' mi je rekla, 'vztrajaj – tvoj oče in tvoja sestra in tvoja mama, vsi smo pri tebi.' Spet sem zdrknil v omotico in ko sem se naslednje jutro zbudil, malce boljši, sem bil v čolnu – sam.“

Sumi je snela očala in si obrisala oči, kot da se je vanje prikradel prah; res se je s pobočnih gozdov odpravil veter na

jezero. „In potem?“ je kar se da suho vprašala. „V čolnu je bilo le še za en dan pičle hrane in nekaj vode; moči so se mi vračale toliko bolj, kolikor jasneje so mi v spominu zveneale materine besede. Bil sem preslab za veslanje, a čoln se je že nekaj dni nahajal v enem izmed oceanskih tokov, ki ga je počasi porival proti obzorju. Navadil sem se tudi na velike ribe, ki so se včasih približale čolnu; bolezen mi je vzela čut za nevarnost. Mati me je bila pokrila s svojim plaščem, ki me je grel skoz zmeraj hladnejšo noč. Zmeraj sem sanjal o vodi. Ko je ni bilo več, nisem hotel več jesti. Še en dan sem vzdržal, vse sile sem napel, da ostanem zvest materinim besedam, potem sem na večer izgubil zavest. Ko sem spet odprl oči, se mi je zdelo, da sem na drugem svetu: bil sem na krovu velike ladje, v nekakšni postelji, in s samimi prijaznimi obrazi okoli. Toda med njimi ni bilo mojih dragih in tako sem vedel, da sem še živ.“

„Lin,“ je zdaj rekla Sumi in potegnila dve poletni oranži iz torbice, da odstrani debeli lupini, „dovolite še eno vprašanje: Ali je tudi mati nazadnje zbolela na tifusu?“ Lin je zmajal z glavo: „Po mojem je edino mati ostala do zadnjega zdrava, a je morala oslabeti, ker me je hranila bolnega tudi s svojo količino hrane in vode.“ Sumi je ponudila Linu oranžo; te vrste japonskih oranž zahtevajo določeno spretnost pri lupljenju in pri jedi in ta posel jima je olajšal vrnitev iz preteklosti. Ko sta vstala, da se napotita k avtobusni postaji, je Sumi rekla: „Hvala, Lin!“ In Lin je v zadregi odgovoril: „In hvala za okusno oranžo!“ Avtobus je že čakal in se počasi polnil s potniki, ki so med seboj izmenjavali novice o letini na deželi, nakupu novih strojev, pa o davkih in obrestih v hranilnici; in ko je bilo dovolj medsebojnega razumevanja, tudi o rojstvu in smrti „saj poznate tisto kmetijo... no, veste, tistega in tistega človeka...“ Popoldansko sonce je počasi zardevalo v pozni popoldan z vedno daljšimi sencami na njivah in gozdnih robovih. Avtobus je puščal za sabo oblake prahu, ki pa ni motil ne vran na vejah ne krav, ki so tu in tam bile zatopljene v kakovost planotnih trav; cesta se je namreč vzpenjala, čeprav se je zdela, da vodi nekam navzdol v dolino; in zrak je postal redkejši. Riževa polja, kolikor jih je bilo raztresenih med griči in gmajnami, so se bližala žetvi, tako so bila polna rumenega pričakovanja; med njimi so stala strašila z razpetimi rokami in celofansko se svetleči trakovi od enega do drugega konca polja so se z vsakim mimohodom vetra zagugali. „Čudno, da se dajo vrane tako zlahka preslepiti,“ je pripomnila Sumi, ko sta z Linom z okna spremljala veliko vrano, ki je najprej krožila nad poljem in se potem spustila na murvo precej vstran. „Morda pa ima nalogo, da si najprej polje ogleda,“ je rekel Lin in oba sta se rahlo smejala.

Ime avtobusne postaje, kjer sta končno izstopila, je bilo že davno izbrisano, najbrž v združenem delovanju dežja, snega, in preperelosti. „Ta kraj se imenuje Dolga dolina,“ je pojasnila Sumi, „odtod je še kakih trideset minut hoje. Ali naj pomagam s kovčkoma?“ „Ne, hvala, nista tako težka,“ je po pravici odgovoril Lin. Ko sta tako hodila nekaj časa, ju je srečal star možakar, ki ju je že od daleč pozdravil, čeprav se niso poznali; takšna je navada še zmeraj na deželi. Odzdravila sta in Sumi je omenila dobro letino, ki se obeta, možakar je pritrdil in dodal „če ne bo prehitro tajfuna“. Potem sta bila spet sama na cesti in Lin je skušal prodreti v gričevje okoli, da izsledi domnevno kmetijo in si tako z zmanjšano daljavo olajša težo na mišicah. V teh mislih ga je predramila nekaj korakov za njim hodeča Sumi: „Lin!“ Obstal je in previdno postavil kovčka na rob ceste. Pri gospodični Sumi ni nikdar vedel, do kakšne mere se bo moral potruditi, da ji zadovoljivo odgovori. „Recimo,“ ga je pogledala s svetlimi, v očalih še večjimi očmi, „da sem Vaša starejša sestra – bi ji privoščili gospoda Takaháši-ja za moža?“ Lin jo je začudeno pogledal, potem se je ozrl po gričih, da ne izda nenadoma razburkanega srca. Čutil je, da ne sme molku prepustiti besede. „Takaháši je najbolj čeden japonski fant, kar jih poznam,“ je odgovoril, vračajoč se s pogledom k njenim lepim, preprostim očem. Ona pa se je za spoznanje nasmehnila: „Ali gre ženski le za lep obraz, ob katerem hoče prebiti celo življenje?“ Lin je skomignil: „Nekaterim dekletom gre najprej za lepi obraz.“ Potem se je popravil, s pogledom na prašni cesti: „Mnogim dekletom!“ Sumi je odkimala: „Mnogim. Morda. A ne vsem.“ Pogledala je na zapestno uro: „Babica naju čaka – ne smeva biti predolgo na cesti.“ S pospešenimi koraki sta jo ubrala proti gričem, ki so se šele po dolгих minutah odprli v prelaz in potem v klanec navzdol, kjer je Sumi zamahnila v smer strehe, ki je molela iznad dreves ob cesti. Linu je bilo jesensko svetlo pri srcu, tudi potem, ko je dal Sumi prednost, da prva krene s ceste preko mostička k babičini hiši: v neskaljenem potoku je videl oblake, nebo, in svoj robat, neskladen obraz.

Snidenje med babico in vnukinjo je bilo prisrčno. Lin je bil prinesel za staro mater topel šal, ročno delo gospe Ogúra, in škatlo polno jesenskih riževih cmokov s skuto rdečega fižola: gospod Ogúra jih je bil naročil v tokijski trgovini, ki peče takšne cmoke menda že več kot sto let. Kljub sklepnemu revmatizmu se je stara gospa kar spremenila: bolj kot stvari same so ji povzročala zadovoljstvo dejanja, ki jih je od nekdaj poznala kot znamenja medsebojne povezanosti in ki so ji hranila vez s preteklostjo. Polna pozornosti je spraševala Lina po njegovi deželi in svojcih; in ko ji je Sumi na kratko obrazložila Linovo pretek-

lost, si je utrla solzo in vzdihnila: „Zakaj ne morejo ljudje živeti v miru med seboj? Zakaj ne manjšajo drug drugemu trpljenja?“ Prijela je Lina za roko in mu jo stisnila: „Tukaj se Vam ni treba bati. Tukaj lahko v miru živite. Tukaj si napravite svoj dom.“ Linu se je zdelo, da je spet doma in da gleda gube in modre oči očetove babice; čudno, kako so si prijazni ljudje podobni!, si je mislil, in krepko stisnil stari materi roko. Naslednji dan je bil ponedeljek, takozvani podaljšani praznik in torej prost dela; že nekaj let je veljal novi zakon, po katerem državni praznik ne more več sovpasti z nedeljo. Ker je Sumi priskočilo na pomoč nekaj sosedov – tudi zanje je bil Lin nosil v kovčkih darila „za vsak slučaj“, kot je pripomnila gospa Ogúra, ko je pri odhodu gospod Ogúra zmajeval nad nabreklostjo kovčkov –, se je Lin vrnil v Tokio med praznično speče motorje in avtomobile v delavnici, vesel, da se je lahko izkazal koristnega družini Ogúra, in še drugače vesel, nekje bolj globoko v srcu, čeprav si je komaj upal priznati: zaradi načina, kako ga je jemala v svoje življenje gospodična Sumi.

Ob reki Ara so trave postale sive, le tiste rumene strupene cvetice, ki jim pravimo kemánso, so se razbohotile, kot da jim zmeraj gostejše belkaste megle, zmeraj močnejši temačni vetrovi, zmeraj krajše dnevne svetlobe posebej prijava. Včasih je potem sonce prišlo na obisk, oblaki in zrak in drevesa so se spoštljivo smehljali, a sonce svoje bledice in počasnih kretenj ni moglo pred nikomer zakriti, in skozi naravo se je širil šepet: sonce potrebuje počitka. V tem se je narava razlikovala od človeka in njegovih stvaritev tudi v našem okraju: v podjetju Ogúra je še bolj kot poleti brnelo, šumelo, se gibaló in vrtelo v skladu s pomnoženimi naročili. Neko deževno popoldne je čez dvorišče prikorakal v pisarno visok, rdečeličen Amerikanec in gospodična Sumi ga je sprejela z očitnim veseljem; kmalu se je razširila vest, da sta bila v isti visoki šoli nekje v Kaliforniji; Džoni – tako ga je klicala Sumi – je baje hotel prepotovati vso Japonsko v dveh tednih, „od hotela do hotela“, je bil kratek, a pomenljiv komentar med uslužbenci podjetja Ogúra, kjer se niti v pisarni ni ničesar spremenilo; gospodična Sumi menda ni hotela spremljati Džonija „od hotela do hotela“, čeprav je bil Amerikanec kaj prikupnega nastopa. Še ena vest se je kot blisk razširila: podšef Suzuki je nenadoma umrl, žena ga je zjutraj našla mrtvega. Toda poznejša vest iz pisarne je bila bolj natančna: Suzuki si je s spalnimi praški vzel življenje. Ljudje niso mogli verjeti: dan poprej je bil kot po navadi delaven, večič, pripravljen pomagati z nasvetom in z rokami, celo šalil se je... Vsi so ga imeli za srečno poročenega moža, imel je ljubko ženo in še bolj ljubke otroke. Gospod Ogúra je zbral uslužbenice, preden so

odšli zvečer na bedenje k mrliču; povedal jim je, da si je gospod Suzuki vzel življenje, ker je bil s svojim tajnim igranjem za denar zabredel v milijone; bil je na žalost preponosen, da prosi koga za pomoč; gospod Ogúra je iz žepa potegnil debelo kuverto in razložil, da je to pomoč iz posebnega sklada za vdovo in njene otroke. Lin je naslednji dan z vsemi odšel v krematorij, kjer je prvič videl, kako so vdova in sorodniki iz pepela sežganega trupla s paličicami zbirali drobce nesežganih kosti, jih devali v žaro in se potem s to žaro vrnili domov.

Tisti večer je Lina obšla obupna praznota. Menil je, da se je bil na smrt navadil, toda polagoma je odkrival skrivnost pravega življenja, čeprav bolj v slutnjah kot v posesti, želja po pravem življenju mu je polnila smisel vsakdanjosti. Tista drobna žara z ostanki gospoda Suzuki! Model motornega kolesa ga je mrtvo gledal iz kota, kamor ga je moral bil prestaviti od mize, ker mu je postajal zmeraj večji v svoji kompliciranosti. Tista drobna žara z ostanki gospoda Suzuki! Hotel si je priklicati v spomin materine besede, hotel si je priklicati v spomin besede gospodične Sumi zadnji september, vedel jih je na pamet, a niti roba srca se niso mogle dotakniti. Kako je tanka črta med življenjem in tisto posmrtno žaro! In kako silna razlika: med mrtvo žaro in življenjem ob bitju, ki te ljubi. In ki ga ljubiš – dá, gospod Suzuki je ljubil bolj karte kot svojo ženo in otroke, v tem je bila njegova življenjska pomota. In s tem spoznanjem se je k Linu vrnila tista stara bolezen, neke vrste prepričanje, da ga zaradi grdega obraza nikdar nihče ne bo mogel ljubiti. Ko bi bil zmožen jokati, bi mu bilo laže. Praznota življenja brez smisla ga je zabodla v najgloblji del srca in ni hotela več izviti noža. Kako se je gospod Suzuki iznebil življenjskega bremena? S spalnimi praški, ki jih lahko kupiš v vsaki apoteki. Ustrašil se je tako jasnega zaključka, ki se mu je ponudil. Kakor v daljavi je čul tistega svojega bradatega misijonarja: „Lin – ko boš menil, da je vsega konec, se obrni h Kristusu. Bog je. Blizu je.“ Uprl je oči v temo za svetilko, nemo je zaklical ime, kot ga je bil izgovarjal bradati dobrotnik, le za hip ni čutil srčne rane, toda v naslednjem trenutku se je s še večjo močjo oklenila srca in razuma. Vstal je, si ogrnil plašč, in privil svetilko. Skoraj po prstih je odšel iz sobe, da nikogar ne moti. Iz sobe na koncu hodnika so prodirale melodije japonskih pesmi na ekranu. Pri izhodu je rekel dremavemu vratarju Kódžima, da se kmalu vrne, nakar mu je vratar voščil prijeten večer; gospod Kódžima je zmeraj vsakomur voščil kaj dobrega. Lahen jesenski dež Lina ni motil. Ob tej zgodnji uri so apoteke še odprte; če se napoti čez most v veliko mesto, „gotovo naleti ob dolgi cesti na dve, tri prodajalne.

Komaj štirideset minut sem rabil, si je rekel, ko se je vračal. Od časa do časa je potipal v plašču dno žepa, kjer so ležale tri vrečke spalnih praškov. To in ono izložbeno okno mu je ponujalo z vsemi finesami pripravljene jedi in pijačo, razbiral je cene in vedel, da si jih lahko privoščiti, a ga ni mikalo. Nad nekim vhodom s stopnicami v podzemlje je rdeči neonski napis označeval z ameriškimi črkami „Cabaret“, iz podzemlja je prihajal prešeren smeh in ploskanje in malce hripav jazz, a ga ni mikalo. Znova je potipal tiste tri vrečke, da se prepriča, da ne sanja. V policijski stražnici je brlela luč, policist je govoril po telefonu; najbrž je sprejemal povelja, ker je kar naprej kimal. Nekje skoraj nad glavo je zdrdrala železnica, polna luči in ljudi; „domov se peljejo,“ si je rekel. Tam, kjer se križajo štiri ceste in delujejo semafori na način, umljiv samo prometnikom, je moral obstati: na noben način ni zelena luč za pešce funkcionirala tako hitro in tako lepo po vrsti kot tiste rdeče za avtomobile.

Iz strmenja v luči ga je zdramil skoraj boječ ženski glas: „Prosim, je luč zelena?“ Ozrl se je; v senci, ki je padala od obojkov nadceste, je videl dekle s kupovalno vrečo v eni roki in s psičkom na vrvi v drugi. Dekle se je opravičilo: „Po navadi grem kupovat v isto trgovino in psiček dobro ve za pot, a na tem križišču je toliko rdečih signalov, da je čisto zmešan.“ „Ali ne morete videti zelene luči?“ Dekle je pogledalo Linu naravnost v obraz: „Oprostite – ne vidim.“ Z nadceste je za hip reflektor drvečega tovornjaka ošinil dekletov obraz: oči so ga zrle nepremično, kakor steklo. „Kar precej dežuje,“ je rekel Lin, „ali Vam smem pomagati?“ „Ne, hvala,“ je reklo dekle, „v vreči imam dežnik; psiček je menda to razumel kot znamenje, da lahko prekorači ali preteče cesto, pognal se je – motociklistu pod kolesa. Psičkov smrtni krik in krik zavore sta odjeknila skoraj ob istem času. Tudi dekle se je hotelo pognati za krikom, a Lin jo je ustavil: „Še zmeraj so signali rdeči – počakajte – psičku ne morete več pomagati, mrtev je.“ Dekle je tiho zaihtelo, zelena luč se je končno upala zasvetiti, in Lin je hitro za roko povedel dekle po dolgi, belo progasti diagonalni na drugo stran. „Moje ime je Lin; uslužben sem pri podjetju Ogúra na oni strani reke; za danes sem končal delo; ali Vam lahko pomagam?“ se je Lin mehanično ponudil. Kljub temu mu je glas zvenel preprosto in odkrito in dekle je pokimalo. Razpelo je dežnik, Lin je z eno roko nosil vrečo, z drugo pa je vodil dekle, ki se ga je komaj držalo in mu z drobnim, zvonkim glasom opisovalo smer domov. Dekletu je bilo ime Tómiiko Mijazákai in živela je z materjo-vdovo – očeta je bila ubila plinska eksplozija v tovarni – v drugem nadstropju hišice, stisnjene med dve pivnici z ogromnima transparentoma ob vhodu. Mati je tudi ob tej uri šivala lične obleke

za lutke za trgovsko hišo sredi mesta, da se s hčerko lažje preživljata. Lin je moral prisesti k čaju. Šele v luči toplo urejene sobe je Lin odkril neke vrste trpko lepoto dekletovega obraza, čeprav je bilo levo oko iz stekla – šestletno so jo operirali na raku – in desno je lahko razlikovalo le ogromne lise. Dekletova mati je bila kljub nepretrganemu delu vedra in nezagrenjena. Nekaj je Lina nagnilo, da je ob slovesu vprašal, kdaj namerava gospodična Tómiiko spet v prodajalno, da nakupi življenjskih potrebščin; čez tri dni, sta mu rekli; če lahko gospodična počaka do večera, ji bo rad pomagal, zdaj ko nima več psička. „Z veseljem,“ mu je rekla mati, seveda če nima kaj bolj važnega v načrtu. Transparenta pri vhodu spodaj si je trikrat na pamet ponovil, da bo našel pot čez tri večere. Ko je šel čez most, je veter močnejše zavel in segel je v žep in otipal tiste tri vrečice. Kaj, če jih kdo v teh treh dneh slučajno odkrije? Spretno jih je vrgel v reko.

Cez tri dni je zvedel, da je dekletu dvajset let in da se uči Braillove pisave za slepe. Pri čaju je moral o sebi kaj več povedati kot pa je bil pripravljen povedati prvi večer, ko sta komaj zvedeli, da je begunec iz Vietnama. Kakor začarani sta poslušali njegovo pripovedovanje; vedno znova sta ga zapletli z vprašanji v podrobnosti, vendar se mu je posrečilo, da je ostal nekako na površju; morda sta čutili njegovo zadrego in sta se zadovoljili s splošnimi opisi. Na koncu je rekla gospa Mijazáki: „Junaška družina!“ In Tómiiko je tiho pripomnila: „Čudovito mamó ste imeli!“ Moral jima je tudi pripovedovati o svojem delu v podjetju Ogúra, o katerem sta bili slišali že dosti dobrega, saj je bil svet na tej in oni strani reke pravzaprav majhen. Ko je tretjič prišel, pomagal pri nakupu potrebščin, in sedel k čaju, sta ga pregovorili, da jima je izdal svoj rojstni dan: sredi novembra. Tisti novembrski večer je lilo kot iz škafov neba; tajfun se je sicer le obregnul ob ta del mesta – ni zaostajal za politiki – in drvel naprej z brzino 50 kilometrov na sever, a drevesa so se kljub temu majala kot pijana, včasih je to in ono frčalo skoz zrak, in reka Ara se je penila in vzdihovala kot od ogromne teže na sebi. Na mizici v sobi pri Mijazáki-jevih – nocoj ni bilo treba iti nakupovat – ga je presenetila čudovita torta iz jagod in čokolade; zgoraj je bilo napisano s kremo: Lin. Po zdaj že ustaljeni japonski navadi sta mu zapeli „Happy birthday to you“, kjer je „birth“ zvenel kot „barst“ in „to“ donel kot „cu“, ker je japonščina pač drugačna od angleščine. Večer mu je minil kot v najlepših sanjah. Tómiiko je pekla torto cel dan, sta mu zaupali, in enkrat je morala začeti znova, ker je namesto sladkorja bila natrosila – soli... Opazil je na povratku, da nosi v sebi dekletov obraz: dvoje slepih oči in nekje od znotraj pronicujoča lepota.

V sobi se mu je v kotu model motornega stroja zdel čudovit in poln obljub. Šele zdaj je tudi opazil, da sta mu ženi vtaknili v plašč skrbno zaviti ostanek torte, ki jo je, sedeč na postelji, smehljaje pojedel.

Kmalu so vsi v podjetju vedeli za njegov tretji večer, ugibali in ugibali so, a vprašati ga niso hoteli, da ne motijo neke vrste tihega zadovoljstva, ki se je začelo igrati po njegovem sicer skoraj strogem obrazu. V začetku decembra je stari Kódži-ma ponudil Linu ključ: „Gospod Ogúra meni, da je boljše, če imate ključ od dvoriščnega vhoda, da se počutite bolj svobodni. Dosti uspeha!“ Stari vratar je vsakemu želel nekaj dobrega. Čudno, kako hitro sta se letos oktober in november umaknila decembru, ki je s svojim zgrbančenim nebom bil podoben nad zadnjimi računi leta sklonjenim obrazom mesta. Prvi decembrski večer je bil leden; reka pod mostom se je komaj premikala, kakor da bi tudi njo zeblo; le zvezde nad silno ravnino so mežikale Linu, kot da ga nocoj razumejo. Matere Miyazáki ni bilo doma; morala se je udeležiti pojedine, ki jih decembra vsa večja trgovska podjetja nudijo svojim uslužbencem; imenujemo jih „(pojedine) za pozabo starega leta“.

Ko sta se vrnila z nakupovanja in je Tómiكو tipaje in vendar spretno vse razložila na mizici za čaj in se je zadnjič vračala od štedilnika, ji je Lin skrivaj zaprl pot. Butnila je vanj med štedilnikom in mizico, nenaden stik ju je za hip ohromil, kot da bi jima bilo še enkrat dano, da se od tega trenutka odtrgata. Linove roke so jo nerodno nežno objele in njene roke so se oklenile njegovega vratu in njen čudovito ožarjen obraz se je dvignil k njegovemu za prvi poljub. „Kako čudovite ustnice!“ je prešinilo Lina in nekje pod objemom je čutil bitje njenega srca. Ona pa je z roko drsela po njegovem obrazu, po čelu, po očeh, po nosu, in zašepetala: „Moj najlepši obraz!“ Lin ji je poljubil slepe oči: „Moje najlepše dekle!“ Kolikokrat sta zajemala iz vodnjaka v poljub pogreznjenih ustnic? Lin bi ne vedel povedati. Stala sta ob mizici objeta in šele kotliček prekipevajoče vrele vode na štedilniku ju je spomnil na strogo odmerjen čas našega sveta.

Še nekaj tretjih decembrskih večerov sta šla nakupovat in Lin je bil hvaležen za vse sence na poti, od nadcestnih obokov do slabo razsvetljene ulice; v začetku ji je moral šepniti „Tu naju nihče ne vidi“, preden sta se poljubila, a kmalu sta si prisvojila čisto oseben zemljepis. Gospa Miyazáki je ostala zmeraj enako prijazna; če je kaj opazila, ni tega izdala z nobeno besedo. Le zdaj pa zdaj se je zazrla v Linove oči, kot da bi jim hotela zagotoviti svoj smehljaj, se je Linu zdelo; ob takšnem trenutku se je tudi sam potopil vanje. Ali zato, ker so bile tako

podobne materinim? Jasnega odgovora ni vedel. Letos je padel Božič na ponedeljek in nekaj dni prej je Lin prosil gospoda Ogúra za nekaj minut pogovora. Zardelega obraza in nemirnega srca je malce odgnil zadnje tri mesce, nakar se je čas do triindvajsetega decembra razvijal po programu, ki sta ga izdelala gospod in gospa Ogúra, všteti gospodično Sumi. Jedilna soba družine Ogúra je bila udobno velikega in zadovoljivega obsega za šest ljudi; v kotu je žarelo božično drevesce, v čigar senci so ležali skrbno skriti darovi za Lina in Tómiho in gospo Mijazáki. Gospodična Sumi je vztrajala na tem, da sta si Lin in Tómiho podala roki, ko ju je slikala pred božičnim drevescem. Linu je bilo nerodno, a strašno lepo pri srcu; v zadregi je dvignil oči in na steni zagledal križ, droben in skoraj zgubljen med dvema slikama, in vendar je na njem jasno videl Kristusove razpete roke in sklonjeno glavo. Zdaj je vedel za skrivnost družine Ogúra. Po večerji je gospodična Sumi zaigrala na klavir „Sveto noč“ in gospod in gospa Ogúra sta jo ubrano spremljala z japonskimi besedami, ki so nocoj zvenele od zasneženega najbolj severno ležečega polotoka do tropsko toplega najbolj južnozahodno ležečega otoka našega sveta. Potem je sledila delitev daril srčno presenečenim, da, presenečeno srečnim gostom. Tómiho je prejela v usnje vezano, v Braillovi pisavi tiskano Sveto pismo, „najlepšo knjigo sveta“, kot ji je razložila gospodična Sumi.

To je konec zgodbe, kakor sem jo pripovedoval na osmem nadstropju prijatelju Petru B. (saj razumete, da ne morem izdati polnega imena), ki je – na splošno rečeno – severnoameriški zastopnik za mednarodni problem beguncev; kadarkoli pride po poslih v Tokio, se dobiva na tem osmem nadstropju hotela New Otani; zvečer se celo osmo nadstropje polagoma obrača okoli in okoli, tako da je mogoče občudovati naše vele mesto z vseh strani, potopljenih v raznobarvne luči; vse, kar je temnega, nelepega, in grešnega, je kakor izbrisano s tega nočnega zemljevida, morda zato, da si nekoliko oddahnemo. Kot rečeno, tudi tokrat sva srebal tisto čudovito mešanico, ki jo po vsem svetu poznajo kot „B and B“ in ki jo sestavlja – oprostite, če to že veste – francoski liker Benedictine (z izvirnim O. S. B. podpisom na steklenki), brandy kakršnekoli (dobre) zvrsti, in košček ledu. Na videz to ni dosti, toda kombinacija je čudovita: že en požirek odkrije nov način bivanja, ki ga pa ni mogoče na ljubo stopnjevati, ker je treba biti z vsakim požirkom bolj previden; v tem smislu neizkušnim se namreč osmo nadstropje dokončno zavrti, in kar je najbolj nevarno, izven osi, ki sicer skrbi za ravnotežje. Povabil sem Petra k oknu in počakal na primeren izsek luči. „Tam, poglej,“ sem pokazal z roko v noč in luči, ki so meni skrivale podrobno znan delček vele mesta, „je reka Ara in nedaleč od nje

živita zdaj srečno Lin in Tómiho, mož in žena.“ Peter je uprl oči, da skoz steklo razbere nekaj več kot luči, a dvomim, da se mu je to posrežilo. Skoraj mrmraje mi je rekel: „Če se bo ta človek Lin kdaj hotel izseliti v Ameriko, mi moraš povedati – pomagal mu bom.“ „Tudi če je njegova žena slepa?“ sem tiho vprašal, še zmeraj z očmi na rahlo se vrtečem oknu. „V našem delu s človeškimi usodami,“ je nadaljeval Peter, „je najtežje vprašanje: ali gre za vredne ljudi? Ni lahko prodreti skozi kulturne zidove“, „in žične ograje,“ sem končal stavek. Kot rečeno, bila sva še pri prvem kozarčku.

DOLORES M. TERSEGLAV

ROJENI SMO ZA ŽIVLJENJE

Lignum habet spem:
si praecisum fuerit,
rursum virescit,
et rami eius pullulant.

O S E B E :

PAVEL, poročnik vaše straže;
LIZA, njegova zaročenka;
DR. JANEZ, kaplan vaše straže;
PARTIZAN ŠTEFAN, Lizin brat;
STARI ŽUPNIK FRANCELJ;
PARTIZAN SERGIJ, politični komisar;
PARTIZANKA,
PARTIZANSKI STRAŽAR;
ZDRAVNIK v italijanski kraljevski vojski;
MAJOR skvadristov.

Prvi dve dejanji se godita nekje na Dolenjskem v jeseni 1942.,
tretje o Binkoštih 1945.

I. D E J A N J E

*(Gostilniški vrt. V ozadju star grad. Rana jesen, ko začno rume-
neti prvi listi in ko cveto ciklame.)*

I. p r i z o r

*Zdravnik in major igrata šah. Major debelušen, bolj površno oble-
čen, v črni srajci. Zdravnik lep, visok, eleganten, svetlo rjavih
las, s svetlo modro kravato, kallòs kai agathòs, aristokrat.*

ZDRAVNIK

Major, se vam ne zdi
vaš položaj brezupen?

MAJOR

(Čez nekaj časa)

Jaz vztrajam, dragi doktor.

ZDRAVNIK

Šah-mat! To bitko ste zgubili.

MAJOR

Da, doktor. Vendar nič ne de.
Saj vam je znan rek mlajšega Katona:
Victrix causa diis placuit,
sed victa Catoni.

ZDRAVNIK

Se vam ne zdi ta rek brezbožen,
kot da bi nebu kljuboval v obupu?

MAJOR

Moj doktor, ne. To je moža beseda,
ki sam za svojo misel se bori,
če vse se ruši, on stoji,
in če umreti mora,
ve, za kaj umira.

ZDRAVNIK

Ljubiti in z vsemi dobrimi
se proti zlu boriti,
to je dolžnost kristjana.

MAJOR

Nositi luč preteklosti v bodočnost
in ko bi mili materi Evropi
hoteli ugrabiti njeno čast,
s svojim življenjem jo braniti:
to je dolžnost Rimljana.

(Vstopi Liza s šopkom ciklam v eni in z zavitkom v drugi roki.)

ZDRAVNIK

(majorju)

Prekiniva, ker najin spor
prekinja sama nežna harmonija!

(Lizi)

Če se ne motim, gospodična,
iščete nekoga.

Mar vam lahko pomagam?

LIZA

Da! Hvala vam za vašo ljubeznivost.
Tod iščem postojanko vaše straže.

MAJOR

In s kom bi radi govorili?

LIZA

Z gospodom Pavlom Kosom.

(Na zdravnikovem obrazu se prikaže rahlo prezirljiv izraz.)

MAJOR

Počakajte! Moral bi kmalu priti.
Odkod prihajate, če smem vprašati?

LIZA

Iz glavnega mesta.

MAJOR

Mestece je čedno.
Žal se mi zdi, da je prečesto
zavito v meglò.

ZDRAVNIK

(izraz na njegovem obrazu se spet omeči)
Nikar se ne hudujte, gospodična!
Zdaj ko jesen prihaja,
mi vsi pogrešamo nebo brez senc
in si domišljamo, da v domovini
oblaki nikdar sonca ne zastro.

LIZA

Gospoda, tudi mi po večno jasnem
in blagem, sinjem nebu hrepenimo.
In vendar ljubimo to vedno meno
teme in luči, sonca in oblakov,
ta krotki dež, to milo, nežno cvetje.

MAJOR

Naš jezik govorite dovršeno.

ZDRAVNIK

Iz vaših ust zveni kot pesem.

(Pojavi se Pavel. Oficirji se pozdravijo med seboj: Pavel službeno, major navdušeno, zdravnik s komaj naznačeno, prezirno kretnjo)

LIZA

(oficirjema)

Gospoda, oprostita!
(Pavlu)
Pavel!

PAVEL

Ti, Liza?!

(Zdravnik in major odhajata)

ZDRAVNIK

(majorju)

Njegova družba mi ni mila.
Nič viteškega ni v njih zvezi z nami.

MAJOR

In vendar branijo, kar jim je sveto.

ZDRAVNIK

Naj bo!
A deklice mi vendarle je žal.
Slutim, da njene svetle sanje
bo zatemnilo mračno bojevanje.

II. prizor

(Liza, Pavel. Sonce se nagiba v zaton)

LIZA

Predragi, kakor da pogled te name
v prvem trenutku ni prav razveselil.

PAVEL

Ne, Liza, ne!
Le ko si stala tam pod listi,
ki veter jih odnaša v opomin,
bilo mi je, kot da si le spomin;
spomin na to, česar več ni.

LIZA

Poslušaj! Sediva! Vse ti povem.

PAVEL

Zakaj si tako radostno nemirna?

LIZA

Ti veš, kako sem vedno si želela
na jug v preteklost zlato in bogato;
tja v knjižnice, kjer skozi ozka okna
stare zaklade mlada luč obseva.
A vedela sem, da so to le sanje,
nedosegljive mojim revnim željam.
Toda zgodil se mi je čudež.
Dobila sem pomoč,
ki jo dele nadarjenim dijakom.

PAVEL

Odhajaš! Kam?

LIZA

V Florenco, dragi.

PAVEL

V Florenco! Da, zares si srečna.
Proč od sovraštva in krvi,
tja v staro mesto večno mladih sanj,
tja, kjer je Dante srečal svojo Milost,
tja v stajo, kamor je želel izgnan.
„Kako častita zdi se in plemenita
moja gospa...“
Mlado življenje...
Življenje in ljubezen,
a mene čaka le samota.
Samota in mogoče smrt.

LIZA

Ne, Pavel, ne, moj ljubi!
Saj preden si oblekel uniformo,
si tudi ti napisal prošnjo.

In zdaj si tudi ti sprejet.
Glej, skupaj greva!

PAVEL

Kako! Ne, zdaj ni več mogoče.
Zavezal sem se, kakor veš,
da borbe ne pustim,
ki mi je sveta,
čeprav jo danes zaslepljenci
blate z imenom izdajalstva.

LIZA

Ti Pavel, veruješ, da se boriš
za vero, za duhovnost, za omiko,
da ne bi ti, ki verujejo
zgolj v neizprosne zakone snovi,
uničili vsega, kar nam je drago.
Mar misliš, da orožje ima moč,
da zaustavi misel?
Le misel naj se z mislijo bori.
Odidi z mano, vrni se in delaj:
Nihče ne zruši, kar nam duh zgradi.

PAVEL

Po svoji nežni duši govoriš.
A če čutila bi z menoj,
kako se vse podira,
kako sovražnik nas in brat zatira,
če videla bi smrt najdražjih,
bi razumela to orožje.
Verjemi, tudi meni je težko.
Sovražim bratomorni boj,
vendar usoda mi je določila
to temno, težko pot.

LIZA

Zakaj tako? Usoda ni nikogar
ob rojstvu določila za nesrečo.
Življenje, dragi, premaguje smrt.
S tem, da ustvarjaš, ljubiš in odpuščaš,
postavljaš jez, ki bo zaustavil
rušitev bolje kakor vse orožje.

PAVEL

Ah, ko imel bi tako trdno vero
v zmago življenja, kakor ti!

LIZA

Tudi takrat nisi verjel usodi,
ko sva spoznala prvikrat, da klije
iz najine ljubezni mlada sreča.

PAVEL

Da, res mi je bilo težko verjeti,

da je v meglo krog mene prisijala
razkošna radost tvoje tople duše.

LIZA

A ti si meni bil kot temen princ
in sončna luč je okrog tebe tkala
obete novega življenja.

PAVEL

Mladostni, blaženi spomini!
Dozdeva se mi, kot da so minila
od tistih svetlih dni že dolga leta
in ne ta kratki, strašni čas.

LIZA

Zakaj, zakaj prišel je ta vihar
in vse razpršil!

PAVEL

Razgnal je vse, uničil je mladost
in temnih slutenj je izpolnil reke,
Vendar pozdravljam te, vihar,
odnesi me, prečisti in razblini,
naj v to, kar je bilo,
ne vrnem se nikdar!

LIZA

Pa naj je razdejal vihar preteklost,
a, dragi moj, jaz se samo bojim,
da ne odnese najine ljubezni.
Povej, me ljubiš?

PAVEL

Moj Bog, kaj to sprašuješ!
Kot da bi spraševalo zlato sonce
v polnočni uri temno, mrzlo zemljo,
če še želi, da pridejo nazaj
njegovi žarki in prisije jutro.
Ti si moj jasni dan in moja luč.
Zakaj sprašuješ slepca, če te ljubi –
brez tebe bi se zgubil v črni noči.

LIZA

Če je tako, zakaj mi ne verjameš,
zakaj ne greš z menoj po tisto srečo,
ki sva o njej sanjarila nekoč?
Z menoj odidi in pozabi
privede svoje razbolele duše!

PAVEL

Ko te poslušam, mila, se mi zdi,
kot da pod žarki v soncu mi kopni
pripravljenost na boj in smrt.

Kako sem slab, ljubezen moja,
kako te ljubim!

LIZA

Da, čuj me, čuj! Poslušaj glas srca!

PAVEL

Ne, ne, ne morem.

(Objem in poljub. Ob vhodu na gostilniški vrt se pojavi dr. Janez. Obstane v zadregi. Ko se Pavel in Liza ločita, se Pavel ozre na zavitek, ki ga je Liza obenem s šopkom odložila na gostilniško mizo.)

PAVEL

Ah, cvetje, ki ga najbolj ljubiš!
A komu nosiš ta zavitek?
Mar meni?

LIZA

Ne. Mama ta paket pošilja
za Štefana in jaz te prosim,
da najdeš neko pot,
da bi mu to prišlo v rokè.

PAVEL

Za Štefana?! In jaz naj tu pomagam!
Mar misliš, da si s partizani
prijazno izmenjujemo darove?

LIZA

Pozabi, Pavel, na nasprotstvo,
ki vaju danes loči,
saj sta bila prijatelja nekoč.
Ne misli, da ne jočem se nad njim.
Prosim Boga, da mu ustavi roko,
če jo v resnici dviga proti Njemu.
Mati me je rotila,
da ob priliki, ko te obiščem,
odnesem bratu te reči.
Zaman sem ji dokazovala,
da to bo zate skoraj nemogoče.
Očitala mi je, da sem brezsrčna,
da mislim le na svojo srečo,
da sta jesen in zima blizu,
a v gozdu so sestradani in goli.

III. prizor

(Sonce zahaja. Nekaj hladnega zaveje v zraku. Dr. Janez se hoče vmešati v pogovor, vendar ga nekaj zadrži. Ostane dalje neopažen za živo mejo gostilniškega vrta.)

PAVEL

Vem, tvoji mami nisem všeč.
Kako bi ti pomagal, moja mila?
(*Razmišlja*)

Mogoče vendar najdem kakšno pot.

LIZA

Oh, hvala, hvala. Vem, da boš uspel.
A midva? Greš z menoj?

PAVEL

Ne, ne. Ne vem... In veže me prisega.
Vse to so samo sanje.
(*Dr. Janez končno pristopi.*)

DR. JANEZ

(*Pavlu*)

Iskal sem te, a vidim, da si v družbi.

LIZA

Saj smo domači.
Pozdravljen, Janez! (*mu poda roko*)

DR. JANEZ

Čestitam, Liza.
Čul sem, da so ti dodelili
štipendijo za študije v Florenci.

LIZA

Da, Janez.
In Pavlu tudi. Mar ne veš?

DR. JANEZ

Ne.
Pa saj za njega je prepozno.
On je pod prisego.

LIZA

Ah, to bi zanj lahko uredil
profesor italijanščine,
naš dragi duca e maestro.

DR. JANEZ

Če bi bilo mogoče, Pavel,
bi nas zapustil?

PAVEL

Da ti povem iskreno, omahujem.

DR. JANEZ

Tako? Prisego bi prelomil!
Pa nič za to. Še vedno nas ostane
dovolj, ki borba nam je ljubša
kot kruh, ki milostno deli ga tujec.

PAVEL

Janez, zakaj me žališ?

DR. JANEZ

Ne, jaz te ne razumem.
Oprosti, prej sem nehote
ujel vajin razgovor.
Ne le, da bi zapustil borbo,
celo s sovražnikom že iščeš zveze.
Kako en sam poljub vse zbriše,
kar branil si poprej!
Ne vesta več, da Kristus je dejal,
da meč, ne mir, prinesel je na svet,
ki ločil brata bo od brata?

LIZA

Kako različno v srcih nam odmeva
beseda Tvoja, Kristus!

(Janezu)

Spomni se, Janez,
kako te je ljubila naša mati,
ko ti in štefan sta bila sošolca.
In zdaj je štefan gol in lačen.

DR. JANEZ

Vem, Liza, kaj mi hočeš reči.
Da sem pozabil na dobroto,
ki sem je bil deležen v vaši hiši.
Sprejeli ste me lačnega študenta,
a jaz lahko te pomirim.
Štefan, ki mi nekoč je bil prijatelj,
je rabelj zdaj, ki se gosti
z jedjo, ki kradejo jo revnim kmetom.
Tako mi je povedal moj sobrat,
ki je po čudežu jim bil ušel.
Sicer pa, Liza, moram reči,
da štefan te ne bo vesel, če zve,
da si sprejela tujčevo pomoč.
In v tem sem istih misli z njim.

LIZA

Pomoč od Italijanov, misliš?
A vse te uniforme, to orožje?
Zaman! Ne moremo se razumeti,
kot da se iščemo v vihar ni noči
in vse besede nam gluši grmenje.
(sama pri sebi)

Dolgi večeri mrke zime,
ko je meglà vohunila krog hiše...
Kako sem se je bala!
Drugi bratje so me strašili z njo,
a ti si jih utišal in mi bajal

o soncu, opicah o sinjih morjih,
o jadrnicah, palmah in zakladih.
Ti, štefan, da si rabelj, da moriš,
ne, ni mogoče.

PAVEL

Ne vem, kdo izmed vaju ima prav.
Ljubezen tvoja, Liza, mi je sveta.
Saj tudi sam nisem nikdàr sovražil
ne štefana ne sploh nikogar teh,
proti katerim se borim.
Le čutim, da ne morem zapustiti
vsegà, kar mi doslej bilò je sveto,
tegà, za kar prijatelji so dali
mladost in mnogi tudi svojo kri.
(Začuje se večerni zvon)

Ave Maria!
Z marsikom, ki zdaj pod zemljo spi,
smo jo molili skupaj vsak večer.

DR. JANEZ

Večerni žar umira po hodnikih
in iz kapele sije večna luč,
a čez vrtove prvi dih noči
nosi pozdrav Kraljici.

PAVEL

O dulcis, o pia, o clemens virgo Maria!

LIZA

Preblaga, ki ob Tebi se razbija
sam neizprosni tok načrtov božjih,
Ti, ki obsodbo v milost izpreminjaš,
usmili se! Ti, ki srcè razumeš,
ki v želji za neskončnim le trepeče
za ta ubogi košček zemske sreče,
medtem ko večnosti gremo naproti,
usmili se! Ti naju zopet združi,
če res je božja volja, da vsaksebi
razhajata se danes najini poti.

PAVEL

Ah, zbogom, draga, zbogom!

DR. JANEZ

Zbogom!

(Exeunt Pavel, dr. Janez)

LIZA

Jagnje, ki voljno si odšlo na klanje,
odpri jima oči!
Le odpuščanje dober sad rodi,
a maščevanje kliče kri na kri!

II. DEJANJE

Pozna jesen. Po nebu se vlačijo raztrgane megle. Soteska ob reki. Star, zapuščen mlin. Za odrom vojaki, na sceni dr. Janez, ki se spreha v ozadju z brevirjem v roki in se od časa do časa oddalji za sceno. V ospredju italijanski zdravnik, ki pregleduje svojo ročno lekarno in Pavel, naslonjen na puško. Zdravnik zavzdihne.

I. prizor

PAVEL

Kaj vam po duši blodi, doktor.
da vam je ušel ta težki vzdih?

ZDRAVNIK

Nič takega. Naše nestalne misli
begajo kot oblaki.
Zdaj sonce sije, zdaj grozeča tema
nam lega na srcè.
Saj ste se tudi vi, poročnik,
zamislili nad svojo puško.

PAVEL

Prijateljica zvesta in edina.
Kdo mislil bi nekoč, da bo postala
tovarišica mojih sanjarij!

ZDRAVNIK

Edina ne, čeprav je druga daleč.
Je gospodična Liza zadovoljna
tam v mojem rodnem mestu?

PAVEL

Tu nosim njeno zadnje pismo.
Da, srečna je, čeprav ji včasih
sence spominov name in na dom
svetlobo zatemnijo, ki ji sije.
Ah, pa saj ona je bila rojena,
da skozi njo preliva se življenje,
da radostno sprejema in da daje.
Ne kakor jaz, glasbilo onemelo.
Le zdaj pa zdaj mu strune zabrnijo
pod prsti neukrotnega viharja.
Sicer pa, da nam v te meglè
prisiže žarek tople luči,
morda vam je ljubò, da vam preberem
par čudovitih vrst iz tega pisma?

ZDRAVNIK

Seveda! Hvala vam, da tudi meni
želite podariti košček sonca.

PAVEL

(počasi prevaja)

Ti pišeš mi, da se je vse zavilo
v vsakdanji čad, odkar me ni.
Da nočeš iz preteklosti spominov
vabiti, ker bi te skelele
oči od njihovega blišča.
In da se prav tako bojiš slutiti
zarjo bodočnosti, ki morebiti
bo vzšla nad tvojim zapuščenim grobom.
Pogum! Razgrni zastor, ki ti brani
pogledati v preteklost in v bodočnost!
Glej, meni se z jesenskega neba
vedra pomlad bodočnosti smehlja;
preteklosti plodovi, težki, zlati
ogrevajo me kakor toplo sonce.
In tu, kjer razvaline so bolj žive
kakor sedanjosti nestalna dela,
potrjen je moj zvesti up v življenje:
Da to samo ostane večno živo,
kar iz ljubezni je bilo spočeto.
Sovraštva dela kakor veter bežni
opuhnejo le svet z mrtvaškim dihom,
in zopet zginejo v temačnem breznu.

ZDRAVNIK

Kako resnično!

(Se zamislita. Vtem se jima približa dr. Janez)

DR. JANEZ

Zamišljena? Nikar tako!
Saj naša duša ni kot barometer,
da mora pasti, če je vreme mračno.
Meglè se bodo razkadile,
pod velim listjem vzkliko bo življenje!

ZDRAVNIK

V daljo so nama misli odletele.

DR. JANEZ

Vi, gospod doktor, se mi zdite
danes posebno slabe volje.
Žal smo zgubili lastnega zdravnika,
a vi, dovolite, da rečem,
ne greste ravno radi z nami.

ZDRAVNIK

Mori je nisem nikdar gledal rad.
A pomagati moja je dolžnost,
soborcu in sovražniku enako.

DR. JANEZ

Kot tudi moja.

A če nekdo nam meri z nožem v hrbet,
se moramo braniti.
Vendār se ne bi branil,
če ne bi bil prepričan,
da našo borbo, danes sramočeno,
nekoč bo rod bodoči blagoslavljal.
Če to ne bo, potem naj vsaka kaplja
krvi, pri nas ali pri njih prelite,
na mojo dušo pade in bremena
naj tega nihče me nikdar ne reši!
(Zamolkel zvok)

PAVEL

(Janezu)

Poslušaj, kaj je to?

DR. JANEZ

Pogledat grem.

(Exit dr. Janez)

Zdravnik in Pavel prisluškujeta. Dr. Janez se vrne.)

DR. JANEZ

Nič. Vse je mirno.

Bržčas se je nekomu naših,
ki so bolj vajeni motike kot orožja,
po nesreči sprožila puška.

PAVEL

Prosim, poglej še enkrat!
In reci vsem vojakom
naj se držijo mojih navodil.
Čim več tišine!

ZDRAVNIK

Kaže, da vašemu kaplanu,
nisem preveč prirastel k srcu.
Verjetno sem ga nehote razžalil.
Tu smo sredi gozda in v soteski.

(Exit dr. Janez)

O vsem tem bratomornem boju
imam pač svoje mnenje.

PAVEL

Vi ne veste, kako je težka borba
z zakrinkanim obrazom.
Mnogim od vas smo samo sluge,
vam, doktor, smo verjetno izdajalci.
Ah, pa saj včasih sam ne vem,
zakaj in proti komu se borim!
Ne, saj ni res! Kaj vendar govorim!
Z vami kot z bratom bom odkrit:
Vi boste slej ko prej odšli,

a ti, proti katerim se borimo,
če zmagajo, bodo morda zgradili
svet neusmiljene pravice.
Pravim morda, vendar bo to puščava,
puščava brez ljubezni in resnice.

ZDRAVNIK

Jaz nisem nikdar vas imel za slugo.
Mislim samo, da je usodna zmota,
kadar z orožjem se želi braniti
resnica in ljubezen.
In to nam zgodovina potrjuje.

PAVEL

(nekoliko ironično)

Historia magistra vitae?

(resno)

Ta dvom razjeda tudi mojo dušo.
A zdi se mi, da bi bilo ceneno
braniti le z besedami resnico,
ko pa za laž žrtvujejo premnogi
lastno in tujo kri.

ZDRAVNIK

Ne vem, moj dragi.
Le eno vem: da mi težko je danes.
Čemu sem vržen sem v tujino,
zakaj krog mene je ta divja gošča,
zakaj namesto vedrega neba
nad sabo gledam gole, črne veje?
Čemu, namesto da bi zdravil
te, ki od mene iščejo pomoči,
h grobovom spremljam žive, da bi videl,
če so v resnici mrtve jih zagrebli.
Moj Bog, ljubezen, sonce, radost sveta –
brez njih je vsako Tvoje živo bitje
obsojeno na smrt –
Zakaj, zakaj si mi vse vzel?

PAVEL

Žal mi je, doktor, če vas nisem vselej
prav razumel, kot vi ne mene.
(Podasta si roke. Streljanje. Dr. Janez plane na oder)

DR. JANEZ

Zaseda!

II. prizor

(Prejšnji, komisar, štefan, partizani)

KOMISAR

Ah, krasna družba in ganljiva sloga!

ŠTEFAN

Belinčkov ne ubijam ravno rad.
(proti Zdravniku, ki se sploh ne poskuša braniti)
A ti, moj Lah, kaj iščeš tu pri nas?
(ustreli)

ZDRAVNIK

Kristus, usmiljenje! Marija! Mati!

ŠTEFAN

Saj tudi ti si človek!
(Ga boljše pogleda)
Zdravnik! Preklete!

KOMISAR

Proč z njim!
(odvlečejo truplo) (Štefanu)
Kaj zdaj razmišljaš?
Poglej, kako odlični gostje!

ŠTEFAN

(Pavlu, ki so ga medtem razorožili)
Ti, Pavel?
In prečastiti doktor Janez!
(zase)
Hm, neprijetno.

KOMISAR

Jaz s četo grem pogledat za begunci.
(Zvežejo z žico skupaj Janeza in Pavla)
Ti pa mi nanju pazi!
(exeunt komisar in partizani) (Komisar se še enkrat ozre nazaj)

DR. JANEZ

Le brez strahu! Ta naju ne spusti!

ŠTEFAN

A če bi te, bi, bratec, mar odklonil?
Pa tebi vsak, ki šel je svoja pota
in se je ognil tlakovani cesti
svete hinavščine, je zver, ne človek.

PAVEL

A ti pač misliš, da je vsak hinavec,
ki ni ubiral s tabo tvojih potov.
Prijatelj, tudi mi ne bi življenja
zametovali za laži.

ŠTEFAN

S teboj se, dragi moj, ne bom prepiral.

Kot pesnik si obsojen,
da večno se boriš
za izparine svoje domišljije.

DR. JANEZ

A vi, za kaj se vi borite?
Nespametni za raj na zemlji,
a pametni za svoj zasebni raj.
Za vami pa racajo brodolomci,
ki upajo, da bodo ugrabili
zase vsaj košček borne sreče.
Ne vejo, da so vam le klini lestve
in bodo vekomaj na dnu ostali.

ŠTEFAN

Tako približno
mi trdimo o vas.
Sicer pa jaz ne vem,
za kaj se pametni borijo.
Moja malenkost je bedak.
Mrzil sem vedno lepi red,
ki z blagohotno masko nam prikriva
solze dušene, bedo, mrki jad.
Zato mrzim ljubezen posvečeno,
ki iz svojih postelj širi hujši smrad
kot one, bognasvaruj, strašne hiše.
Izbrisal bi z obličja zemlje
družine, kjer se z božjim blagoslovom
prekriva jok otrok in mržnja staršev.
Sovražim krinke, lepi videz.
Vse te kulise v zemljo poteptajmo!
Morda nekoč nam zraste iz ruševin
svet, ki bo bolj od zdanjega resničen.

PAVEL

Mogoče zraste spet le novi videz.
Ker tak je zakon našega sveta:
če eno masko strgaš mu z obraza,
drugih deset prikaže se pod njo.

DR. JANEZ

Moliva raje! Kaže, da prav kmalu
to ničevost bo treba zapustiti.

PAVEL

In če nas čaka spet le nič?
Gospod, glej, vate sem zaupal,
ne bom osramočen na vekomaj!

ŠTEFAN

Ni mi znano, če boš osramočen
na drugem svetu. Te reči
prepuščam vašemu Sodniku.

Vem, da sem s tvojo pomočjo
dobil v največji stiski hrano
in obutev, ko sem bil skoraj bos.
Ti veš, kdo je vse to prinesel tebi.

PAVEL

Pred smrtjo ne spominjaj me življenja!

ŠTEFAN

(tiše in ne več zasmehljivo)

Igračka naša in prijatelj modri!
Tovariš zvesti, ki sem ga izgubil
in vendar ne bi zlomil ji srca
s tem, da bi name padla tvoja smrt.
Bežita! *(Jima s težavo reže žico)*

DR. JANEZ

Zakaj rešuješ tudi mene?

ŠTEFAN

Zato, učeni doktor
teologije in filozofije,
ker ne bi mogel pojasniti,
kako da zbežal je le eden.

(pol otožno, pol zasmehljivo)

Ali zato, ker te je naša mati
nam vsem postavljala za vzor.
Odidi! Zmagoslavno ji odnesi
pozdrav zgubljenega sinú!

PAVEL

Ne, Štefan! To bo tvoja smrt.

ŠTEFAN

Ne skrbi zame!

Včasih se tudi jaz zatekam
k hinavščini in laži.

Zbežita! Sprožita par strelav,
potem se skrijta v jami blizu mosta.

Vaju je osvobodil
oddelek zaostale vaške straže,
jaz pa sem pravočasno zbežal.

PAVEL

Prijatelj, hvala!

(mu stisne roko)

DR. JANEZ

(odhajaje)

Hvala!

(Exeunt Pavel, dr. Janez. V ozadju sprožita par strelav.)

III. prizor

ŠTEFAN

Lahko rečeno, a težko storjeno!

(Odhaja, da bi se nekje v bližini skril. Vtem se pojavita komisar in partizanka. Presenečenje.)

KOMISAR

Kam hočeš? Kje sta naša gosta?

V tej smeri, se mi zdi, sem slišal strele.

ŠTEFAN

Medtem ko ste drveli za belinčki,

so oni me prišli obiskat.

Tam izza mlina so planili.

Sprožiti hočem, a nabojev ni.

Ko so odvezovali svoja druga,

sem jim pobegnil.

KOMISAR

Kam? Saj si še zmeraj tu.

PARTIZANKA

Tovariš Sergij, mar ne veš,

da v varstvu si mu pustil stara znanca?

KOMISAR

Kaj je? Govori!

PARTIZANKA

Far je prijatelj njihove družine,

drugi junak pa zaročenec

njegove sestre.

(Štefan prijemlje za revolver. Komisar mu ga iztrga.)

KOMISAR

Nabojev nimaš, si dejal, moj bratec?

A če jih nimaš, ti jih bom posodil!

(Ustrelj)

ŠTEFAN

(pada)

Ah, in slabo si meril!

KOMISAR

Za tebe, izdajalca, dosti dobro!

Preveč je še v tebi stare krvi,

naj se izteče!

(Exeunt komisar, partizanka. Na zapadu se pretrga nebo. Krvavo rdeči oblaki.)

ŠTEFAN

Vendár je meril dobro.
a tam je zarja.
Usmiljenje... Usmiljenje... Od koga?
Od Tebe, Bog?
Saj pravijo, da vidiš nam v srce.
Ah noč, ah zarja!

Konec II. dejanja.

III. DEJANJE

I. prizor

(Pavel, dr. Janez. Čas, ko začno bledeti zvezde)

PAVEL

(sedi na pogradu, z glavo med rokami in recitira)

„Že časa zvezd vseh polnega sijaja
del tretji se v temi noči je utopil...“

(Dvigne glavo proti oknu)

Kam greste zvezde, kam grem jaz?

Ko jutri nad zemljo boste bledele,

kje, kje bom jaz?

Ne, ne, saj ni mogoče,

da več nikoli ne bom gledal,

kako vas sonce premaguje.

Ne, ne, saj ni mogoče!

Kaj je z vami?

Kako sem često, zemlja, te preklinjal,

kadarkoli si v večerne sence,

in želel sem nad zvezde, ker tu doli

se vse mi zdelo je samo prevara.

Kako si zdaj resnična, zemlja,

kako so zvezde daleč in varljive!

Moj Bog, odpusti mi! Daj, da verujem!

DR. JANEZ

Veruj! Zaupaj!

On, ki velel je zvezdam biti,

za njimi je svetove nove ustvaril,

še lepše, še svetlejšo

in še in še v brezmejnost zmagovito!

Nekje v vesoljstvu je za naše duše

svet, ki je lepši od vseh zvezd.

Mene le muči, ali smo ga vredni.

PAVEL

Da, prav imaš!

Naj mi izgine zemlja izpod nog,

naj v noč se potopi vesoljstvo samo,

če ni brezsmrtnosti,
ne izplača se živeti!
(Zasliši se rožljanje ključev)

DR. JANEZ

Tako je, brat.
Ne pokaživa jim strahu!

II. prizor

(prejšnja, stari, belolasi vaški župnik Francelj)

VOJAK

Sem stopi, starec, sem!
Tu je za tebe družba!
(Medtem ko se župnik razgleduje, odide, zaklepa vrata)

ŽUPNIK

Pozdravljena, pozdravljena!
Bog z vama!

DR. JANEZ IN PAVEL

Pozdravljeni!

DR. JANEZ

(tiho, medtem ko župnik nekaj išče po žepih)

Saj to je stari župnik Francelj!
V njegovi cerkvi sem pel novo mašo.
Kako je on zašel med nas? '
Njegov samotni in odročni farovž
za hostarje je bil odprt
ponoči in podnevi.
To je pač njihovo plačilo.
Ubogi starec, zdaj jih bo spoznal.
(župniku)

Me ne poznate, gospod župnik? Janez.

ŽUPNIK

Janez! Moj novomašnik!
Učeni doktor! Kaj ti tukaj delaš?

DR. JANEZ

Ni čudno, da sem tukaj jaz,
a le zakaj so vas zaprli?

ŽUPNIK

(proti Pavlu)

In to je tvoj prijatelj?
Kako si lep in mlad, moj sin!

(proti Janezu)

Ej, sinko, jaz ne vem, zakaj sem tu.
Prišli so pome in me spraševali,

če sem gostil v župnišču domobrance,
da teklo je od miz, medtem ko oni
v gozdovih so stradali kot volkovi.

DR. JANEZ

In kaj ste vi na to odgovorili?

ŽUPNIK

Samò resnico.

Da je župnišče moje

za vsakogar bilò odprto.

A če od miz je komu vino teklo,

ta ga gotovo je prinesel s sabo.

Sam veš, kako je revna moja fara.

Že drugič v tej starosti sem obtožen.

Pri Nemcih sem bil mesec dni zaprt,

ker sem bil skrival ranjenca iz gozda.

DR. JANEZ

In zdaj vam izkazujejo hvaležnost!

ŽUPNIK

Ne, ne tako! Saj nisem mislil

na hvaležnost.

In tudi danes bi z veseljem dal

to svojo belo glavo, če bi mogel

rešiti eno teh življenj,

ki padajo kakor pod točo cvetje.

PAVEL

Kako težko umirati je mlad,

ko nisi posejal še vsega zrnja.

Za sabo puščam le sirote pesmi

in strah me je, da bodo tudi one

ostale z mano v zemlji zakopane,

da nikdar se ne bodo razcvetele.

ŽUPNIK

Mar misliš, da je starcev up kaj večji?

Saj tudi mi smo zrnje dragoceno

izgubljali po dolgi, trudni poti.

In sonce milosti enako sije

na setev prvo in na setev zadnjo,

a žetev je za vse le dar Ljubezni.

Pa saj, otroka, ne verjamem,

da vaju čaka smrt.

Vidva se le bojita.

DR. JANEZ

Za naju ni več upa ne strahú.

Obsodba je nad nama padla.

PAVEL

ŽUPNIK

Molita, otročiča, On je dober.
Molita, tudi jaz bom molil.
(Izveleče star brevir.)
„Danica v jutru že žari,
toplò prosimo zdaj Bogà,
pri opraviilih tega dne
obvàruj, Bog nas huđega!“ (Se zamisli)

DR. JANEZ

„Danica v jutru že žari...“
Saj ni Danica, to je dneva luč.
Čez prebujeno zemljo veter polje
in zdi se mi, da nosi glas zvonov.
Mar je nedejja?

ŽUPNIK

Kaj ne vestà, da Binkošti so danes?

DR. JANEZ

Kaj? Binkošti! Ah, vse sva pozabila
v tej mračni luknji!

PAVEL

Ah, Binkošti! A Duh je vklenjen!

ŽUPNIK

Ne, moj otrok, kaj govoriš v obupu!
Ne veš, da še nihče duha ni vklènil?
Poklèknimo! Molimo!
Pozdravljen, zmagoviti, večni Duh!
Kot zdaj z zemljè se k soncu dviga
v tem mladem jutru večno mlada nada,
tako se dvigaš iz okovov
ti, Duh nepremagljivi, večno nov.
Iz ječ, mrtvašnic in morišč, iz blaznic,
iz starčevskih možganov okorelih,
iz prvega otroškega jecljanja
prerojen, krasen vračáš se domov
k Ljubezni viru, da od tam spet nov
prihajal boš na zemljo Tebe žejno,
saj sama si ljubezen nezmagljiva!

PAVEL

Ljubezen nezmagljiva! Kakor sonce,
ki zmagoslavno nad zemljò se dviga,
kot da nikdàr ne bo zašlo v temino,
tako me mučiš in v življenje vabiš,
čeprav si le privid varljiv.
Premagancem odrekaš svoj obraz,
nesrečniki umirajo naj sami,
kot jaz bom sam in zapuščen umrl,
ne da bi kdaj še videl njen obraz.

DR. JANEZ

Kam tvoje misli so zašle?
Na smrt pomisli, na Ljubezen večno.
Ta zemlja ni več naša, zdaj je čas,
da vse prerežeš, kar te nanjo veže.

III. prizor

(Prejšnji, Sergij, Liza)

SERGIJ

Le vstopi! Tu sta tvoja znanca.
Ker ju tako goreče ljubiš,
da zanju si prišla moledovat,
ne obžaluj, če z njima
svojo usodo boš delila.

DR. JANEZ

Saj to je Liza!

LIZA

Da, jaz, prijatelja. Predragi! (Pavlu)

SERGIJ

Da, ona. Saj med vaju spada
prav kakor njen preljubezni brat,
ki vaju je pri mlinu osvobodil
takrat iz mojih rok,
da še naprej lahko sta ubijala.

LIZA

Moj brat! Kako in kdaj?
Saj on je padel
od vajinih tovarišev zadet,
kar najbolj, Pavel, vedno me je peklo.

SERGIJ

Lahkò te potolažim.
Jaz sam sem ga ustrelil.

LIZA

Moj štefan, hvala!

SERGIJ

Še danes se mu boš lahko
zahvaljevala v vašem raju.
Namesto da bila bi srečna,
da nismo te zaprli,
ker si vohunila med Lahi,
si sama nas prišla izzivat
in klicat lastno smrt.
Proč zdaj poniglavo sočutje,
ker bi bilo okrutnost proti svetu,
ki dviga se iz mraka nov in mlad!

Proč ruševine, proč ostanki stari,
pogini v lastnem gnoju, stari smrad!

ŽUPNIK

Uboga punčka!

SERGIJ

(župniku)

Kaj s tabo, starec?
Tovariši so zate govorili,
zato te izpustim. Mi smo pravični.
Počakaj, da pospravijo zdaj nje,
potem lahko odideš.

ŽUPNIK

Ne, ne, gospod, naj raje jaz umrem!

SERGIJ

Ne boj se, stari!
Smrt sama kmalu bo prišla po tebe.
(Exit Sergij)

PAVEL

(Lizi)

Ljubezen moja!
Sirotica nesrečna!
Pojdiva, da mi vse poveš!
(Stisneta se v kot na pogradu)

DR. JANEZ

(župniku)

Gorje! Gorje!

ŽUPNIK

Ne boj se smrti, moj sobrat!
Glej, kelih, ki si tolikrat ga dvigal,
razliva nate svojo rešnjo kri.
Pogum in k nebu se ozri!

DR. JANEZ

Neba za mene ni!
Raztrgala se je zavesa
pred mojo slepo dušo. Ah, gorje!
Mar, gospod župnik, pomnite še dan,
ko sem bil v vaši cerkvi
prvič nad srenjo dvignil roki?
Takrat sem čutil, da na celi svet
iz mojih rok ljubezen se razliva.
In te roke so blagoslavljele potem
obsodbe bratov.

ŽUPNIK

Kako da šele zdaj, otrok nesrečni,
vse to spoznavаш?

DR. JANEZ

Mar niste slišali, da je sovražnik,
ah kaj sovražnik, brat, bil daroval
kakor na križu Kristus svojo kri,
da mene reši?

In zdaj ta kri na mojo dušo pada
in nihče več te teže me ne reši.

ŽUPNIK

Kaj govoriš!

Ti, ki neštetokrat si rešil
grešno dušo bremena njene krivde,
obupal si nad virom odpuščanja!

(Liza in Pavel sta medtem prisluhnila pogovoru med Janezom in župnikom)

LIZA

Janez, če je za vaju štefan
svoje življenje žrtvoval,
mar misliš, da zdaj kliče maščevanje
nad tvojo glavo?

PAVEL

Usmiljenja smo, Janez, vsi potrebni
in odpuščanja, ne le ti,
saj vsi v tem strašnem času smo blodili.

ŽUPNIK

Nekoč se je čez tvoje mlade roke
z neba razlival blagoslov,
zdaj naj čez moje stare roke
prihaja nadte božje odpuščanje!

DR. JANEZ

Odpusti, Kristus, Ti me k sebi sprejmi!
(Vstopi stražar)

STRAŽAR

Ti z mano, mlajši far!
še nekaj te povprašamo, pa zbogom!

DR. JANEZ

Prijatelji, molite!

PAVEL

Na svidenje, na svidenje, prijatelj!

LIZA

Za naju gori prosi!

ŽUPNIK

Mir s tabo! Jaz bom zate molil!
(potegne iz žepa starinski molek)
(Exeunt dr. Janez, stražar.)

IV. prizor

PAVEL

(gleda za Janezom)

Odšel je zdaj.

(Lizi)

A midva?

LIZA

(gleda proti lini)

Glej, kot takrat, ko prvič sva se našla,
je spet pomlad.

PAVEL

Ne kot takrat, ker zdaj je žetev blizu.
Takrat bile so samo prve slutnje
življenja, ki se nikdar ni razcvело.

LIZA

Plaho brstenje in cvetovi,
ki jih je oživilo prvo sonce.
Okrutna slana vse jih je požgala.

PAVEL

Dovolj spominov na pomlad te zemlje,
pomlad, ki vedno nas prevari.
Dovolj, dovolj, ker žetve čas je blizu,
poletja čas, ki v onostranstvu žanje,
kar zasejali so pomladni upi.

LIZA

Ah, Pavel, Pavel, naši upi!
Nekoč te nisem razumela,
ko si mi govoril o klicu,
ki te je vodil proti tvoji volji
po poti, ki k neznanim ciljem pelje.
Samo en klic takrat veljal je meni:
klic hrepenenja in želja,
in nisem vedela, da tudi mene
le tuja volja k tujim ciljem vodi.
Ti veš, zakaj sem se vrnila.
Smrt bratova, rotnje staršev
in bolj kot vse, ljubezen tvoja,
me je poklicala nazaj.
Tako, ko mislimo, da smo svobodni,
ne čutimo, kako nas nekdo veže,
kako postavlja mejne kamne
na cesti, ki jo riše hrepenenje.
In kamen, ki je meni bil postavljen,
je grobni kamen.

PAVEL

Da te ljubezen moja, angel svetli,
je potegnila v temni grob morišča,
kako naj to si odpustim!

LIZA

Saj ni ljubezen tvoja ta,
ki je izbrala
življenju mojemu poslednji cilj.
To volja je Boga, ki ne želi,
da bi v vsakdanjosti zbledel
mladosti moje plašč iz žarkov stkan.
Moj mladi dan neomadeževan
naj potopi se v večno svetli dan!

PAVEL

Glej, zdaj verujem tudi jaz trdnò,
da v onostranstvu bom zaživel,
ker ti, življenje samo, si prišla,
da z mano stopiš skozi ozka vrata.
(Zasliši se strel)

Čuj, že razgrinja mehki, temni prt
nam naša dobra, tiha mati Smrt.

LIZA

In odpuščanje blagoslov rosi,
ljubezen milostno razliva luč,
saj našli smo življenja ključ:
kdor ljubi in odpušča, ta živi!

STRAŽAR

(vstopi)

Za mano, vidva!

(župniku)

Ti, stari, izdrdraj še zadnji del,
ko to končamo, tebe izpustimo.

(exeunt stražar, Pavel, Liza)

ŽUPNIK FRANCELJ

Zdaj sta končana upanje in vera.
Ljubezen križana rokè razpni,
potegni k sebi jih v neskončno reko,
ki v ocean življenja se vali:
Saj za življenje smo rojeni vsi!

HISTORIČNI KRISTUS

I.

Vprašanje o historičnem Kristusu se je pojavilo že v 18. stoletju, v dobi prosvetljenstva. Do tega časa vprašanje o znanstvenih podatkih Kristusovega življenja ni vzbujalo posebne pozornosti. Evangeliji so nudili potrebna poročila. Nekatere nedoslednosti v njih jih niso motile. Tako npr. vprašanje: ali je Jezus obhajal Pasho enkrat, kakor poročajo sinoptiki, ali trikrat, kakor poroča evangelist Janez (Jn 2,13; 6,4; 13,1). Podrobnosti o praznem grobu, ki se ne ujemajo, o angelih, ki so se pri tem prikazali, jih niso begale. Z njimi so se že pečali cerkveni očetje, kakor npr. Origen, Hieronim, Avguštín. Te nedoslednosti so bile manjšega pomena. Cerkveni očetje so o njih razpravljali iz teološkega vidika, ne iz historičnega. Celotno evangelijsko poročilo se sklada, majhna, nerešena vprašanja ne pomenijo veliko. V 18. stoletju so pa začeli gledati na biblična poročila bolj kritično. Protestantje so odkrili historičnega in kerigmatičnega Kristusa. Evangeliji, ki poročajo o Kristusovem delovanju, so kerigmatična poročila. Napisani so bili za liturgično uporabo. Ves Jezusov nauk je bil napisan za vzpodbudo vernikov. To je oznanjevalna-kerigmatična blagovest za poživitev in poglobitev vere, za rast v duhovnem življenju. Evangelisti nikakor niso imeli namena podajati historično poročilo o Kristusovem življenju. Evangeliji so bili napisani z verskim namenom. Niso znanstveno, historično poročilo, marveč oznanjevalno, kerigmatično. Tudi niso izvirno poročilo, marveč drugotno, to je iz ust tistih, ki so Kristusa slišali, poznali in z njim bivali. V evangelijskih je prikazan Kristus vere; Kristus zgodovine, kakršen je dejansko bil, pa ostaja zakrit in nepoznan. Seveda so evangeliji osnovani na Kristusovem življenju in delovanju, vendar niso znanstvena zgodovina o njem. Protestantje, ki so odkrili razliko med historičnim in kerigmatičnim Kristusom, so se takoj odločili z resnim študijem odkriti Kristusa zgodovine.

Prvi, ki je začel ločiti Kristusa vere in Kristusa zgodovine, je bil Herman Samuel Reimarus (1694–1768). Učil je, da je bil Kristus samo moralni učitelj. Oznanjeval je božje kraljestvo, kar je bilo samo zemeljsko, politično delo. Po njegovem mnenju in mnenju drugih protestantov je bil Jezus judovski idealist,

Mesija, poln onostranskih idej. Njegovi učenci so kasneje iznašli legendo o njegovem vstajenju in vnebohodu, njegovemu nauku so dodali še druge vzvišene ideje. Sploh so protestantje z odkritjem zgodovinskega Kristusa upali dokazati neutemeljenost katoliških verskih resnic. Iz tega raziskovanja naj bi sledilo, da Kristus ni nič nadnaravnega, da ni pravih čudežev, da Jezus ni resnični Sin božji, da ni vstal od mrtvih. Njegovo življenje je samo požna pravljica, mit.

Reimarus je s svojimi novimi idejami zbudil dolgo vrsto protestantskih eksegetov, ki so se posvetili iskanju zgodovinskega Kristusa. Prepričani so bili, da bodo z njegovim odkritjem osnovali pravo in trdno podlago krščanskega verovanja. Z njegovim odkritjem naj bi Jezusova osebnost zasijala v pravi luči. Ko so pregledovali evangelije, so kmalu opazili, da Janezov evangelij ne bo služil njihovim namenom. Njegov evangelij je po večini le teološka razlaga Jezusovega nauka in delovanja, zato je majhne zgodovinske vrednosti. Od sinoptičnih evangelijev jim je najbolj ugajal Markov, ta jim je največ obetal. Koncem 19. stoletja so pa že dognali, da je Markov evangelij prvi napisan in da je ta služil za predlogo Matejevemu in Lukovemu. Poleg tega se je tudi uveljavilo mnenje, da sta ta dva zadnja uporabljala še neki drugi vir. Ta hipotetični vir so poimenovali s črko Q (od nemške besede Quelle). Ta Q vir je bil zbirka parabol, govorov, razlag, ki jih je Jezus izrekel. Na podlagi Q vira in Markovega evangelija je bilo napisanih nekaj Kristusovih življenjepisov. Uspeha pa ni bilo veliko. Liberalni protestantski eksegeti so hoteli odpraviti iz Jezusovega življenja vse čudežno, nadnaravno, kljub vsem poročilom o tem v virih. Kmalu potem so spoznali, da so vsi evangeliji, tudi Markov, razlaga Kristusovega nauka in da ne morejo služiti za znanstveno osnovo zgodovine o Kristusu.

Eden od prvih liberalnih protestantov, ki je pisal o Kristusu, je bil D. F. Strauss. Napisal je v dveh zvezkih „Leben Jesu, kritisch bearbeitet“, 1865. Vse evangelijsko poročilo o Jezusu je odel v mit. Kritiziral je v njem vse nadnaravno in čudežno. Vse to je treba razložiti z mitom. Zvesto je sledil mnenjem liberalnih eksegetov. Jezus je po njegovem mnenju duhovni genij, globok mislec in ustanovitelj božjega kraljestva.

Martin Kähler je 1892 napisal „Der sogenannte historische Jesus und der geschichtliche biblische Christus“. Ugotovil je, da ni mogoče na podlagi evangelijev napisati znanstveni historični življenjepis Kristusov. Evangeliji niso znanstveni dokumenti. So kerigmatična poročila, so izraz vere. Zato nima pomena iskati Kristusa zgodovine.

Za njim je Wilhelm Wrede izdal knjigo „Das Messias Geheimnis in den Evangelien“ 1901. Trdil je, da je Markov evangelij prav tako teološka razlaga Jezusovega nauka, kakor je Janezov evangelij. Zato ni mogoče Marka uporabiti kot zgodovinski vir. Postalo je jasno, da ne bo mogoče sestaviti Jezusovega znanstvenega življenjepisa. Za to ni pravih in zadostnih virov.

Zadnji, ki je opravil z raziskovanjem historičnega Kristusa, je bil Albert Schweitzer. Napisal je knjigo: „Von Reimarus zu Wrede“, 1906. Angleški naslov je: „On the Quest of the Historical Jesus“. Historičnega Kristusa ni mogoče iz evangelijskih poročil znanstveno odkriti, kakor vse dosedanje raziskovanje dokazuje. Ves trud je zaman, ker ni pravih virov za to. O historičnem Jezusovem življenju vlada skeptičnost.

Rudolph Bultmann je kasneje trdil, da krščanska vera ne potrebuje historično podlago o Jezusovem življenju. O njem vemo samo to z gotovostjo, da je živel in da je umrl na križu. Kaj je učil in kako je živel, ostaja negotovo. Najbolj je pomemben Kristus vere, kakor ga imamo v evangelijih. Seveda pa ga je treba demitologizirati. Vse čudežno in nadnaravno v njem je legendarno, utvara, mit. To je treba odpraviti. Bultmann je s svojim mnenjem vplival na mnoge sodobnike.

Bultmann je vplival tudi na Adolpha von Harnacka. Ta je napisal znano knjigo „Das Wesen des Christentums“, 1900. Kristusa opisuje kot duhovnega genija. Jezus je poznal Očeta kakor nihče drugi in o njem Jezus govori veliko več, kakor pa o sebi. Evangeliji so poročilo o Očetu in ne toliko o Sinu. Pavel je v svojih pismih Jezusa rešil judovskih primesi. S tem pa Pavlov Jezus ni več primaren, takšen kakršen je v resnici bil. Nadnaravni, mesijanski elementi so bili v Kristusu pozabljeni, v ospredje je stopil Jezusov nauk, bolj kot njegova osebnost. S tem je postala kristologija enostranska. Harnackovo mnenje o tem ni obveljalo.

Kam je to protestantsko raziskovanje historičnega Kristusa privedlo? Vsa raziskovanja niso prišla daleč, prav za prav niso ničesar dosegla. Vsak raziskovalec si je predstavljal Kristusa po svoje. Racionalistom je veljal za moralnega pridigarja, idealistom kot ideja humanizma, socialistom je veljal za prijatelja ubogih, neznanstvenikom pa celo za osebo v romanu. Nekateri so celo zanikali njegov obstoj. Racionalisti so mislili, da je prikazen. Liberalci so ga oblekli v historično obleko moderne teologije. Historično raziskovanje Kristusa je zašlo in v resnici ni doseglo ničesar (Kasper: „Jesus the Christ, str. 310).

Tudi če bi bil problem o historičnem Kristusu pozitivno rešen in njegovo življenje zgodovinsko odkrito, bi ta odkritja ne potrdila protestantovskih teorij in idej. Kristus zgodovine ne nasprotuje Kristusu vere, ta dva nista različna, marveč soglašata. Na račun historičnega Kristusa ni mogoče zametavati Kristusa vere. Obe metodi je treba združiti, ker zgodovina podpira in potrjuje Kristusa vere. Vera prve Cerkve ni bila zgrajena na legendah, utvarah in mitih. Ljudje so vendar vedeli, kaj in komu verujejo. To so bila dejstva, ki so se zgodila, to je bil nauk, ki ga je Kristus resnično učil in izročil (Kasper: „Jesus the Christ“, str. 33).

V očigled znanstvenih razprav o historičnem Kristusu je katoliška Cerkev izdala nekaj dokumentov in navodil, kako vršiti to raziskovanje. Važna je v tem oziru enciklika Pija XII. „Divino

Afflante Spiritu", ki je dala katoliškim biblicistom pobudo uporabljati nove biblične metode. Papeška biblična komisija je leta 1964 izdala važno instrukcijo: „Zgodovinska resnica o evangelijih“, kjer ugotavlja precej reči o avtentičnosti Kristusovih besed in njegovega življenja (Dermot A. Lane: „The Reality of Jesus“, str. 24–25). Instrukcija pravi, da so v evangeljskih izročilih tri plasti. Prva plast so Jezusove originalne, izvirne, besede in dela. Druga plast je ustno izročilo apostolov o Kristusu. Presojali so ga v luči njegovega vstajenja in prav tako motrili binkošti. Razumevanje Kristusa se je poglobilo. Uporabljali so različne oblike pripovedi, katehezo, himne, doksologije, molitve, pričevanje, pripovedi. Tretja plast obstaja v kompilaciji, posnetku, zapisu te tradicije. Evangelisti so zbrali ves ta material in ga zapisali, vsebujejo Kristusove besede iz ust evangelistov. „Historični kriticism“ presoja prvo plast, drugo odkriva „form criticism“, oblikovni kriticism, tretjo plast pa izdajateljski, „redakcijski kriticism“.

Poleg teh splošnih ugotovitev o evangelijih, instrukcija daje tudi nekaj kriterijev za historično resničnost Kristusovih besed, ki so danes v biblični znanosti na splošno sprejeti. Ti kriteriji so: 1. Izreki, ki vsebujejo aramejske besede in izražajo palestinske razmere, vzdušje, izvirajo od Kristusa. 2. Kadar imamo dvojno ali trojno poročilo o nekem dogodku, je kratko poročilo bolj avtentično. Pisatelji radi sami poročila raztegnejo. 3. Izročilo, ki je Jezusu pripisano, je bolj avtentično, kakor pa razvijajoča se tradicija prve Cerkve. 4. Prvine v Jezusovem nauku, ki nasprotujejo judovskim navadam, so bolj avtentične. 5. Izreke, ki izražajo vero, delovanje in položaj Cerkve po veliki noči, ni moči vselej pripisati Kristusu. 6. Večkratno potrjevanje določenih besed in dejanj navadno pomeni historično osnovo.

Ti dokumenti in kriteriji, ki jih je Cerkev izdala in priporočila, veliko pomagajo pri razpravljanju o historičnem Kristusu. Ti kriteriji posegajo v globino, v razne podrobnosti in po svoje pričajo o resničnosti in izvirnosti Kristusovi.

II.

Pri raziskovanju historičnega Kristusa so nekateri avtorji odkrili v evangelijih nekaj, verjetno celo precej, avtentičnih dejstev, izjav, ki so zgodovinskega značaja in dokazujejo Kristusovo resničnost in zgodovinskost. Z različnimi dokazi dokazujejo, da so nekatere besede v evangelijih resnično Kristusove, da se različna dejstva in poročila skladajo z dejanskim stanjem, z resničnostjo, da je Kristus nekaj edinstvenega, njegov pojav nekaj svojkega, da je bil res to, kar vera o njem govori. Poglejmo zdaj nekatere od teh dokazov.

1. Reginald H. Fuller je uporabil načelo različnosti, nesorodnosti. Jezus je veroval isto, kar so verovali vsi Judje, saj je bil član judovskega naroda. V čemer se pa Jezus razlikuje od njihovega

verovanja in uči nasprotno, različno od Judov, v tem je Jezus pristen, avtentičen. Ta Kristusov nauk je zgodovinski. Jezus je večkrat, ko je učil, rekel: „Slišali ste, da se je reklo starim... Jaz vam pa pravim“ (Mt 5, 27, 5, 21–22; 5, 43–44). Ker se v tem razlikuje od judovskega nauka, je to njegov avtentičen nauk. Tako je Kristus izviren tudi v mnogih drugih rečeh, ker se pač razlikuje od Judov. Tako npr. v svojem nauku o onostranosti, v svojih odločilnih zahtevah, v nauku o Bogu, o Abi, o Očetu, v avtoritativni zahtevi slediti mu, v prostovoljni odločitvi biti zavržen in trpeti zaradi njegovega nauka, v zvestobi do svojega poslanstva, v raziskovanju Jezusove zadeve po učencih in njihova vrnitev po vstajenju. Ta dejstva so nekaj edinstvenega, nekaj svojrskega, pripadajo samo Kristusu, ker se popolnoma razlikujejo od judovskih zaved. Te reči so bile osnova za kerigmo, to je za oznanilo prve Cerkve. (Reginald Fuller: „The Criterion of Dissimilarity: The Wrong Tool?“ – Christological Perspectives, str. 42–48.)

2. Anglikanski škof John A. T. Robinson je napisal članek o tem, kako Jezus citira S. Z. Jezusovo citiranje S. Z. dokazuje zgodovinsko resničnost in avtentičnost Kristusovih citatov. Robinson se sprašuje, zakaj teologi sploh citirajo sveto pismo? Prvi razlog je v sorodnosti med tekstom in citatom. Tako podobnost je n. pr. v vinogradu, danem v najem vinogradnikom, in Izaijevem tekstu o vinogradu (Mr 12, 1–12 in Iz 5, 1–7). Ali pa podobnost med Jakobovo lestvijo in citatom pri Janezu: „Videli boste nebo odprto in angele božje gori in doli hoditi nad Sinom Človekovim“ (Jn 1, 51). Druga uporaba svetega pisma je potrtilna. Ti citati pokažejo, kako se je vse, kar je bilo napovedano, izpolnilo v Kristusu. „A da se spolni pismo: Kateri je z menoj kruh jedel, je vzdignil proti meni svojo peto“ (Jn 13, 18; Ps 41, 9). Tretja uporaba je dokazilna. Kristus zavrača satana: „Pisano je tudi: ‘Ne skušaj Gospoda, svojega Boga’“ (Mt 4, 7; 5 Moz 6, 16). Ko je Jezus vprašan, katera je največja zapoved, citira zapoved o ljubezni iz S. Z. (Mt 22, 37–39; 5 Moz 6, 5).

Vse te uporabe so nekaj navadnega, pač pa je citiranje svetega pisma četrte vrste nekaj posebnega, imenuje se izzivalno, vpraševalno. Ne gre za razlaganje svetega pisma, ali pa za dokazovanje, gre za vprašanje, ki človeka postavi pred dejstvo. Začne se z vprašanjem: Ali niste brali? (Mr 2, 25; 12, 10; 12, 26; Mt 12, 3; 12, 5; 19, 4; 21, 16, 42; 22, 31; Lk 6, 30). Kaj pravite vi o tem? Kaj se vam zdi? (Mt 22, 42; Lk 20, 41). V priliki o hudobnih vinogradnikih se prilika konča s kaznijo, vinograd je dan drugim. Potem Jezus vpraša: „Ali tudi tega niste brali v pismu: Kamen, ki so ga zidarji zavržli, je postal vogelni kamen.“ (Mr 12, 10). Odgovora ni. V debati o Kristusu, čigav sin je, so farizeji rekli: Davidov. Nato jih je Jezus vprašal: „Če ga torej David v duhu imenuje Gospoda, kako je njegov sin?“ (Mt 22, 41–44). Nihče mu ni odgovoril. V N. Z. je še več takih zgledov. Ta vprašanja so nekaj značilnega za Kristusa. Rabini jih niso uporabljali, v kumranski literaturi ni sledu o njih. To je nekaj tipično Kristu-

sovega, samo njegov način citiranja, kar dokazuje njegovo avtentičnost in zgodovinskost. – Robinson*

3. Tretji dokaz Kristusove historičnosti so nekatere besede, ki jih je Jezus uporabljal. Take besede so: Jaz sem – ego eimi v grščini. Največkrat jih je zapisal evangelist Janez, kar štiriin-dvajsetkrat, Matej samo petkrat, Marko trikrat in Luka štirikrat. Te Jezusove besede delimo v dve kategoriji. V prvi skupini so besede, s katerimi Jezus sam sebe označuje. Ko Jezus hodi po morju, pravi učencem: „Jaz sem, ne bojte se“ (Jn 6, 20). V drugi skupini pa Jezus pove nekaj o samem sebi, besede: Jaz sem so združene s predikatom. Jezus n. pr. pravi: „Jaz sem kruh življenja“ (Jn 6, 35) ali pa: „Jaz sem vstajenje in življenje“ (Jn 11, 23). Biblicisti veliko razpravljajo o teh besedah, njihova mnenja se pa delijo. Nekateri so prepričani, da so to Jezusove avtentične besede. Drugi pa trdijo, da so to besede prve Cerkve, da jih Jezus ni govoril v tej obliki (Harvey K. McArthur: „Christological Perspectives in the Predicates of the Johanne Ego Eimi Sayings“, str. 87).

Vedeti je treba, da prvim kristjanom ni bilo takoj popolnoma jasno, kdo je Jezus. Spoznanje o njem je po vstajenju rastlo in s časom so spoznali, da je Bog, Mesija, Gospod. Tako se je lahko zgodilo, da so kasneje nekaj o Kristusu rekli, kar je bila njihova beseda, izražala pa je to, kar je Kristus resnično bil. Nikakor pa ne drži, da bi si prva občina sama, brez vsake podlage, te izraze izmislila in jih sama skovala. Da so to Kristusove besede, tesno z njim povezane, dokazuje dejstvo, da se v vseh nahajajo besede o večnem življenju in teh je sedem. „Jaz sem kruh življenja“ (Jn 6, 35; Jn 11, 25; Jn 6, 48; 8, 12; 14, 6; 10, 8, 10; 10, 11, 14; 15, 1–8). V vseh teh citatih se nahajajo besede „večno življenje“. Ves smisel Kristusovega nauka je bil „večno življenje“. Za to je prišel na svet, o tem je neprestano govoril, to je učil, o tem razpravljal, za to je živel, trpel in umrl. Njegova najsrdnejša želja je bila, da bi ljudje imeli življenje, in ga imeli v izobilju (Jn 10, 10). Če je to dejstvo bilo njegova gonilna sila, bi bilo res čudno, če ne bi tako govoril, kakor je zapisano v evangeliju svetega Janeza. Besede večno življenje so priča Kristusove avtentičnosti.

To bi bil prvi dokaz, drugi pa je Janezov evangelij sam. Janez se je dobro spominjal Kristusovih besed. Zapisal je mnoge podrobnosti. Lažje si je zapomnil daljše pripovedi, kakor kratke izreke. Med temi besedami: Jaz sem, so vsaj trije z daljšo oznako. Prva je o ovcah (Jn 10, 11–16), druga je o trti (Jn 15, 1–8), tretja je o kruhu (Jn 6, 31–35). Janez je sam slišal te primere, se jih vedno spominjal in jih je lahko po mnogih letih zapisal. Nemogoče je, da bi jih ljudje sami skovali. Tudi kratki izreki so Kristusovi. Ti izreki so nekaj izrednega, kaj takega ni nikdar kdo o sebi mislil ali pa govoril. Nihče ni sebe tako označil. Prav zato, zaradi njihove izrednosti, so se ti reki lahko vtisnili v spomin. Kristusovi so in čudno bi bilo, da bi si jih izmislila prva krščanska občina.

Poleg teh so še drugi razlogi, ki spričujejo historičnost in pristnost Kristusovih besed. Pristen je tisti tekst, ki se nahaja v vseh evangelijih, to je v večih virih. Še bolj verjeten je, če se nahaja v različnih oblikah in različnih literarnih vrstah, kakor v prilikah, čudežih, v razpravah z nasprotniki. Tako je n. pr. Jezusovo usmiljenje do grešnikov, prav tako Kristusovo stališče do S. Z. Jezus jo je dobro poznal. Citiral ali pa omenjal je Abrahama (Mt 3, 9; Jn 8, 56), Mojzesa (Mt 17, 3; Mr 12, 26; Jn 6, 32), Elijo (Mt 11, 10, 14; Mr 9, 13), Izaija (Lk 4, 18; Mr 11, 17; 4, 12; Mt 15, 8–9), preroka Jona (Mt 12, 39), Daniela (Mt 26, 64), citira psalme (Mt 21, 42; 22, 44; Mr 12, 36; Lk 20, 42–43; Jn 10, 34). Neki drugi dokaz njegove historičnosti je skladnost njegovih besed z okoljem, z dobo, krajevnimi razmerami, kakor so n. pr.: socialne, jezikovne, zemljepisne, politične, verske. Tega je veliko v evangelijih in vse to priča o Kristusovi avtentičnosti. Razmere, ki so omenjene, pričajo, da je Jezus res tam živel, učil in deloval. Končno in zadnje vprašanje o historičnem Kristusu seveda ni rešeno in vse kaže, da nikdar ne bo. Zgodovinska znanost zahteva preciznost, dokaze in zgodovinska poročila, ki jasno govorijo o življenju in delovanju nekoga. Takih historičnih in tudi zadostnih dokazov o Kristusu ni. Vendar je v evangelijih zadosti podrobnih stvari, ki pričajo o Kristusu in njegovem nauku in tudi potrjujejo njegovo avtentičnost, resničnost in historičnost. Sicer nam pa mora vera v Kristusa sama zadostovati. Saj je več, kakor je znanost, o Kristusu nam pove zadosti. Lahko pač s Petrom rečemo: „Gospod, h komu pojdemo? Besede večnega življenja imaš in mi verujemo in vemo, da si ti Kristus, Sin božji“ (Jn 6, 68–69).

* John A. T. Robinson: „Did Jesus Have a Distinctive Use of Scripture?“ str. 49–57. Christological Perspectives.

PISMA IZIDORJA CANKARJA OB STOLETNICI ROJSTVA

(22. 4. 1886 - 22. 9. 1958.)

Simpozij v Ljubljani, priložnostni sestanki in komemoracijski spominski zapiski, natisk medvojnega dnevnika: to ne bi smele biti edine trajne sledi, ki jih je dr. Izidor Cankar sprožil s svojim življenjem in delom. Ker je del svojega ustvarjalnega življenja od leta 1936 do 1942 prebil kot jugoslovanski poslanik v Buenos Airesu, naj MEDDOBJE, tiskano v Buenos Airesu, posreduje literarnim zgodovinarjem doma in po svetu nekaj dragocenih drobcev iz dokumentov Cankarjeve dejavnosti.

Samo enkrat v življenju sem ga videl: ko je po letu 1950 prišel predavat v Trst. Ne vem, o čem je govoril. Bil je skrajno dolgočasen, zaspano dolgovezen in nezanimiv. Nisem mogel razumeti, kako je nekdanj veljal za bleščečega in vabljivega predavatelja.

Moji spomini na Izidorja Cankarja pa segajo precej daleč. Pri nas doma o Izidorju nismo govorili. Ko je zapustil duhovništvo in se poročil, je to mojega očeta zelo prizadelo. O svojem prijatelju in vplivnem mentorju raje ni govoril. Tudi takrat ne, ko sem ga spraševal. Naletel sem namreč v skrinji na obširno korespondenco iz očetovih dijaških in akademskih let, nekako od leta 1910 do 1922. Med njo tudi sveženj pisem Izidorja Cankarja. Žal je večina te korespondence decembra 1948 neznano-kje končala. Odpeljali so jo s tovarnjakom, obenem z rokopisi, knjigami in družinskimi arhivi. Doslej še nisem ujel, da bi se kje pojavila kaka sled o tem, da niso bili uničeni. Ohranilo pa se je enajst pisem, ki jih tukaj objavljam.

Ne vem, kdaj sta se prvič srečala. Izidor je bil pet let starejši od mojega očeta. Iz prvega pisma, ki nosi datum 24. junija 1911, je videti, da je to Izidorjev odgovor in da se osebno še nista poznala. Izidor je bil takrat star 25 let. Moj oče, Narte Velikonja, je pravkar končal sedmo gimnazijo v Gorici. Bil je starejši kot njegovi sošolci. Rojen leta 1891 je šel v šolo z osmimi leti; Eno leto (1903/04) je tudi prebil v pripravljalnici, predno je bil sprejet v goriško gimnazijo. Cankar mu piše iz Ljubljane, kjer je bil od poletja 1910 do jeseni 1911 prefekt v Marijanišču. To je bil čas med enoletnim bivanjem v Louvainu v Belgiji in jesenjo 1911, ko je odšel na Dunaj. Tam je v jeseni 1913 po

dveh letih doktoriral iz umetnostne zgodovine in arheologije. Konec študija je razviden iz tretjega pisma.

V času prvega pisma je imel Narte Velikonja za seboj že precej tiskanih stvari, predvsem pesmi. Izhajale so v *Domačem prijatelju*, ki ga je urejala Zofka Kvedrova. Prva pesem je bila tiskana v septembrski številki 1908 (pod psevdonimom ORIN), ko je bil komaj četrtošolec. Skoro istočasno so izhajale njegove pesmi v literarni prilogi *Zore „Srednješolec“* (1907/08) in „Prvi cveti“ (od 1908/09 dalje). Zoro je tedaj urejal Francè Stelè, literarno prilogo pa Ivan Mazovec.

Prve pesmi v *Dom in svetu*, ki mu jih pripisuje 50-letno kazalo *Dom in sveta*, po večini niso njegove. Pod psevdonimom Vano Esar se skriva France Bevk (Fr. Bevk. *Moja mladost*. Mladinska knjiga, 1969, str. 175). Nartejev psevdonim takrat je bil Izor Etran (palindrom). Gimnazijci niso smeli objavljati svojih stvari brez dovoljenja ravnatelja. Zato so se skrivali za psevdonimi in nastopijo s pravimi imeni šele po maturi. Janko Šlebinger navaja v *Slovenski Bibliografiji* za l. 1907–1912. Ljubljana, Matica Slovenska, 1913, str. 128, da je v *Domačem prijatelju* 1910 izšla N. V. črtica „Zgodba ob križu na prelazu“ (str. 238–244) in leta 1912 „Ivan Slivar“ (str. 369–374). Ta zadnja je bila tudi ponatisnjena v *Clevelandski Ameriki* (1912, št. 102).

Narte se pojavi v *Dom in svetu* z „Novelo“ v drugi številki 1913, v tretji pa s „Pesmico“. Revijo je takrat urejal kanonik Kalan, vendar je iz več znakov očitno, da je Izidor Cankar dejansko izvrševal del uredniških poslov. Vendar je pretirana pogosto ponavljana trditev, da je bil Cankar že tedaj tudi dejanski urednik revije. Iz pism je videti, da je bil leta 1913 na Dunaju; revija je izhajala v Ljubljani in bila tiskana v Ljubljani. Študij za rigorozne ni dajal Cankarju dovolj prostosti, da bi bil povrh vsega še urednik revije. Polno uredništvo je prevzel s prvo številko leta 1914 in končal z zadnjo leta 1918.

Izidor Cankar je verjetno pripomogel, da se je Narte bolj oprijel črtic in novel kot pesmi. Iz pism je razvidno, da je Narte svoje spise poslal kanoniku in kasnejšemu prelatu Andreju Kalanu in da se torej Nartejevo sodelovanje z *Dom in svetom* ne začne šele z Izidorjevim uredništvom. Videti je tudi, da je Izidor Cankar namerno iskal sodelavce predvsem med mladimi pisci. Sodelavci *Zore* so „napredovali“ do *Dom in sveta*. Leta 1912/13, ko je bil oče prvo leto na Dunaju, je prvih šest številk *Zore* uredil Stanko Majcen, zadnje štiri od št. 7 do 10 pa Narte Velikonja. Na Dunaju so se dokaj družili Daničarji, verjetno se jim je pridružil tudi Izidor Cankar. Takrat so bili na Dunaju poleg Goricanov še Stanko Majcen (1883–1970), Josip Puntar (1884–1937), Ivan Mazovec (1888–1930), Jakob Mohorič (1888–1976), Lovro Sušnik (1887–1964), Ivan Stanovnik (1891–1979), Alojzij Remec (1886–1952), Ivan Žgur (predsednik Danice 1913/14, padel v začetku vojne), in prva Daničarka Angela Piskernik (1886–1967). Po prvem letu Dunaja je bil Narte eno leto študijski prefekt v goriškem Alojzijevišču (1913/14), ki ga je takrat vodil kas-

nejši buenosaireški izseljenski duhovnik David Doktorič (1887–1962). V goriški skupini literarnih in kulturnih delavcev, na katere je Izidor Cankar mnogo računal, so bili Joža Lovrenčič (1890–1952), France Bevk (1890–1970), Alojzij Res (1893–1936), Andrej Čebokli (1893–1923), Jožef Koruza (zaradi njegovega članka o jugoslovanskem vprašanju je bila zadnja številka *Zore* leta 1914 zaplenjena), Josip Ditežnik (1891–1960), Engelbert Besednjak (1894–1968) in Igo Gruden (1893–1948), da ne omenjam le malo starejšega dominsvetovca Petra Butkoviča (1888–1953), tolminca Ivana Preglja (1883–1960), odvetniškega pripravnika Ivota Česnika (1885–1951) in prej omenjenega Davida Doktoriča.

Zadnje Izidorjevo pismo je od 17. junija 1914. Poleti je šel Narte obiskat svoje domače na Mljet, kjer je bil oče od leta 1912 državni gozdar.

Jeseni 1914 je postal študijski prefekt v ljubljanskem Marijanišču. Zavod je tedaj upravljal kanonik Andrej Kalan, glavni prefekt je bil Izidor Cankar. Da se je Narte potegoval za to mesto, je razvidno iz pisem. Tod se ta košček zgodovine konča.

Izidor Cankar je užival polno zaupanje in podporo kanonika in prelata Andreja Kalana. Prelat ga je še kot študenta vzel v varstvo, omogočil mu je študij doma in nadaljnje šolanje v Louvainu in na Dunaju, namestil ga je za glavnega prefekta v Marijanišču, prepustil mu je uredništvo *Dom in sveta*. Iz kritičnih zapiskov je danes jasno, da je Izidor Cankar načrtno preusmerjal *Dom in svet* iz družinske in poljudne revije v reprezentančno glasilo katoliško usmerjenih kulturnih delavcev. V tem delu ni bil sam. Pisma kažejo, da je Narte Velikonja imel bolj ugleden položaj v svojih posredovalnih stikih med Izidorjem Cankarjem in mladimi goriškimi in drugimi dominsvetovskimi kulturniki, kot mu jo – po večini z molkom – nakazujejo sodobni literarni zgodovinarji in kritiki. V tej vlogi je bilo zanj mentorstvo Izidorja Cankarja neprecenljive vrednosti.

Izidorjevo vlogo pri *Dom in svetu* so opisali Francè Stelè v nekrologu v *Letopisu Slovenske Akademije Znanosti in Umetnosti* (1959); nimam pri roki Steletovega opisa v drugi izdaji Cankarjevega *Uvoda v umevanje likovne umetnosti*, Slovenska Matica 1959, str. 231–277; Joža Mahnič ga na kratko označi v peti knjigi *Zgodovine Slovenskega Slovstva*, Slovenska Matica 1964. Najbolj izčrpno je Cankarjevo delo predstavil Francè Koblar v *Spremnih besedah* v obeh zvezkih Cankarjevih *Izbranih Spisov*, Slovenska Matica 1968 in 1969. Dominsvetovsko skupino dokaj osvetli tudi Marja Borštnikova v študiji v prvi knjigi *Izbranih del* Stanka Majcena. Najbolj obsežno obravnavajo Cankarjevo vlogo pisci v prvih treh številkah *Sodobnosti*, letnik 34, št. 1, 2, 3 (1986).

Čas, v katerem so nastala ta pisma, in tedanji ustvarjalci so bistro opisani v razpravi Ivana Grafenauerja „O naših najmlajših“ (DS, 1915).

I.

Očividno je to prvo pismo. Narte Velikonja je tedaj končal sedmi razred gimnazije v Gorici. Izidor Cankar je bil v Marijanišču v Ljubljani. Vsa pisma v tem snopiču je Izidor Cankar podpisal s priimkom. To prvo pismo je naslovljeno „Velecenjeni gospod“ in v njem Cankar korespondenta vika. Naslednja pisma so naslovljena dosledno z „Dragi Narte“, uporablja tikanje, podpisan je povsod Cankar, ne Izidor ali Izo, in brez doktorskega naslova.

Velecenjeni gospod!

Strahu pred javnostjo in „smehom“ se morate na vsak način otresti. Treba si je z resnim delom in moškim nastopom družbo pokoriti in neupravičen smeh vsakomur zagreniti.

Če sem menil, da Vaše pesmi niso za list,¹ nisem nikakor hotel reči, da so slabe. Za vaša leta so celo dobre; v njih je precej dobrega okusa in pravilne ritmike, lastnosti, ki jih splošno opazam na mladi goriški generaciji.² Kar je slabo, je le tista nedoločna, nebo in zemljo in brezmejnost obsegajoča štimunga, brez kontur, brez point. Sedaj, ko smo od simbolizma toliko pridobili, je čas, da obogateni krenemo na klasične steze, po kateri najboljši naših literatov v resnici tudi že stopajo.

Mislím, da ste me prav razumeli: čutíte tako, kot čutíte in kot moderen človek mora čutiti, a izražajte se stvarneje in krajše.

Bodite pozdravljeni!

Vdani Vam

Cankar

Lj. 24. VI. 11.

¹ Ni jasno, za kateri list gre. Zoro je tedaj urejal Francè Stelè, Dom in svet pa dr. Mihael Opeka in dr. Evgen Lampe.

² Mlado goriško generacijo so tedaj predstavljali Joža Lovrenčič, Alojzij Res, France Bevk, Igo Gruden, Jožef Koruza, Josip Bitežnik in Peter Butkovič. V Ljubljanskem Zvonu se javlja Andrej Budal.

II.

Naslednja tri pisma so iz jeseni 1913. V času med prvim in drugim pismom sta se Izidor Cankar in Narte Velikonja očitno spoznala in navezala tesne stike. Narte je bil po enem letu Dunaja z jesenjo 1913 spet v Gorici kot študijski prefekt v Alojzijevejšču, Izidor Cankar pa končuje svoje študije na Dunaju in se po rigorozih vrne v Ljubljano v Marijanišče.

Pisma nosijo datume 8. X. 1913, 11. 10. 1913 in 23. XI. 1913. Sklepam, da bi moralo pismo od 8. X. 1913 nositi datum 8. XI. 1913 in da je datum v pismu napačen. Po vsebini si pisma sledijo. Navedbe v tem pismu se ne skladajo z datumi predstav v dunajskih gledališčih. Premiera Neumannove opere je bila 14. oktobra; premiera Shawovega Pygmaliona pa 16. oktobra. Zato sem pisma uvrstil v spremenjenem redu.

Dragi Narte,

Sedaj, ko imaš nekoliko časa in si pred menzo¹ varen, te prosim, da mi pošlješ kaj rokopisa. Za 1. št. DS bi rad kaj prav dobrega. Reči, ki jih imaš sedaj pri Kalanu,² pridejo menda še pod njegovim uredništvom na vrsto – vsaj on je bil z dvema prav zadovoljen. Če pa ne pridejo, bi jaz kljub temu prosil za kaj frišnega in zelo lepega. Zberi se! Hotel bi, da se vsa mladina, ki resno misli, zbere takoj od začetka. Prosim te, odgovori mi kmalu, da bom do 1. dec. imel v rokah nebeško prozo in nadčloveške pesmi. Zlasti za nebeško prozo mi je.

Kako ti je sicer in kaj sodiš o literaturi? Sem

ves Tvoj

Cankar

D. 11. 10. 13.

VII. Serchenfelderstr. 79.

¹ N. V. je bil v šolskem letu 1912/13 na Dunaju na hrani v dijaški menzi. Od jeseni 1913 je bil študijski prefekt v Alojzijevišču in zato „pred menzo varen“.

² Kanonik Andrej Kalan je bil urednik *Dom in sveta* za leto 1913. Izidor Cankar je pripravljaval prvo številko novega letnika (1914), s katero je postal samostojen urednik revije. N. V. je na prošnjo odgovoril in poslal rokopis „Novele“, kar je razvidno iz naslednjega pisma.

Dragi Narte!

Imel sem nerodne čase rigorozov in sem le zato molčal. Poskusi biti velikodušen in ne zumeri.

S poslano novelico¹ sem v glavnem zadovoljen, dasi bo čitatelj, mislim, ta prvi slovenski *Frühlingserwachen* manj prijazno sprejel. Problem je dobro obdelan. Želel bi le dveh izprememb: V razmerju do sestre ne sme biti nobene čutnosti; ne odgovarja resnici, če so otroci zdravi – in ta novela ima zdravo etično jedro le v slučaju, ako je Adolf normalen. Drugič, pogovor z dekletcem na paši mora biti bolj skrivnosten, ne tako očiten, ker bo potem lepši in verjetnejši. Rajši bi videl, da to sam popraviš – pri tem boš rad še kako drugo nepotrebno besedo črtal – toda če si prelen, bom moral seveda sam. Odgovori.

Glej, da ne obtičiš ves v *Schönherrju*.² Razen Karenine, ki jo sedaj vendarle bereš, je še mnogo, mnogo drugega dobrega iz starega in novega časa.³ In če misliš dobro izvrševati svojo obrt, je potrebno, da to šolo narediš. Pisatelj mora pravzaprav vse vedeti; to je čudno, pa je res, če ne, je diletant.

Dunaj je sedaj zanimiv. Gledališča se kosajo. Dvorno uprizarja neprestano Shawovega *Pygmaliona*,⁴ Nemiško se postavlja z *Wendekindovo* *Musiko*,⁵ v Novem Dunajskem psihologizira satanska *Eysolitka*,⁶ Opera je imela kot noviteto *Neumannovo* *Liebelei*,⁷ ki je pisana kar na *Schnitzlerjevo* dramo⁸ *tale quale*, po vseh

drugih kotih pa tango, tango, tango.⁹ Vrag je v tej moderni kulturi in reči je treba, da je velikokrat duhovit.

Koncem meseca odhajam za stalno v Ljubljano.¹⁰

Pozdravljam te in sem

Tvoj

Cankar

D. 8. X. 13.¹¹

¹ Objavljena v prvi številki Cankarjevega *Dom in sveta* 1914 pod naslovom „Med dvema stenama“. Ponatisnjena v knjigi novel *Otroci* (1931).

² Pisec novel in dram Karl Schönherr (1867–1943).

³ Podobne nasvete je Izidor Cankar dajal tudi drugim dominsvetovcem, celo Finžgarju (Stanko Cajnkari: *Franc Saleški Finžgar in njegova doba*. Celje, Mohorjeva družba 1976, str. 224).

⁴ George Bernard Shaw (1856–1950). *Pygmalion* (1912). Dunajska premiera je bila 16. oktobra 1913.

⁵ Frank Wedekind (1864–1918). *Musik* (1908).

⁶ Priznana gledališka igralka Gertrud Eysoldt (1870–1955).

⁷ Češki skladatelj František Neumann (1874–1929). *Liebelei*. Opera v 3 dejanjih. Po drami A. Schnitzlerja z istim naslovom. Dunajska premiera 14. oktobra 1913.

⁸ Arthur Schnitzler (1862–1931). *Liebelei* (1894).

⁹ Tango je okrog leta 1911 iz Buenos Airesa dosegel Evropo.

¹⁰ Cankar je v resnici konec meseca odšel z Dunaja v Ljubljano, kjer je postal glavni študijski prefekt v Marijanišču.

¹¹ V datumu je očitvidno napaka. Najbolj verjetno je bilo pismo napisano v začetku novembra in ne oktobra. Zgoraj navedeni datumi dunajskih premier to domnevo potrjujejo.

Dragi Narte!

Hvala ti, da si tisto reč uredil. Danes mi je še bolj jasno, kako potrebno je bilo, da pride tisti motivček ven. Fant ne sme biti patologičen, če naj bo novela to, kar ima biti.

Prav tako je potrebno, da spremeniš 5. poglavje. Ne toliko zaradi pohujšanja, ki najbrže itak ne bo izostalo – to mora biti in je v redu! – temveč zaradi notranje resničnosti in logike. Tisti nepremagljivi čut odpora iz nezadovoljstva, ki se mi pojavi instinktivno vedno, kadar naletim na reč, ki ni stvarna, ampak literarna, ne doživljaj, marveč kombinacija, me obhaja tudi, ko berem (in naj še tolikokrat berem), da je Adolf „trepetal ob pismu in izpustil list na tla“ (sam si čutil isto, ko si v stavku črtal besedo „vzhičenosti“); da so bile „oči vlažne“; da ga je „naglo poljubila. Tako je naša dekla poljubljala prevčerašnjim“; da je „legel na obraz za grm in trepetal“. Vse to je napačno, slabo, ker ni tako. Osnovnemu problemu novele morda ne bo škodovalo, če ostane v njej tudi ta motiv mlade ljubez-

ni – toda resničen mora biti in se ne sme preveč oddaljiti od glavnega stavka.

Dal si mi pravico, da črtam, pa se je ne mislim poslužiti, ker vem, kako bi ti to utegnilo biti neprijetno. Tudi bi moral nekatere zveze sam napraviti in bi se mi skoro gotovo ne posrečilo posneti tvoj malenkostni način. Če si torej zadovoljen, ti pošljem ta kapitelj, da ga preurediš. Odgovoriti mi moraš takoj. Novelo hočem objaviti (prvo polovico) takoj – pred tistimi črticami, ki jih ima uredništvo, ker se mi zdi boljša. Potem pregleдам one in bova še govorila.¹

Ne smeš mi zameriti, da sem toliko siten. Verjemi mi, da je to moja najboljša lastnost, in če kaj moliš, moli, da se ne naveličam in je ne izgubim. Morali bomo biti kar najbolj strogi sami s seboj, medsebojno se moramo obglodavati do kosti. Če bo v nas le toliko bratstva in npravne sile, ki je potrebna za to najkulturnejše delo!

DS se nekaj pripravlja. Če bo res toliko talenta, kolikor je dobre volje, in magari manj, nego je bilo zabavljanja poprej, se bo na Slovenskem dalo živeti. Če ne, pojdem na Hrvaško, si pridobim veliko faro, se oženim in zadovoljen počakam smrti, v krogu svojcev.²

Kaj je z vami v Gorici? Ali imaš kaj pametne družbe? (Pazi, bratec, kaj ti pravim: da se ne utakneš v nobeno reč, ki ni zate; tvoje opravilo je slovstvo, drugega ne razumeš; kadar se govori, naj bodo drugi, ki govore, in kadar ti molčiš, molči o slovstvu!). Kako ti je všeč moja poučna povest z Laškega?³ Če vidiš kaj Resa⁴ in Česnika⁵ in koga drugega, pozdravi!

Tvoj
Cankar

D. 23. IX. 13.

¹ pripombe se nanašajo na popravke v noveli „Med dvema stenama“, ki jo je Cankar objavil v prvi in tretji številki novega letnika revije. Ker originala prve verzije nimamo, je mogoče sklepati o popravljenih delih le iz končnega tiskanega teksta, vendar so ugibanja neplodna.

² Zanimivo tuhtanje. Cankar je nameraval prositi za faro že med prvo vojno; oženil se je; umrl je dokaj osamljen v Ljubljani. Žena in hčerka sta odšli v Kanado.

³ Poučna povest z Laškega je „S Poti“; začela je izhajati v tretji številki *Dom in sveta* 1913 in izšla v nadaljevanjih, nato v samostojni knjigi; po drugi vojni je izšla v ponatisu in v izbranih delih.

⁴ Alojzij Res (1893–1936) se je tedaj predvsem zanimal za umetnost.

⁵ Ivo Česnik (1885–1951) je bil tedaj odvetniški pripravnik v Gorici.

III.

Sedem pisem iz leta 1914 se vrsti od 21. januarja do 17. junija. Vsa so pisana v Ljubljani in so očitno naslovljena v Gorico, kjer je bil N. V. tedaj študijski prefekt v Alojzijevišču, razen v času, ko je bil morda za kratek čas na Dunaju. V univerzitetnem Indeksu ima vpisane predmete s podpisi, vendar jih je verjetno dobil v odsotnosti. Gotovo je bil na Dunaju 17. julija 1914, ko je opravil prvi državni izpit.

Sklepam, da to niso vsa pisma iz tega časa. Vendar je to le domneva. Stiki med njima so ostali kljub vojni. Izidor je bil vpoklican leta 1915, N. V. pa naslednje leto (1916). Po nekaj mesecih je bil N. V. iz Judenburga premeščen na Dunaj na cenzurni urad pri vojnem ministrstvu. Tam je urejal Podčastniški list, obenem pa vzdrževal tesne stike z Daničarji in dominsvetovci, ki jih je vojska raztepla preko vse monarhije.

Dragi Narte!

Vsem mogočim ljudem sem že pisal – največ jih je takih, da sem njih ime slišal prvič v življenju – in jim pisarim še danna-dan, le tebi in Majcenu¹ molčim. Tako trdno sem prepričan, da mi ni treba.

DSa kakor vidiš še ni. Vendar se stavci najbrže kmalu poravnajo in bo začetkom februarja mogla iziti dvojna številka.

Izmed tvoje proze izide najprej Med dvema...² potem pride Stric³ in najbrže tudi Suša⁴. Obdolžil sem te, da si ti Josip Oblak v Zori (Cepljenje).⁵ Ali si? Bodi tako ali drugače – tisto skico bi jaz bil rad sprejel.

Pesmi mi niso posebno všeč, vendar jih nekam enkrat nemara natisnem.⁶ Jokal se nisem ob njih, kot urednik sem jih bil celo vesel. Vse to je moralo tako biti. Majhna kriza je boljša kakor velika knjiga, če ostane človek pri vsem tem še pameten – in to skušaj ostati!

Prosim te, Narte, drži se literature in ne izgublaj časa. Kadar pojdeš v službo, pojdeš v puščavo; glej, da ne boš brez brašna. Jaz pričakujem od tebe mnogo, vse. Gre nam za velike reči; da zadavimo ta strašni, stoglavi čas, ki požira duše kakor je Moloh telesa. Če ne mislim, da je poklic našega slovstva ustvariti iz smrdljivega, bezdušnega blata slovenski narod, tedaj si zastonj dokazujem, da ima DS pravico do obstanka. Upam, da me prav razumeš in da si pripravljen pridušiti se, da ne moraliziram, temveč gonorim resnico.

Tudi Majcen pridno piše in zelo dobre stvari.

V Ljubljani je grozno.

Iskreno te pozdravlja

Tvoj
Cankar

Lj. 21. 1. 14.

P. S. Resa vprašaj, kaj je z obljubljenim člankom o Meunierju.⁷ Kje si našel besedo „školavnica“ (Suša) in kaj pomeni?⁸

¹ Stanko Majcen (1888–1970) je tedaj študiral pravo na Dunaju. Leto prej je uredil prvih šest številk *Zore* (1912/13). Že poleti 1914 je bil vpoklican k vojakom. Novico je objavil DS 1914, str. 344.

² „Med dvema stenama“ DS 1914. O tej noveli je govor v prejšnjih pismih.

³ „Stric“, DS 1914.

⁴ „Suša“, DS 1914. Pismo ne omenja „Požar“, DS 1914, ki je bil verjetno v uredništvu od prej.

⁵ „Cepljenje“ je izšlo v *Zori* 1914. Josip Oblak je psevdonim, ki ga je N. V. tudi kasneje pogosto uporabljal.

⁶ Samo ena pesem je izšla: „V svet“ v zadnji številki letnika 1914.

⁷ Alojzij Res je bil tedaj v goriškem semenišču. Razprava o Constantinu Meunierju je bila objavljena v DS 1914.

⁸ Beseda „školavnica“ je očitvidno krajevni izraz. Cankar ga je v tiskanem tekstu obdržal, ker se je zadovoljil s pojasnilom.

Dragi Narte!

Pasusa o denarju ne razumem prav dobro. Če misliš vprašati, ali bi dobil kaj predujema za DS – večjo vsoto naenkrat – to odgovarjam, da se mi to ne zdi nemogoče. Obrniti se moraš osebno na prelata Kalana in mu kot razlog navesti ne le svojo pripravljenost pisati, temveč tudi svojo potrebnost. Najbolje je tudi, da sam določiš vsoto. Mislim, da se bosta pomenila tako, da boš zadovoljen. Z mojim imenom nič ne operiraj v pismu; v najboljšem slučaju ti ne bo nič pomagalo, kakor so razmere sedaj. – Nakazal sem ti honorar za 2 steni,¹ kolikor sta izšli. Toda v Bukvarni so rekli, da si lansko leto nekaj preveč dobil, kar ti bodo odšteli. Honorar dobiš, ko izideta 3. in 4. številka.

Saj ne pojdeš še na Dunaj! Mislim, da potrebuješ denar v posvetnejše namene.

Kljub temu, da se učiš, mi boš moral kmalu kaj dobrega napisati. Zares dobrega. Na stare se ne smem zanesti. Pustili me bodo kmalu na cedilu. In tedaj bo DS samo na naših ramah. Ali se nič ne bojiš? Še vedno nas je premalo, če ne bomo prima kvalitete ljudje.

Jaz sem zdrav in imam tudi sicer pasje življenje.

Tvoj

Cankar

Lj. 19. III. 14.

P.S. „Izpoved“ je prelat našel in mi jo izročil. Ne bo ti v sramoto, če je ne natisnem. Zlasti konec je slab; škandalozen naravnost.²

¹ „Med dvema stenama“, DS 1914.

² Kljub negativni oceni je kasneje Cankar sprejel „Izpoved“ in jo popravljeno objavil v DS 1915. Ponovno je bila objavljena v zbirki *Otroci* (1931).

Dragi Narte!

Tvoja jeza na Mesarja¹ je nepotrebna. Skrbel bom, da ne boš pri honor. nič pritrigan, in kadar pridem iz sužnosti dolgov, se bova tudi o predujemih svobodneje menila. Za sedaj ti v tem oziru priporočam pralata, kadar boš res v zadregi; z njim se bo dalo govoriti. Sicer sem pa slišal, da se rediš.

Kaj sodijo ljudje o DSu? V splošnosti so zadovoljni, le idiotom je ali prepobožen ali presvobodnen. Za te se ne menim veliko; nisem popoln tepec in delam po načrtu, ki se bo obnesel. Joža,² ki sam ne ve, kaj hoče, pravi, da so stene³ premalo moderno poslikane; meka gospa mi je sporočila, da pretiravaš; Finžgar, da je predmet nov in zanimiv; Majcen tih, pa bo zadovoljen. Druga številka bo vsebinsko boljša od prve.

Vračam ti Izpoved in Strica. Pri Izpovedi tudi sedaj svetovani konec ne bo dober. Problem je zanimiv, dober, toda končati ga bo vedno težko. Naredi, kakor najbolje veš, saj imaš glavo, da misliš, gospod pisatelj! Pri Stricu mi začetek nič kaj prav ne ugaja; je preme-gleno, ali kaj. Glej sam! Od črtic, ki jih imam še od tebe, nobena ne doseza Sten. Glej, da ne boš padal!⁴

Čakaj, Narte, še nekaj: na jezik, zlasti na naravni stavkov red, moraš bolje paziti! Večkrat zelo neprikladno razmetavaš besede. Zvesto poslušaj, kaj zveni v ušesu. In na ločila pazi, gimnazijec! Remec⁵ je tih, tako tih, da se mi zdi skoro užaljen. Vem samo, da je napravil 2. skušnjo. Morda bo sedaj kaj.

Kam pojdeš o velikonočnih počitnicah? Jaz bom pri Finžgarju⁶ ves veliki teden. Dajva si rendezvous, da se kje vidiva.

Zora⁷ je zbudila sum, pri starejših krohot, in kar se jih ne zna več sme-jati, zgražanje. Jaz sem mnenja, da malo samoljubno pozirate, toda vendar ne morem več prezreti, da smo na razvodu dveh časov.

Z mnogimi pozdravi na vse

sem ves Tvoj

Cankar

Lj. 27. III. 14.

V „Stricu“ sta menda dva Franceta. Če je tako, potem enega prekrsti!

¹ Ivan Mesar je vodil Katoliško bukvarno v Ljubljani; očitno gre za honorar za tiskane prispevke v *Dom in svetu*, za katerega je Katoliška bukvarna vodila upravo.

² Joža Lovrenčič.

³ Novela „Med dvema stenama“, DS 1914.

⁴ „Izpoved“, „Stric“ sta črtici, ki ju je Cankar pripravljajal za tisk. Objavljeni sta bili v DS 1914. Stene so „Med dvema stena-ma“; novela je izšla v prvi in tretji številki DS 1914.

⁵ Alojzij Remec, v Trstu rojeni Vipavec; ker se je šolal v Tr-stu, je šele na univerzi navezal stike z goriškimi dominisvetovci.

⁶ Finžgar je bil tedaj župnik v Sori. Župnišče je postalo sha-jališče dominisvetovcev. Tradicijo je Finžgar nadaljeval po pre-mestitvi v Trnovo. Osamljeni Cankar je po upokojitvi skoro vsak dan zahajal v Trnovo.

⁷ Ker mi je Zora tod nedosegljiva, bi lahko le ugibal, na kaj Cankar meri. N. V. je tedaj urejal literarno prilogo revije. V njej je objavil nekaj novel in pesmi pod svojim imenom ali pod psevdonimom Josip Oblak.

Dragi Narte!

Včeraj sem prejel Tvoje „Volitve“; bodi zahvaljen!

V DSu jih seveda ne morem priobčiti, niso toliko dobre – ali pravzaprav, zanič so. Izročil jih bom za „Slovenca“ g. prelatu,² katerega bom obenem opomnil na tvoje pismo. Pravil mi je že o tem, da si mu pisal, in sem menil, da je stvar že urejena.

Narte, podvizaj se in napiši kaj zelo dobrega! Sicer bom prisi-ljen objavljati v DSu stvari tretje vrste, tako da bo škandal! To ti je morda vseeno, toda v tem slučaju moraš imeti vsaj sebe pred očmi. Nastopil si pisateljsko pot in sedaj ne kaže drugega, kot da pišeš, pišeš... dan in noč. Vse, kar smo lepega govorili svoje dni sami s seboj, vsa upanja v našo skupnost in uspešnost dela, vse to je dosegljivo le, če si nihče i med nas ne da ne trenutka miru... ne da ne noč. V tem tiči vsa skrivnost naše misije. Jaz menim, da nevarnost ne tiči v tistih lažnih goriških zabavljajih, ki jim ne ugajamo, temveč v nas samih. Čas pre-skušnje je za mladi naraščaj. Narte, piši in se ne opravičuj z dovtipnimi figurami!

Iskreno te pozdravlja

ves

tvoj

Cankar

Lj. 6. V. 14.

¹ Ni jasno, za katero črtico gre tod. Pod tem naslovom ni izšla v DS, Zori, Luči, Mladiki. Morda je izšla v Slovencu, vendar te-ga ni bilo mogoče preveriti. Motiv volitev je vpleten v netiskani igri „Župan“ in v ljudski povesti „Besede“.

² Kanonik in prelat Andrej Kalan je urejal Slovenca od 1891 do 1900; od leta 1903 je bil predsednik Katoliškega tiskovnega društva, lastnika Slovenca, Katoliške tiskarne (kasnejše Jugo-slovanske in Ljudske tiskarne) in Katoliške bukvarne. Iz pisma sledi, da je prelat Kalan sprejemal in posredoval prispevke za objavo v Slovencu.

Dragi Narte!

Prebral sem „Sošolca“.¹ Sedaj je stvar mnogo mnogo boljša in jo mislim kar hitro dati v tiskarno. Menim samo, da se mora naslov izpremeniti, ker na sošolstvu ni nobenega po darka, in da je treba zadnjo sceno (v kapeli, pred obhajilom, ko Ivan potegne Alfonza od obh. mize) bolj pointirati. To je srečen konec, mnogo modernejši, nego da si moža vrgel v morje. Če hočeš, ti rokopis vrnem, ker je časa dosti, če ne, opraviš sam; meni je ljubše prvo.

Nartek moj, zadovoljen sem s tabo. Bujno sveti, opojno dehti, rožica! Ni prav, da si bil mojega pisma žalosten. Jaz vse upam, vse morem, ker vse hočem z vami. Ni je sile, ki bi ustavila ta pohod mladine. Stanko² ima 16. izpit in mi pošilja v teh hudih časih Povestice! Ali vidiš, bratec moj, kaj bo, ko ta mladina doraste, ali čutiš ta ozon, ki prihaja v naše dežele? Vse velike sitnosti, ki jih imam pri DSu, vse zamere in očitanja (najhujše zadnje, telečje, zaradi karikature)³, vse osebne žrtve, da tratim s hlapčevskim delom lastne moči, so mi povrnjene z ekstatičnimi blaženostmi. —

V avgustu (25.) bi rad izdal dvojno jubilejno številko o priliki otvoritve razstave v Jakopičevem paviljonu.⁴ Številka bo v znamenju umetnosti, novo zagotovilo, da jo hočemo, ker mora biti. Ilustracije slovenske,⁵ razprave o slov. umetnosti,⁶ leposlovje intinno-umetniškega značaja, temu primeren drobiž! Misli o pravem času na to.⁷ Postavili se bomo.

Čebokli⁸ je tiskal v Zvonu, ko sem mu jaz vrnil. Za tisto navelo mi sicer ni žal in jo rad dam Zvonu, toda Čeboklija drži. Stori mi to uslugo!

Kako meniš tisto zaradi korespondence?

Zelo pametno boš storil, če se lotiš večje snovi.⁹ Potrebno je, zelo potrebno, tu je možnost našega nadaljnega razvoja. Odloči se in redno delaj poleg vsega drugega, poleg študija in drobnega pisanja za sproti.

Dominsvetovski pozdrav! Tvoj

Cankar

¹ Novi naslov „Sošolca“ je „Izpoved“ iz prejšnjih pisem. N. V. je spremenil naslov in druge dele, kakor mu je Cankar svetoval v prejšnjih pismih. Novela je izšla pod naslovom „Izpoved“ v DS 1914.

² Stanko Majcen. Verjetno se to nanaša na črtice, ki so bile nato objavljene v naslednjem letniku DS: „Nevernik“, „Zapiski“, „Hči“, „Skok v globočino“ in „Občinstvo“.

³ Revija je na zadnji strani objavila karikaturu Hinka Smrekarja z naslovom „Contemplation Illyrica Ilesici“.

⁴ Številka je izšla z najavljeno vsebino. N. V. je zastopan z začetkom povesti „Požar“.

⁵ Risbe Frana Tratnika v prilogah so novost. Doslej je revija objavljala ilustracije evropskih umetniških stvaritev.

⁶ Razprava Alojzija Resa: „Umetnost in нравni zakoni“.

⁷ N. V. verjetno ni utegnil. Pripravljaj se je na prvi državni izpit na Dunaju. V reviji je izšla povest „Požar“, verjetno eden od prispevkov, ki jih je Cankar prevzel od prelata Kalana, urednika letnika 1913.

⁸ Andrej Čebokli (1893–1923) je tiskal v Ljubljanskem zvonu novelo „Podlogarjev Tine“. Ob začetku vojne leta 1914 je moral namesto na univerzo v vojake. Zato se je v DS oglasil šele po koncu vojne. Navedena novela je edina Čeboklijeva objava v Ljubljanskem zvonu.

⁹ V DS 1915 je izšla daljša povest „Na morju“ v petih nadaljevanjih.

DOM IN SVET

V Ljubljani, dne 24. maja 1914.

(Urednik Dr. Izidor Cankar)

LJUBLJANA

Dragi Narte!

Pošiljam ti konec rokopisa, da ga popraviš, kakor sva se dogovorila. Naslov ostane lahko „Spoved“;¹ če hočeš drugače, mi sporoči. Čimprej mi rokopis vrneš, tem boljše bo. Nikakor pa ne mudi preko 8. t. m.

Glede prefekture sem govoril danes z vodjem.² Videlo se mu je, da bi te rad imel, odgovoril pa mi je, naj ti sporočim, da sedaj še ne more odločiti. To je že mnogo in se nemara kaj naredi, kajti sedaj imamo dva nova prefekta in prav zato je čudno, da je prelat napol pripravljen enega odstaviti drugo leto, ne iz potrebe, temveč da ti prideš. Pravočasno ti bom sporočil, kako je. V slučaju, da bi tega sporočila dalj časa ne bilo, me podrezaj.

Sicer se pa na mojo družbo ne veseli. Težko je imeti kaj koristne koristi od takega emfalokopa (??)³. S skušnjo nikar ne čakaj; pametno je, da jo narediš čim prej.⁴

Misli na kako veliko pisanje in bodi iskreno pozdravljen.

Tvoj

Cankar

¹ Izšla pod naslovom „Izpoved“.

² N. V. je bil tedaj prefekt v Alojzijevišču v Gorici. Potegoval se je za podobno mesto v Marijanišču v Ljubljani. Iz pisem ni

razvidno, da se je prošnja končala s tem, da je bil z jesenjo 1914 sprejet za prefekta v Marijanišču.

³ Rokopis je tod nejasen.

⁴ N. V. je opravil prvi izpit 17. julija 1914, kot je razvidno iz univerzitetnega indeksa (ki ga hranim). Z Dunaja je šel N. V. na Mljet, kjer je bil njegov oče in družina od leta 1912. Ignac Velikonja je bil državni gozdar, prestavljen iz državnih gozdov Trnovske planote najprej v Istro (1911), nato na Mljet. Obisk je dal osnovo za pesmi in prozo o morju.

DOM IN SVET V Ljubljani, dne 17. junija 1914.
(Urednik Dr. Izidor Cankar)
LJUBLJANA

Dragi Narte!

Iskreno sem ti hvaležen, da misliš na avgust, vendar je pa neobhodno potrebno, da pošlješ kaj tudi za julij. Ne misli, da ne shajam brez tebe, ampak kljub temu te moram imeti; svoje moči morate napeti do skrajnosti – prejšnjega v miru in srčni zadovoljnosti ter vsej udobnosti porojenega kat. pisanja naj bo konec. Od nas ne sme nihče umreti še 30 let; če kdo umrje prej, naj pogine vsled preobilice dela.

Glede Ljubljane ti svetujem: Piši pismo, trezno, odkritosrčno in jasno utemeljeno, na prelata. Če se bo dalo kaj zvrstati, bom storil.

Zakaj smrde vsa tvoja pisma po karbolu? Ali si v bolnišnici? Piši, piši, pridno piši, v uh me piši, piši!

Tvoj
Cankar

Pisma tod končajo. Komaj enajst dni po zadnjem pismu je bil v Sarajevu ubit Franc Ferdinand, mesec nato se je začela svetovna vojna. Mobilizacija je globoko posegla v generacijo, s katero je Izidor Cankar nameraval graditi ob *Dom in svetu* novo slovensko kulturno gibanje s katoliško osnovo. Akademsko društvo „Danica“ na Dunaju se je v nekaj mesecih skrčilo od 70 članov na 27, kot je razbrati iz ohranjenih zapiskov. Po smrti predsednika žgura niso mogli izvoliti rednega odbora, ker je bilo premalo članov na Dunaju. Stanko Majcen, France Stelè, Andrej Čebokli, Jakob Šilc so bili vpoklicani k vojakom takoj ob začetku. Poletna številka *Zore*, zadnja številka letnika 1913/14, je bila zaplenjena zaradi članka Jožefa Koruze o jugoslovanskem vseučiliškem vprašanju. V pismu, pisanem 10. avgusta 1914 iz železnikov, sporoča France Koblar prijatelju Narteju Velikonji, da je nerad sprejel uredništvo *Zore* za naslednje leto (Pismo hranim). Vendar revija naslednje leto sploh ni izšla.

Urednik *Dom in sveta* je bil prisiljen marsikateri načrt za bodočnost revije omejiti in se nasloniti na dosegljive starejše in

mlade sodelavce. Ta doba bi zahtevala podrobno obravnavo, ki bi jo morali opraviti tisti zgodovinarji, ki imajo dostop do ohranjenih arhivskih virov: ustanove v Ljubljani (NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, arhivi mesta, Nadškofijski arhiv, republika, krajevni muzeji) hranijo nekaj tisoč listov pisem in zapiskov Franceta Finžgarja, Izidorja Cankarja, Stanka Majcena, Franceta Koblarja, Franceta Stelèta, ki utegnejo osvetliti ne le politična gibanja v času prve vojne, ampak tudi napore za ustvarjanje kulturne dediščine na katoliški osnovi. Iz teh dokumentarnih in dokumentiranih virov ne bo težko ovreči kasnejših očitkov, da je Izidor Cankar hotel uvesti nevtralni larpurlartizem in z njim povzročil škodo v slovenskem kulturnem presnavljanju.

Že to gradivo, postavljeno v pravi okvir, bo omogočilo pojasniti in tudi popraviti zapiske literarnih zgodovinarjev. Dr. Izidor Cankar in Narte Velikonja sta v dobi, ki jo pisma predstavljajo, izvrševala pomembnejšo vlogo, kot jima jo pisci doslej pripisujejo.

IZ DELAVNICE MARJANCE SAVINŠEK

Plesalca

PARIS

JURČEČEVA RAST IZ NARODNOSTI V DRŽAVNOST ALI BODOČNOST SLOVENSTVA V ANTIPODIH

Danes se ljudje laže identificirajo s pisateljem, ki zna izraziti lastno notranje nihanje idej – kot s pisateljem strogih načelnih stališč, čigar idejna trdnost in ustaljenost se več toliko ne istoveti z današnjim čutenjem. Na splošno raje poslušamo tistega, ki se zaveda lastne končnosti, kot pa onega, ki ne priznava svoje krhkosti, misleč, da so mu tla vedno trdna in brez pogrška vodijo do zaželenega cilja. Mnogo bolj nas pritegne borba človeka v viharju kot kristalna prozornost naduteža, ki si pripisuje absolutno vednost.

A to ni bilo vedno tako in še danes ne drži povsem. V slovenski zgodovini 20. stoletja je mogoče spoznati v različnih dobah in pod različnimi vladavinami, kako je mogel tisti, ki je krenil proti uradnemu mnenju, izgubiti kaj več kot samo dobro ime.

V okvir uradne skladnosti ali neskladnosti osebnih stališč moremo postaviti vprašanje pisatelja Ruda Jurčeca. Problematičnost njegove osebnosti, tako v matici kot v zdomstvu, zadeva bistvena človekova vprašanja, vprašanja družbe, umetnosti, literature in slovenstva.

V negotovosti današnje politične dejavnosti Slovencev in v zapletenosti njene družbene ureditve se kaže prevlada shematiziranosti, privrženosti idejnim ekstremizmom (in ne samo idejnim) ter navdušen prevzem avtoritarnih stališč v javnih debatah. Kot da bi še vedno bile potrebne križarske vojske, ki bi za vselej razkužile zrak od vsega, kar je neortodoksno, to se pravi, da je okuževalno tisto, kar se ne strinja s principi „pravovernosti“.

V dihotomijah strpnost–nestrpnost, odprtost–neodprtost do novih spoznanj, radikalnost–neradikalnost idej, je mogoče spoznati in razumovati Jurčevega stališča, ko teži k neprenehnemu in ponovnemu premišljevanju, kam pripeljejo prepričanja in to tudi lastna, ki pa jih nima za nezmotljiva. V tem kontekstu ga je mogoče spoznavati kot „sumljivega“, kajti zdi se, da povzdiguje dvomljivost marsičesa in se izogiba kompromisu. Zadosten do-

kaz temu so številne in nasprotujoče si (ob)sodbe njegove osebnosti in dela: komunist, klerikalec, liberalec, mason, fašist in še kaj.

Res je, da je človeku sumljivo neprenehno razkrinkavanje bistvene relativnosti vrednot, ki jo imajo drugi za nevprašljivo. Vendar ozračje doslednosti, v katerega se spušča nestrpnost samo zato, da prekriva lastno nesorazmernost, ni nič drugega kot zgolj napuh.

Nikakor ne želimo vzpostavljati ideala človeka, ki se onemogoča v lastnih negotovostih, dvomih, sumničenjih, ali človeka, ki je trmasto objet s skepticizmom. Vargas Llosa pravi: „Tragična veličina človekove usode tiči morda v tej paradoksnih situaciji, ki človeku ne dopušča drugega izhodišča kot le boj proti krivici, ne zato, da bi jo uničil, ampak da ta ne uniči njega“.

Ta sestavek naj bi bil prispevek k objasnitvi v emigraciji malo poznanega in v domovini zamolčanega pisatelja Rude Jurčeca. Jurčeca moremo namreč šteti k zelo redki vrsti ljudi med Slovenci, posebno pa še med slovenskimi politiki; bil je človek s politično domiselnostjo in intuicijo ter človek široke mednarodne razgledanosti. Sicer ne toliko politik strank, temveč diplomat in strokovnjak politologije.

Po izidu volitev pri Slovenski kulturni akciji v letu 1969, ko je tudi v njej prišlo do ločitve duhov, se je Jurčec umaknil od uradne politične emigracije, ne toliko zaradi njene kulturne usmeritve, ampak predvsem zaradi njene „politične nedelavnosti“ in „jugoslovanske“ usmerjenosti.

že v prvi številki Sija¹ je nakazal smer, ki naj bi ji sledila publikacija, z govorom Ivana Cankarja v ljubljanskem Mestnem domu: ...„da moramo doseči kulturno enakost z drugimi narodi na svetovni ravni, poskrbeti ji gospodarsko okrepitev in varnost in nato pravo politično samostojnost“.

Ločitev s SKA je pomenila tudi konec Jurčevega literarnega ustvarjanja. Začelo se je novo obdobje, v katerem se je Jurčec vrnil k svojemu specifičnemu delu, to je političnemu ustvarjanju, ki bo morda važnejše za narod kot njegov Skozi luči in sence in druga dela. Od treh memoarskih knjig², osnutka četrte³ in napovedi pete, ki naj bi zajela obdobje do leta 1958, je njegovo delo pretrgal Sij. Tu je podal svojo vizijo slovenstva. Po tem delu je tudi omahnil, ne da bi ga videl udejanjenega. Razčistil pa je vrsto vprašanj iz slovenske problematike, s katerimi so se in se še bodo srečavali slovenski kulturniki in narod. Skušal bom obdelati predvsem Jurčeve politične nazore, kot jih najdemo v njegovem gledanju na slovenstvo v ne tako daljni zgodovini.

VPLIVI PRI FORMIRANJU TEMELJNIH NAČEL SLOVENSKE DRŽAVNOSTI.

Ruda Jurčec (1905–1975) je bil med „redkimi Slovenci, ki je znal brati veliki svet, ki je znal odložiti tipično slovenske kon-

plekse (provincialnosti), ko je spoznal, kako nacije res žive, kako žive katolicizmi s svojim zgodovinskim profilom“⁴.

V svojih spominih piše Jurčec, kako je že takrat v sredini dvajsetih let dr. Korošec in morda še kdo iz SLS spoznal, da se je slovensko kulturno in politično življenje v Jugoslaviji zaprlo za slovenski kulturni svet in da bo treba poskrbeti za naraščaj. Tako je Jurčec dobil štipendijo za študij na Haute École v Parizu, kamor je jugoslovanska diplomacija pošiljala le najbolj nadarjene študente.

Klasicizem in univerzalna zajemljivost je bila nekoliko v nasprotju z odmirajočim pozitivizmom, kakršen je vladal na pariški šoli (École libre des Sciences Politiques) v dobi njene agonije (leta 1945 so jo reformirali in celo prekrstili). V njeno bujnost in celo hlastanje je Jurčec prišel še poln duha udeleževanja v slovenskem križarstvu⁵. Križarstvo, čeprav Jurčeca ne moremo imeti za križarja, mu je pomagalo v njegovem subjektivizmu, da je v sebi še bolj razdril in pretrgal tisto zadnjo povezanost s slovenskim strankarstvom, zlasti z SLS. Kar ga je potem še vezalo, je bila samo njegova „zagledanost“ v dr. Korošca. V III. delu Skozi luči in sence je morda celo šel v apologijo, pa že ne toliko njega samega, ampak v slutenje vizije „državništva“ v slovenskem okviru.

Kot protiutež temu slovenskemu liku in v prid svetovljanstva pa se je v Parizu ujel v lik Charlesa Maurrasa⁶, ki ga je potegnil v tisto, po čemer bi se mogel imenovati njegov skok – recimo na desno – v konservatizem, ne monarhizem, ampak nacionalizem. Jurčec se ga ni prav nič ustrašil, ker je v Maurrasu odkril vse več kot konservatizem. Morda je v domotožju in pariški osamljenosti, ki nedvomno prizadene tenkočutnega človeka, kot je bil Jurčec, opazal, kaj bi mogla v takem maurrasovskem zajemu biti SLS, če bi bili tedaj (1925) v njenem vodstvu ljudje tolikšnega znanja in pravega odnosa do tradicij, kot mu jih je nakazal Maurras. Njegov kasnejši konservatizem pri Siju sloni prav gotovo na želji, da bi bil v znanju in čutenju tradicij tako univerzalno bogat in razgledan, kakor je bil Maurras.

Tako se v letih 1930–1945 ni brigal za strankarsko življenje in njegova služba pri Slovencu ga je od tedanjih slovenskih strankarskih shem (SLS, JRZ in levo krilo Al. Stanovnika) samo odbijala. Kot dopisnik francoske agencije HAVAS in beograjske Avala si je mogel to odtujenost ali neodvisnost od strank in skupin v katoliškem taboru samo še poglobiti.

Izbruh vojne v aprilu 1941 mu je dal priliko, da je na študentskem tečaju prvič postavil tezo: „Jugoslaviam esse delendam...“ Isto občutje ga je navdajalo v juniju 1945 po prihodu v Rim, ko se je z nekaterimi prijatelji osvestil in si rekel, da je z likvidacijo Jugoslavije nastopila tudi nova doba: likvidacija slovenskega strankarskega sestava. Bili so pa toliko konstruktivni, da so nekateri leta 1947 poslali dr. Mihi Kreku načrte za novo SLS. Jurčec je bil član načelstva SLS tja do leta 1966.

Jurčec se pri Siju ni maral znajti v položaju ustanovitelja ali graditelja kake „konservativne“ stranke, sploh kake stranke. Po naravi ni znal biti strankar, čeprav je marsikdo mislil, da iz Sija mora vzkliti kakšna stranka. Njegov namen je bil predvsem gibanje, ki naj bi imelo kot svoja poglavitna cilja zrušitev jugoslovanskega okvira in izoblikovanje temeljnih načel slovenske državnosti ter bi šele potem prišle v poštev morebitne strankarske formacije v službi te države.

Njegov delež pri Siju naj bi bil le ta, da bi pospešil pritok in pretok vseh idej in zasnov za gibanje, pokret – kakor ga je sam imenoval –, izpopolnjevanje vsebine tistih velikih idealov, ki jih je Sij po svojih močeh uresničeval. Na tem si je bil na jasnem, kakor tudi drugi sodelavci pri Siju (Alojzij Geržinič, France Dolinar, Božidar Fink, Mirko Javornik in dr.).

Da je do jasnosti prišlo, je skupina okoli Sija trčila večkrat na nerazumevnaje, če ne na odkrito nasprotovanje drugih političnih skupin. Ta jasnost pa se največkrat podira ali krepi ob nastopih raznih skupin, ki so nujne, kadar kaj kje odмира in se mora uveljaviti nadomestilo. Ob tem nastajajo trenja med skupinami, ki pa ne bi smela biti prav nič tragična v zdravi družbi.

SLOVENCİ IN NACIONALNI RADIKALIZEM.

Jasnost je mnogokrat rezultat trenj med skupinami, zlasti pri svobodnem iskanju. „Na Slovenskem pa danes domuje predvsem kulturna nestrpnost tistih, ki sicer (največkrat ob obletnicah, jubilejih in drugih kulturnih praznikih) pridigajo vodo, sami pa pijejo vino“⁷, to se pravi, kar se da nestrpno propagirajo strpnost, predvsem tam in takrat, kadar niso prizadeti njihovi interesi, medtem ko sami izvajajo grobo nestrpnost.

Ali je mogoče jasno in strpno gledati na vprašanje slovenstva? Ponovno in skoraj obsesivno opredeljevanje slovenstva sega v žgočo rano naroda in zastavlja vprašanje zrelosti narodne skupnosti. Ta negotovost vsekakor ne more biti v skladu s pogostim in ponosnim sklicevanjem na zgodovino, tradicijo Slovencev. Na prvi pogled tiči travma v nemoči za ustanovitev lastne državne skupnosti. Njena realizacija v današnji SRS, ki je želela ohranjati samo neko avtonomijo v Jugoslaviji, nikakor ne zadostuje idealom Slovencev.

Josip Vidmar v Kulturnih problemih slovenstva trdi, da se gospodarska in politična usoda ne pokriva z narodno: narodnost je „nadpolitičen, izrazito duhoven pojav“. Vendar je položaj slovenstva danes nekoliko drugačen, kot je bil leta 1932. Od tedaj do danes so Slovenci dobili federalno obliko državnosti, ki pa – kot rečeno – ne zadostuje njihovim idealom. Usoda slovenstva v vsakem jugoslovanskem sklopu, naj bo pobarvan tako ali drugače, je pisana. Slovenci so priznani le kot ekonomski faktor, vse drugo, s kulturo in jezikom vred, je le začasna koncesija.

Tako dokazuje zgodovina, čeprav je načelno mogoče dobiti še kakšno drugo rešitev za vprašanje Jugoslavije.

Gre pa tu predvsem za vprašanje zrelosti slovenskega naroda. Zrelost naroda predpostavlja nenehno doseganje zastavljenih ciljev. Dosežen cilj služi za redefinicijo in za prizadevanje po tistem, kar narod še ni. Toda noben narod ne vstopi v svet zdravega samopreseganja, če ne goji v sebi zadostne količine ustvarjalnosti in kritičnosti. Ta sposobnost se pričenja v poglobljanju v lastno kulturo z lastno originalno interpretacijo. Pa tudi z odkrivanjem pravega načina pregledovanja lastne preteklosti, da tako ta nudi nov odgovor na današnje potrebe.

JUČEČEVO POJMOVANJE SLOVENSTVA.

Naj v naslednjem poskusim razjasniti spoznanje Rude Jurčeca, lastna spoznanja in morda tudi spoznavanje novega rodu v Sloveniji.

Tisto, kar je Jurčecu ležalo na srcu in kar je mogoče danes pravtako čutiti pri Slovencih, bom otipljivo izrazil, če vprašam takole: Ali je narod brez nacionalnega radikalizma obsojen na smrt? In kakšna je bodočnost slovenstva?

Jurčec ugotavlja, da je življenje slovenske politike bilo zmeraj zelo periferno. To trditev utemeljuje, češ da „smo vsa politična načela 19. stoletja o enakopravnosti, svobodi in harmoničnem sožitju z ostalimi evropskimi narodi zamudili najprej z mučnim utemeljevanjem svojih prirodnopravnih pravic do Zedinjene Slovenije in nato z juridično debato o zgodovinski pravici do združitve z ostalimi južnoslovanskimi narodi v eno državno enoto“⁸. Ko debata ni bila več aktualna, se je politična perifernost zatekla na drugo področje, da so Slovenci ostali na periferiji, to je na klerikalizmu in liberalizmu.

Napredek naj bi bilo šele poznejše avtonomno razpravljanje vprašanja Cerkve, narodnosti in države. In tudi to razpravljanje je bilo v precejšnji meri pogojeno po zgodovinskih dogajanjih, predvsem evropske politike. Drugi narodi so to borbo izvojevali v herojih svoje zgodovine, nekateri negativno, drugi pozitivno. Nemci so imeli Lutra, Čehi Husa, Francozi Jeanne d'Arc in Ludovika XI., dočim se Slovenci moremo sklicevati pri izoblikovanju svoje narodne individualnosti le na naravno utemeljenost naših zahtev in ne toliko z zgodovinsko-pravnimi dokazi. Poseči smo morali do Velike Karantanije in ustoličevanja karantanskih vojvod na prestol in do Kocljeve panonske države.

Trditev, da je „v bistvu naš narod konservativen, miroljuben in brez vsake revolucionarne preteklosti“⁹, je zelo ostra, a jo je mogoče do neke mere braniti, zlasti če upoštevamo, da uveljavljanje katolicizma ali marksizma kot političnega in narodnega programa za obnovo človeške družbe učinkuje kot vesoljno oblikovanje politične ideologije in se marsikdaj stavlja v nasprotje z narodnim. Z vidika slovenstva oziroma narodne politike

in v razmerju z vprašanjem o ureditvi in obliki države univerzalna ideologija vpliva navadno konservativno in skoraj vedno išče naslonitve, da je izhod bolj ali manj kompromisarski.

Na podlagi teh ugotovitev je mogoče sklepati, „da je narod brez nacionalnega radikalizma obsojen na smrt“. Zakaj nismo Slovenci pokazali radikalizma in revolucionarstva v narodnem vidiku?

Jurčec navaja tri razloge:

1. Življenje v Cerkvi nas ni nikdar prisililo do radikalne izbire med velikimi interesi naroda in Cerkve. Sorodna in pravtako drzna je Jurčeva trditev, češ da v politiki gre, da „prelomimo z nekaterimi svetovnonazornimi primarnostmi in kulturno-zgodovinskimi razvadami, ki so svobodni razvoj slovenskega političnega realizma zadnji čas preveč zavrle“¹⁰.

Trditev predpostavlja narodnost kot osrednjo vrednoto. Narodnost je predpogoj, seveda zgodovinsko pogojen, kakor so tudi ideološko prežeti drugi podobni predpogoji (proletariat, določeni politični sistem, versko prepričanje). Narodnost je pglavitna vrednota, ki zahteva samostojen političen program. Zakaj? Mor-da zadostuje odgovor, češ da je narod ogrožen in hoče preživet. Težji je odgovor na vprašanje: kako je mogoče priti do samostojnega političnega programa in ga uresničiti? Zato je pa tudi lažje sprejeti obstoječi status quo.

2. Drugi razlog, zakaj nismo Slovenci pokazali nacionalnega radikalizma, je najbrž tudi v dejstvu, da smo še zelo mlad političen narod, ki živi zavestno politično življenje nekako šele poldrugo štetje. In:

3. Politiki nismo nikdar dali tistega avtonomnega mesta v svoji narodni kulturi, da bi se mogel iz nje naravno razviti suveren narodni program in pošten ter uravnovešen političen kader, ki bi vsaki dobi izročil maksimum svojih političnih dognanj in spoznanj.

Korošcu je bil znan nemški svet in miselnost, Jurčec pa je poleg te, ki jo je tudi dobro poznal, osvojil pojem romanske lah-kotnosti, politične domiselnosti in intuicije. Iz njegovih esejev v Sodobnosti in Hramovih zapiskih vidimo, da je kmalu spoznal napake slovenske politike, in kar mu je delalo težave, je ravno to, da teh napak ni skušal prikrivati.

Delovanje francoskih katoličanov v političnih strankah je primerjal z delovanjem slovenske množinske SLS in je že takrat postavil konservativnemu vodstvu trditev: Le narod, ki ima lastne politične ustanove, ima namreč te prednosti, da sleherni politični prevrat doživlja v celoti¹¹. Slovencem je potrebna lastna država, nevezana na nobenega izmed sosedov.

Slovenci smo prišli v Jugoslavijo kot eno izmed treh plemen, potem smo se zlili v troimeni narod, nato smo postali podaniki in državljani Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, šele potem se je začela Jugoslavija z banovinskimi ureditvami, ki niso

upoštevale etničnih mej niti toliko, kolikor jih je spoštovala stara Avstrija.

Prvih petnajst let Jugoslavije je ozdravilo marsikoga, vendar tako daleč kakor Jurčec si takrat ni upal nihče in še ta zadnja leta smo priče, kako se slovenska politična emigracija prizadeva otresti predsodkov preteklosti; prav tako pa vidimo, da tudi v domovini SRS doživlja in preživlja trenutke iztreznjenja po evforiji sanj o lastni državi.

Jurčec je v začetku tridesetih let predvideval težke čase za slovenstvo in zanimivo je, da je bil Korošec istega mnenja. Vendar takratna rešitev Josipa Vidmarja, ki jo ponuja v člankih (O narodnosti, Drugi predlog, župančič in slovenstvo, Veliko vprašanje) in predvsem v omenjeni knjigi Kulturni problem slovenstva, ni bila zadostna. Vidmar se je namreč zavzel za privid Slovenije, ki naj bi postala „hram lepote in duha“ in bi si Slovenci ustvarili „na svojih tleh nove Atene ali novo Florenco“. Franc Zadavec¹² je označil to „utopično in romantično kulturno misel“ kot privid kulturnega poslanstva, ki ni računal s tem, „da kultura ne raste brez ustreznih narodnih gmočnih temeljev“.

Prav tako bi Jurčecu ne bile zadostne Vidmarjeve izjave na Svobodni tribuni v januarju 1985, ko je ponavljal v tretji osebi, da morejo Slovenci prodreti v slovenski kulturni svet in sploh v internacionalno zavest samo s svojo kulturo.¹³

Ne Vidmar, ki misli, da se politična vprašanja obravnavajo in odločitve sprejemajo na kulturni ravni, ne Edvard Kardelj (1910–1979) s KP kot avandgardo delavskega razreda¹⁴ nista prišla do spoznanja, da se politične odločitve, bistvene za narod in njegovo življenje, morejo uveljavljati samo v suvereni narodni državi. Človek je po svobodi človek, prav tako je narod po svobodi narod.

Problematičnost slovenskega vprašanja iz sredine prejšnjega stoletja se je v tridesetih letih 20. stoletja bistveno spremenila. To je Jurčec kot eden redkih slovenskih politikov SLS jasno spoznal. Predstavniki in nosilci slovenstva so bili povečini duhovniki z zaslombo kmečkega stanu, na njih mesto so stopili pesniki in pisatelji in logični razvoj bi zahteval, da bi mesto le-teh prevzeli poklicni politiki. Vendar zaradi politične nedelavnosti in neusmerjenosti teh, so pretežno vodili politiko še vedno književniki.

Na Javni tribuni 1985 so književniki govorili o raznih podrejenostih slovenske literarnosti. Teh podrejenosti bi prav gotovo bilo manj, če bi imeli svojo narodno državo. Še manj bi se moglo govoriti o nacionalizaciji kulture, njeni zasužnjenosti ali uničenju. Jasen odgovor na vprašanje slovenstva nas nagiba k vprašanju, če je vsaka teorija otrok svojega časa, ali ni Jurčec prehitel svoj čas?

LOČITEV OD SLOVENSKE KULTURNE AKCIJE.

Z razkolom pri SKA se je slovenska politika in kulturna emigracija razdelila, kakor se je dobrih trideset let prej razdelila

pri Sodobnosti. Iz Sodobnosti, ki je bila ustanovljena z nekomunistično usmerjenostjo, je nastala kulturnopolitična revija (literarna levičarska je ostala pri Ljubljanskem zvonu in katoliška pri Domu in svetu). Kasneje so se Sodobnosti polastili krščanski socialisti in komunisti in se je iz nekomunistične revije ob koncu tridesetih let preobrazila v marksistično kulturno in literarno glasilo, kar je Jurčecu ostalo vtisnjeno v spomin tako globoko, da mu je postalo skoraj fiksna ideja.

Kabinetno projektivni, od liberalne ali komunistične stranke paternalistično zasnovani načrti, izjave in spomenice niso dosti pomenile. Za Jurčeca se je v Siju končalo „drobtinčarstvo“. Sij slovenske svobode naj bi razkrival sleherne iluzije literarnega slovenstva, samozadoščanje kulturne avtonomije z zahtevami samouprave Slovencev v Jugoslaviji; razkrival naj bi dejansko vrednost SRS, zavračal vprašanje o federaciji ali konfederaciji, ki naj bi obdržali Slovenijo v svojih mejah. S Sijem bi se morala začeti politika slovenske državnosti, ki jo je skoraj petnajst let kasneje SLS priznala za pravilno rešitev slovenskega vprašanja, medtem ko se bo najbrž v prihodnjem desetletju morala preusmeriti tudi domovinska politika.

Seveda je Jurčec in njegov krog sodelavcev pri tem moral nujno trčiti na nerazumevanje. Revolucionarnost in radikalizem, ki ju je Jurčec pogrešal že leta 1934. pri slovenskem narodu, tudi v času izhajanja Sija nista bili na višku niti v politični emigraciji niti v domovini.

Čeprav je Jurčec izhajal iz katoliških stališč in prav tako krog njegovih sodelavcev, so na Sij padali hudi očitki in sumničenja. Težka gospodarska situacija v Argentini pa je samo še pripomogla k njegovi ukinitvi kmalu po Jurčečevi smrti.

V očeh nekaterih se je Jurčec preveč približal komunistični teoriji, češ da so politične odločitve odločilne za ekonomijo, kulturo, pravo, vero in moralo. Čeprav je to res le v posledicah in v totalitarnih državah pod prisilo, je politična emigracija z nezaupanjem sprejela Jurčevevo idejo o samostojni Sloveniji kot državi. Jasno razvidno pa je dejstvo, da kar Jurčec kot urednik Slovenca, glasila SLS v Jugoslaviji, in potem pod italijansko in nemško okupacijo ni mogel izraziti, prav tako tudi ne v dobi uredniškega in literarnega ustvarjanja pri SKA, je izrazil v Siju nekaj let pred svojo smrtjo.

Na ločitev od SKA danes že moremo gledati drugače. Po četrtni stoletja je bila emigracija že tako oslABLJENA, odjuga v Sloveniji je nanjo že tako vplivala, središča emigracijske moči so ostajala ista od začetka, medtem ko se je doma že spremenil radikalen poseg v emigrantsko nedelavnost. SKA je ostala okrnjena in na škodo, a namesto literarnega slovenstva, je Jurčec začel s političnim slovenstvom, kjer more biti njegov delež pomembnejši za zgodovino Slovencev.

Po razcepu je SKA naprej razvijala splošno kulturni koncept in prvi rezultati so bili vidni v Glasu, „kateremu so vrnili prven-

stveno vlogo poročanja o družbenih manifestacijah in knjižni aktivnosti.¹⁵

Odklonitev termina „protikomunističen“ pomeni umik politični opredelitvi (oslabeleost politične emigracije?), pomeni pa hkrati opredeljevanje za načelno in odprto orientacijo SKA, kar je bilo vsekakor bolj v skladu s prvotno zasnovo ustanove. Kar zadeva razloge Jurčeca in drugih za ločitev od SKA v letu 1969, jih moramo iskati povsem drugače kot zgolj v simplistični alternativni pri izdelovanju novih pravil SKA. Na občnem zboru 22. marca je namreč skupščina odločila, da ne bo uvedla termina „protikomunistična“ SKA. Vzroke za razcep moremo torej iskati tudi na ravni medsebojnih človeških odnosov kot odraz miselnih razhajanj, ali v gotovih pomembnih dogodkih kot je bil primer odklonitev objave Vodebovca Razgovora pod Kvirinalom (1965). Ta dogodek in mnogo drugih samo potrjuje težave, ki so jih imeli marsikateri kulturni in politični delavci, med njimi tudi Jurčec, v smislu vsklajanja pluralističnega gledanja s pluralistično prakso. Ta pa je bila pogojena od objektivnih danosti.¹⁶

Politično in ideološko smo bili Slovenci v zgodovini pogosto enostranski; tako nas je našlo leto 1945 v katoliški religioznosti in po letu 1945 v komunističnem internacionalizmu. Šele sedaj se porajajo znaki pluralizma, vendar ne na politični ravni, ampak na družbenogospodarski, ki pa nujno posega tudi na politično področje.

Ko je Bojan Štih na Javni tribuni govoril o krizi socializma na gospodarskem, kulturnem, socialnem in zunanjepolitičnem področju, je rekel, da je kriza moralne narave.¹⁷ Če bi obrnil oz. razčlenil vrstni red križnih polj, bi videl, da smo zaradi politike v podrejenem položaju; isto pa je trdil že pred petnajstimi leti Ruda Jurčec.

SLOVENSTVO IN SVETOVljanSTVO.

Čeprav strokovnjaki ločujejo mladega Marxa od zrelega Marxa, prvega in drugega Heideggerja in nasploh literata po spreobrnitvi in pred njo ali deželo prej in potem, ko se je osvobodila, je vedno mogoče iskati substrat, bistveno nit, posebnost, značilnost določene osebnosti ali naroda.

Prav isto moremo reči za Jurčечеvo osebnost. Ali moremo soditi človeka recimo po letu 1969 ali tistega pred krizo pri SKA, ali onega pred 1945? Kakor ne moremo izločiti človeka iz njegovega konteksta, tako tudi ne moremo zanikati kakršnekoli dobe iz njegovega življenja. Zaljubljenec v slovenstvo je Jurčec hkrati širokogruden svetovljan. Agresivnost sijevske borbenosti za slovensko državo se ujema z miroljubnim človekom. Lažje je namreč iskati razumsko in logično doslednost kot pa razumeti človeka.

Jurčечеvo utrjevanje nacionalne zavesti ne proglašá nacionalističnega zapiranja na cni strani in podcenjevanja nacionalne zavesti

in enakopravnosti na drugi. Jurčičevo nacionalno prepričanje izhaja iz svetovljanskega kulturnega bogastva. Gre mu predvsem za to, da bi „vsi tokovi zgodovine, ki se širijo in oplajajo, ne šli mimo nas“,¹⁸ da se zgodovina ne bi spet maščevala nad nami. Svet se vsak dan manjša, komunikacija in promet neverjetno zblížujeta oddaljena mesta in kraje. Kolikor bo slovenski narod obvladal ta svet, toliko bo tudi slovenstvo nepremagljivo.

Čimbolj je zunanost slovenstva skromna, majhna ob zunanjih oblikah drugih narodov, tembolj je slovenstvo polno vsebine. „Svet se vsak dan manjša, naša prisotnost vsak dan bolj raste. Nič ne pomaga umik ali beg v asimilacijo ali podobno; vse to bi bilo le varljivo kupovanje miru“, prehod v koeksistenco z zlom, korak v kompromis s tem svetom, kapitulacija duha pred materijo. Zakaj se torej ne bi postavili na stališče, da ni nujno, da bi se asimilirali; saj „imamo sposobnosti in darove, da si, če treba, asimiliramo dve, tri civilizacije in kulture“,¹⁹ da pri tem ostane slovenstvo na vrhu, nad vsemi.

Veliki narodi pravijo, da se jim rodi en genij na stoletje. In koliko smo jih imeli mi v 19. stoletju: Prešeren, Baraga, Slomšek, Levstik, Cankar, župančič, Mahnič, Jeglič, Plečnik, Aleš Ušeničnik...

Odveč bi bilo iskati več citatov in pričevanj, ki bi pokazala Jurčičevo svetovljanstvo, ki „ni odbrusilo osebnih značilnosti“, zlasti pa ne izvora iz majhnega naroda, kateremu hoče dati mesto med velikimi, zlasti pa neodvisno državno obliko.

Obravnavanje umetnosti bi zahtevalo posebno poglavje. Zanimal se je za balet, zlasti pa za likovno umetnost. Leta 1934. je kupil od Miha Maleša prvo sliko; odtlej jih je zbiral in se ob tem spopolnil v dobrega poznavalca slikarstva.

Poglavje umetnosti ni slučajno pri vprašanju slovenstva, temveč kuje njegovo bistvo. Slovenski narod je rasel v svojo slovensko kulturo ne samo po tiru zunanjih tokov svetovne zgodovine, ampak je prodiral v svojo duhovno vsebino z elementi narodne umetnosti (folklor, prva umetnostna dela, panjske končnice, ljudske pesmi in glasba in dr.).

Kako je doživel slovenski narod spopad s tujo umetnostjo in kako je ohranil lastno identiteto? Jurčec meni, da se je slovenski svet zašibil pred stvaritvami velikih sosednjih narodov. Ali se more slovenska umetnost osamosvojiti, to se pravi rešiti se samovoljnega nadzorstva tujih tokov? Ali se mora pred tujimi tokovi zapreti? Tako se začne začetna stiska slovenske umetnosti: umetnik se je začel odtujevati slovenskemu svetu, ker je moral drugam po vire in celo inspiracijo, ki je glavno počelo vsega umetnostnega ustvarjanja.²⁰

Tako tudi nastaja „razkol med literarnim in političnim ustvarjanjem“, med umetniško snovjo in narodnim življenjem. Umetnik hoče biti predvsem svetovljanski, njegovo delo teži postati križišče vseh svetovnih sporednosti in ne toliko pristno slovensko.

To dejstvo, ki samo po sebi ni napačno, kaže nedoslednost slovenskih ustvarjalcev do slovenske realnosti. Potreba je vsekakor „zdrava harmonija kulturnega in političnega dela v okviru narodnega kolektiva“.

Jurčičevo literarno ustvarjanje in njega literarna kritika prese-gata namen tega spisa. Kot nadomestilo naj velja Alojzija Geržiniča oznaka: „Svetovljanska olika ni odbrusila osebnih značilnosti. V njegovem slogu je med statičnimi bloki eruptivnost, je dialektika iracionalnosti; so predeli molka, presenečajo motni uvidi, v zadregi caplja humor, se skriva pohlevna dobrota. Ob srečavanjih z zlom ni naiven, ni donkihotski niti hamletovski. Plašen je, pa se mu ne umakne. Po navadi ga preboli in pre-maga z brezbrežno pasivnostjo, ki se ji ni moč izviti“.²¹

VPRAŠANJE BODOČNOSTI SLOVENSKEGA NARODA.

V odličnem esejju Franceta Bučarja o Bodočnosti malih naro-dov²² dobimo temeljito argumentacijo, zakaj je malim narodom še vedno okvir nacionalne države najbolj primerno zagotovilo za nadaljni obstoj. Čeprav je, na primer, v Jugoslaviji „zaga-rantirana enakopravnost vseh narodov“, se mora vodilna stranka na „ravnih operacionalnosti“ nujno opirati na „vzorec najbolj razširjenega nosilca sistemskih lastnosti“. In to nikakor ne morejo biti Slovenci, temveč državljani, „ki govori(jo) srbohrvatsko in se v največji meri obnaša(jo) in reagira(jo) balkansko“.

Dejstvo, da je narod zgodovinski pojav, nič ne odvzema nje-govim osnovnim pravicam. Prav tako velja, da je državnost najprimernejši okvir narodnosti. Čeprav državnosti ne moremo postavljati kot edino izhodišče pri reševanju narodnih proble-mov, je negacija te možnosti v bistvu kršenje človekovih pravic. Le članom določenega naroda pripada odločitev, ali si upa pla-čati ceno svoje svobode. Toda narod, ki ne upošteva tudi te zgodovinsko idealne rešitve, ne bo mogel rešiti v današnjih kon-junkturah svojega narodnega vprašanja. Možnost lastne države je, če ne drugo, vsaj prepričevalno sredstvo, ki na konkretnih področjih pripomore k doseganju posameznih ciljev. Če je ta možnost res v zavesti in če se zastavljeni cilji na raznih področ-jih polagoma dosegajo, bo narod živel in rastel. Popolna pasiv-nost, pomanjkljivo in neznačajno izražanje idealov pa privede do neogibnega izničevanja.

Zahvalimo Boga, da imamo v Sloveniji ljudi, ki vzdržujejo v najtežjih okoliščinah kontinuiteto in vrednote slovenstva ter slo-venske kulture, a politika je stvar politikov, kakor je ekonomija področje ekonomistov, književnost književnikov itd. Vsak na svojem področju razčlenjuje realnost, a uravnavanje družbene realnosti je predmet politikov. Tako tавтоloško ponavljanje o nalogah politikov pa nima drugega namena kot poudariti nujnost poslušanja, ki bi ga naj imel politik do svojega ljudstva oz. naroda. Naslonitev na religijo, znanstveno teorijo ali katero koli drugo univerzalijo je kljub svoji bistvenosti za narod sekundarna za-

deva. Naloge pravega slovenskega uresničenja so za Jurčeca v letu 1934, 1969 ali danes pred nami z isto močjo in silo, kakor leta 1918 ali 1945. Habsburška monarhija je „do leta 1918 rezala kruh po računih dunajskega imperializma“, po letu 1918 pa je enako kruto „rušil vero v lastne sile imperializem prve Jugoslavije s sedežem v Belgradu“. Po letu 1945 sta se proti slovenstvu zarotila moskovski in belgrajski imperializem, dočim se je po letu 1948, po sporu v kominformu ponovno vrnila oblast v Belgrad.

Ob sklepu se nam porajajo misli in vprašanja, ki jih v tem eseju ne moremo načeti. Vsekakor pa je postalo jasnejše Jurččevo stališče do naroda, njegova razvojna pot, vplivi, okoliščine njegovega delovanja, predvsem pa njegovo pojmovanje državnosti in možnosti, ki jih v tej obliki dobe narodi. Bistvena stališča je, kljub različnim okoliščinam, ohranjal nespremenjena. Zanj omogoča zavest pripadnosti suverenemu narodu temeljno skupnostno kohezijo. Iz te kohezije politične zavesti izvira časom primerna kultura in gospodarstvo. Narodna skupnost je tako svetovni realnosti odprta, stvarna in hkrati globoko zakoreninjena v lastno identiteto. Zunaj kategorije narodnosti je zelo težko definirati lojalnost do ne-nacionalne države ali celo internacionalnosti, ki načelno ne pripada nobenemu in metaforično vsem.

Zanimivo je tudi dejstvo, da večina ekumenskih poskusov prihaja iz visoko razvitih in kulturno dovolj definiranih narodov, ki so že realizirali svojo nacionalno etapo in so zdaj v stanju, da si stavijo kot cilj ekumensko gibanje. Če za te narode ni več aktualno narodnostno vprašanje, je pač zato, ker so se že kot narod uresničili. Majhni in mladi narodi pa so v etapi konsolidacije svojih narodnih modelov; realizacija narodnosti jim pomeni najvišji cilj in pogoj za njihov obstanek.

Ravno dejstvo, da človeštvo teži k čedalje bolj vseobsegajočim oblikam integracije, obvezuje majhne in mlade narodne skupnosti k nacionalni okrepitvi. Nacionalizem in ekumenizem se ne izključujeta. V njuni medsebojni napetosti je mogoče iskati pravično in uravnovešeno, ustvarjalno in miroljubno mednarodno skupnost. Skratka – avtonomne in medsebojno odvisne, različne in hkrati v dialoškem razmerju uresničene narodne skupnosti.

Tako je mogoče razbrati Jurččevo dozorevanje vprašanja slovenstva in svetovljanstva, zlasti tedaj, ko se zavemo, da živimo v antipodah in da so nas dogodki mnogokrat oddaljili, da smo ljudje nasprotnih značajev in misli, a da moremo biti hkrati, kljub različnosti, le ena ali druga plat iste medalje.

¹ *Sij slovenske svobode* I, 1, 21. IV. 1969.

² *Skozi luči in sence* I (1914—1929), 1964; II (1929—1935), 1966; III (1935—1941), 1969, izdala in založila Editorial Baraga na 1358 str.

³ Glej *Meddobje XVIII*, 1982 — 1, 2: L. L.: Jurččeve „Skozi luči in sence“, str. 147—156.

- ⁴ Tako je v pismu 11. marca 1975 izjavil France Dolinar prijatelju Jurčecu. Velja opozoriti, da Dolinar ni skoraj nikomur prižigal — med smrtnimi — kadila.
- ⁵ Krizarstvo je nastalo pod vplivom nemških religioznih struj, čeprav so se krizarji sami označevali kot samoniklo slovensko gibanje. Za Jurčeca je bilo gibanje upor proti življenjski nepristnosti in vezanosti na preživele socialne oblike; sicer ga v Skozi luči in sence označuje kot zamujeno priliko in izgubljeno generacijo. Vredno bi bilo posebej obdelati Jurčečevo razmerje s Kocbekom. V Jurčečevih spominih je to razmerje nekoliko zamegljeno; Jurčec vidi v Kocbeku tekmeča, čeprav je še potem kot urednik Meddobja (gl. letnik V) objavil devet njegovih pesmi v času, ko je pesnik moral molčati v Ljubljani.
- ⁶ Charles Maurras (1868—1952) je 1899. leta ustanovil Action Française, odločno nacionalistično strujo. Ta je zavračala liberalne in demokratične tradicije ter odkrivala v monarhizmu najboljše nacionalno vez. Maurras je doživel v začetku 20. stoletja precejšnjo priljubljenost in uspeh med mnogimi francoskimi intelektualci, a pri pristaših njegove doktrine je počasi izginila monarhistična utemeljitev, ostala pa njegova kontrarevolucionarna in nacionalistična vsebina (Glej Paolo Alatri, Oris zgodovine moderne politične misli, Ljubljana 1980, str. 314—317). Pri Jurčecu odkrivamo nacionalizem že v prvih njegovih spisih. Pravtako njegovo kontrarevolucionarnost oziroma — če izrazimo njen pozitivni znak — prepričanje, da bistvene odločitve v družbi snuje in izvršuje elita. Ni odveč ta zadnja objasnitev, zlasti zato, ker pojem „kontrarevolucionarnost“ a priori zavračamo na določeni ravni, na drugih pa kratkomalo sprejemamo.
- ⁷ Denis Poniž, Esei o slovenstvu in Slovencih, Dialogi 10/1982, str. 840.
- ⁸ Ruda Jurčec, Realizem v slovenski politiki, Sodobnost 2/1934, str. 241.
- ⁹ Ibid., str. 244.
- ¹⁰ R. Jurčec, Realizem v slovenski politiki, Sodobnost 1934, str. 245 in 247. — Glej tudi R. Jurčec, Romantični revoluciji, Sodobnost 1934, str. 97—102.
- ¹¹ Ruda Jurčec, O literarnem v politiki, Hramovi zapiski 1/1934—5, str. 126.
- ¹² Zgodovina slovenskega slovstva, Maribor, 1972, str. 207.
- ¹³ France Dolinar je uporabljal izraz „angelizem“ (živeti od duha, kulture — ne pa imeti svoje države) in „lingvistično slovenstvo“; ustvaril si je namreč podobo o narodu in državi kot politični ureditvi, ki je tudi predpogoj za samostojno državo in zrel narod. Po njegovem je odločilno pri pojmovanju države „stalna naravna drža odločujoče množi ljudstva“ — vse drugo je odvisno od nje.
- ¹⁴ Kardelj zagovarja naslednji tezi: 1. Kultura je sredstvo nacionalnega boja; in 2) Usoda naroda je njegovo izginotje z zgodovinskega prizorišča. Glej Dimitrij Rupel, Sociologija kulture in umetnosti, DZS 1986, str. 197 in sl.
- ¹⁵ Pogačnik Jože, Slovensko zamejsko in zdonsko slovstvo, Zaliv, Trst, 1972, str. 45.

- ¹⁶ Dne 17. avgusta 1965 je predsednik SKA in urednik Meddobja (Jurčec) sporočal K. Truhlarju, da esej „Razgovor pod Kvirinalom“ ne izide: „Ne vemo, kako naj gre pot do sinteze, ko ni jasno, kakšna bi naj bila sinteza, ko nas doma sploh ne priznajo; seveda bi pri ev. sintezi bilo treba sopoluščati tudi tisto, kar ljudje doma trpe — in tisti dobro vedo, kaj njih oblastniki upajo od sinteze in ali bi naj pri tem odločalo tisto, kar so doma videli pozitivnega dopisniki desničarskih listov, kakor so „Frankfurter...“ ipd.
- Dalje: ali smo res samo emigranti, ker je možno misliti, da smo svobodni — res svobodni — predstavniki ene izmed danes dveh slovenskih domovin, one prave doma in one v svetu... — In kje je tisto **zdravo** v domovini in kje naša obramba „preživele pozicije“, ko se je dejansko oni „pozitivni val“ v domovini naslonil na ideologijo, ki se je preživela (Kochek). — In dialog: ponujamo ga, oni ga ev. radi sprejemajo, a ga ne dopuščajo v domovini, kjer bi edino bil najbolj potreben in koristen. — Pred „Razgovorom“ bi bil potreben jasen esej o št. 12 konstitucije. —
- Imam vtis, da gradimo novo podobo slovenstva in se pri tem vese limo vsega pozitivnega v svetu in doma.“
- ¹⁷ Gl. Slovenski narod in slovenska kultura, Javna tribuna DSP, Can karjev dom, Ljubljana 9-10/I/1985, avtoriziran prepis z magneto fonskega traku, DSP, Feb. 1985, str. 46.
- ¹⁸ R. J., Sence cesarskega Dunaja, Glas XII, 7 (15. aprila 1965).
- ¹⁹ R. J., Meddobjevci ob tokovih sodobnosti, Glas XI, 5-6 (30. aprila 1964).
- ²⁰ Izredne vrednosti so bila njegova predavanja o slovenski likovni umetnosti na Slov. srednješolskem tečaju v letih 1969-70. Pravtako tudi njegova literarna, politična in umetnostna predavanja pri mla dinski skupini Mlada Slovenija.
- ²¹ A. Geržinič, Misli, besede in črke o Rudi Jurčecu, Glas XII, 5-6 (31. marca 1965).
- ²² Celovski zvon, IV, 10, marec 1986, str. 7—14.

NEKAJ DODATNE BIBLIOGRAFIJE:

- Debeljak, dr. Tine, Ruda Jurčec — petdesetletnik, Glas II, 3. III. 1955.
- Debeljak, dr. T., Razgovor z avtorjem Ljubljanskega triptiha, Glas V, 8, 30. aprila 1958.
- Geržinič, dr. Alojzij, Pisec Ljubljanskega triptiha, Glas V, 5-6, 30. marca 1958.
- Geržinič, dr. A., Ruda Jurčec: Skozi luči in sence, Glas XI, 13-14, 3. avg. 1964.
- Geržinič, dr. A., Misli, besede in črke o Rudi Jurčecu (ob njegovi šest-desetletnici), Glas XII, 5-6, 31. marca 1965.
- Javornik, Mirko, Ljubljanski triptih, Glas V, 13 (15. VII. 1958).
- Jeločnik, Nikolaj, In rodila se je revija (razgovor z R. Jurčecem, sou-rednikom Meddobja), Glas II, 7-8, julij-avgust 1955.

Jevnikar, Martin, Sodobna slovenska zamejska literatura: Ruda Jurčec, Mladika, 19. feb. 1970.

Jevnikar, Martin, Ruda Jurčec: Skozi luči in sence, 3. del.; predavanje na Radio Trst.

L. L., Jurčeve Skozi luči in sence, Meddobje XVIII, 1-2, str. 147—156.

Mauser, Karel, Ruda Jurčec: Skozi luči in sence (III. del), Ameriška domovina, 19. feb. 1970.

Stare, Miloš, Nekaj pojasnil k Jurčevemu osnutku za Skozi luči in sence, Meddobje XVIII, 3, str. 246—248.

ZAHODNOJAPONSKA KVADRILOGIJA. V JESENI

I. V PRISTANIŠČU ÁKAŠI.

Včeraj

se jesenski je vihar obnašal kakor mi:
s silnim glasom je razglašal vest o sebi,
srcu dni.

Svojo luč je bliskoma uvedel
v mesta zadnji stolp,
vrh dreves je zbil do ceste,
red oznanjal svojih tolpe.

Toda danes

sonce briše s polj in gričev vse solzé.

„Kje je zdaj vihar?“ čudeč se astre sklanjajo v morjé.

Ah, morjé, ki ve imena rib in rakov, školjk in trav,
nič ne ve, da kmalu spet
advent izkrca se z višav.

II. ŠPORTNI SONET.

(Za tiste, ki še ne znajo plavati.)

Morjé uči: roké, nogé ubrati
v moči utrip in sunek v snov prozorno,
da moremo drseti v prožni ravni;
v presledkih diha zajeti nad vodó.

Morjé uči v ponavljanju napredek:
da končno voda nas lahko objame
in nov način življenja razodene,
valov teles skrivnost diagram.

Če morete, odidite v Todžínbo:
na pol poti svileni pesek čaka,
da z nami v bolj mehko morjé zaplove.
Le val za valom pride se igrat;
a veter šepeta v modrost svarilo:
nikoli ne pozabi, da si človek!

TODŽÍNBO: peščena, a slikovita obala, ki jo obliva Japonsko morjé;
valovi na levi in desni enega kilometra se obnašajo igrivo krotko.

III. NEKAJ UR PRED VEČEROM.

„Vi katoličani sanjate svoj sen nebes“, mi je rekel, z očmi na
„v družbi angelskih duhov in harf, z oblaki vmes; [cigareti,
ali more kdo celo večnost peti?“

Zadnje astre spijo v vazi restavracije; koliko je še ur do senc
Kaj odpro oči za mesce, ko z jesenjo gre? [večera?
Čajev vonj leže k silnici nemira.

„Prav imate s kritiko, gospod!“ odgovorim, „ne pogrezamo se do-
[volj v Resnico.“

„Nisem mar razgalil vere?“ vpraša belkast dim.

Z bambusom lomim riževo potico.

„Vse preveč smo zadovoljni s slik površnostjo! Arhitekt nebes
[v svoj načrt zajame

vse, kar dela nas človeško dobre, svod z zemljó...“

„Hvala!“ reče mi. Plača. Tudi zame.

IV. OLEANDER.

„Poglejte!“ z rokó sem pokazal jim cvete:
z dišečim smehljajem so barvali zid.
A mimo so šli, med bolj važne zadeve
za okna z očali bolj tehtnih ljudi.

„Poglejte!“ sem vzkliknil oblakom prastarim
in ptiček selivec je s streh priletel,
zapel je, in spet se predal je višavi.
Od vej se odtrgal je cvet, najbolj bel.

PROBLEM TUJEJEZIČNE METAMORFOZE

O pomenskih spremembah nacionalne literature
v drugojezičnih prevodih

Je slovenski prevod določene pesmi *Ingeborg Bachmann*, *Friederike Mayröcker* ali *Paula Celana* res identičen s sporočilom nemškega originala? Kaj ni v resnici tako, da ponavadi predstavlja le več ali manj posrečeno približevanje, oziroma obkroževanje nekega velikokrat pesniško skrivnostnega in jezikovno težavnega izvirnega teksta?

Očitno je, da se težava besedne presaditve v drugi jezik velikokrat pojavi že takoj na prvi stopnji, namreč pri kompliciranosti in vprašljivosti prevajanja in presajanja posamezne besede v novi jezik. Če se manj bistveni – ali pa tudi očitni – pomenski premiki izvršijo že tu, takorekoč pri osnovnicah, pri koreninah, kakšni so potem šele premiki, oziroma morebitne spremembe širših besednih sklopov, celotnega konteksta, ritmičnih, metaforičnih, stilističnih in celo povedno-idejnih struktur ob manj ali bolj samovoljnem, a tudi bolj ali manj pretehtanem prenosu posebnega literarnega sporočila v drugi, novi jezik?!

Jasno je, da *ima slovenski jezik posebno, slovansko svojsko značilnost*, ki je ne moremo kar tako, naravnost in brez posluha, prenesti v germansko nemščino, ne da bi okrnili nekatere osnovne elemente slovenskega besednega sporočila.

Vprašanje literarnega premika in odmika, oziroma izgube prvotne avtentičnosti – ali pa tudi pridobitve nove literarne avtentičnosti v prevodnem jeziku, se popolnoma pragmatično zastavi zlasti tistim, ki so takorekoč vrženi v večjezičkovno bivanje, v večplastnost kulturnih prostorov, v morebitne poskuse sporazumevanja v več jezikih, v izrazite migracijske procese duhovne izmenjave, dajanja in sprejemanja.

Osnovna in najboljša literarna možnost bo za večino obstajala vedno v želji, da se pri ustvarjanju literarnih fikcij, ki naj rastejo v novo resničnost, posluži jezikovnega idioma, sredi katerega se je rodila, katerega so govorili predniki in v katerem in s katerim je zrastle in se človeško dogradila. Kljub tej OSNOVNI MATERINSKI avtorski DOLŽNOSTI in PRAVICI pa bo vedno

in tudi vedno bolj obstajala potreba POVEZOVALNEGA DIALOGA in INFORMACIJSKIH IZMENJAV med jeziki, potreba izmenjave takoimenovanih estetskih norm. Problem dvojezičnosti bo tudi literarno verjetno pridobival na ugledu, ker bo potreba takoimenovanih ODPRTIH PROSTOROV in najširše MEDČLOVEŠKE KOMUNIKATIVNOSTI gotovo večja, kot želja po zapiranju in oviranju. Vsi tisti faktorji, ki jim drugojezičnost ali drugačnost ni po godu in ki si želijo varnosti sredi zaprtih meja, se bodo preje ali pozneje soočevali z drugim obrazom meje, namreč s takoimenovanim fenomenom PREPIHA, ki ustvarja dialektične premike in odmike in dinamične migracijske procese, ki so lahko tudi estetsko gledano tembolj ustvarjalni. Politični aspekt takega vedenja je v tem, da „VELIKI“ ščiti POMEMB-NOST in POSEBNOST „MANJŠEGA“, ki je tako zavarovan tudi z VEČINO.

V določenih zunanjih ali notranjih okoliščinah se pisatelj znaj-de sredi takoimenovane babilonske jezikovne zmešnjave. Sredi dramatične napetosti ga ob premikanju raznovrstnih jezikovnih plasti lahko nevarno izpodnese, oziroma tudi izniči. V emigraciji mnogi pisatelji onemijo. Tudi pisatelje narodnih manjšin je druž-benopolitična in ekonomska nadmoč tujega okolja znala bistveno zadeti in prizadeti, oziroma jezikovno izpodrezati. V primerih ugodnih zunanjih okoliščin in ustvarjalno odprtih in univerzalno močnih avtorjev pa se izjemoma zgodi tudi kaj nasprotnega. Ire-gularni jezikovni in problematični duhovni premiki nenadoma ustvarijo novo literarno kretnjo in novi duktus, posebno vrsto nove literarne kombinatorike, ki ni le jezikovno, temveč tudi estetsko pomembna. Ekstremna mejna situacija med različnimi jezikovnimi fenomeni, med pregradami in prelazi, pogodi tedaj posebno vrsto takoimenovane asociativne umetnosti, v kateri lah-ko podobe in jezikovna pravila materinskega jezika rode novo izvirno plast poetične drugačnosti, napisane v pridobljenem se-kundarnem, novem jeziku. Z drugimi besedami: MATERINSKI IDIOM kreativno razširi možnosti SEKUNDARNEGA JEZIKA.

Zato tu nimam v mislih nekaterih stereotipnih in v bistvu ne-kreativnih jezikovnih tvorb, ki so jih v nekem novem jeziku občasno sestavili vidni mednarodni mojstri peresa. Na primer nemško-avstrijski *Rilke*, ko je napisal francoske pesmi, ali pa Anglež *Wilde*, ko je sestavil „*Salomé*“ v visokostilizirani in togi francoščini. Literarno bistveno pomembnejše je vidno angleško pisanje, ki ga je samosvoje ustvaril Poljak *Joseph Conrad*. In na primer plastična in pintoreskna angleščina *Williama Saroyana*, Amerikanca za armenskim izvorom. Nekaj posebnega je danes v angleščini nastajajoča in še malo raziskana literatura takoimeno-vanega tretjega sveta, zlasti Afrike, a tudi Indije, ki, podobno kot afriška in oceanska literatura v francoščini (in španske ter portugalske literature), skriva v sebi vrsto še dokaj neraziskanih jezikovnih in estetskih fines in možnosti. Premalo je raziskano tudi večkrat problematično rusko pisateljevanje predstavnikov različnih neruskih sovjetskih narodov, ki se v zadnjih desetletjih

„kot informativni pripomoček“, a tudi kot slabitev manjših sovjetskih narodnih struktur, zlasti v Aziji, a tudi v Litvi, Estoniji, Beli Rusiji in drugod, vidno širi. Tudi *lužiskosrbski pisatelji v „Nemški demokratični republiki“* pišejo večkrat poleg sorbščine v nemščini.

Na poseben način so problem dvojezičnosti rešili nekateri najvidnejši mojstri peresa. *Vladimir Nabokov*, učenec ruskega avantgardističnega simbolizma, ni napisal le pomembnih proznih del v ruščini, temveč tudi zelo subtilno jezikovno dognane, preciozno izpoljene literarne umetnine v angleščini. V Dublinu rojeni avantgardist *Samuel Beckett* je absurdno igró „Čakajoč na Godota“ napisal v zgoščeni in nadvse precizni francoščini, ki določeno dramatično napetost, ki še danes ni popustila, pridobiva prav zaradi nekega jezikovno-ustvarjalnega potresa. Ta se je verjetno pripetil ob premiku angleških idiomov na področja francoskega izraznega načina. Nekaj podobnega bi mogli sporočiti o v francoščini pišočem Romunu *Evgèneju Ionescu*. Reči bi mogli, da *ustvarjalni premik na novo jezikovno področje ustvari posebno napako, kratek stik, ironični zastoj*, ki pa ga eruptivno-absurdni tok novih jezikovnih plasti odnese na področja sicer morda nekoliko zatemnelega in elitarno radikalnega, ironično grotesknega ustvarjalnega dejanja.

Po drugi strani lahko pri nekaterih avtorjih, ki so se znašli sredi tujega jezikovnega okolja, opazujemo tudi nekaj drugega. Če premika in odmika na novo jezikovno področje niso hoteli ali znali realizirati, so se v najboljšem primeru znašli v *ustvarjalno izčrpani, abstraktni, jezikovno ad absurdum zreducirani materinščini*. To se je na primer zgodilo v Parizu nemško pišočemu *Paulu Celanu* ali v Londonu „židovskemu“ Avstrijcu *Eliasu Canetti*-ju, to se je v Stockholmu pripetilo židovski nemški pesnici in Nobelovi nagrajenki *Nelly Sachs* ter v Izraelu in drugod mnogim hebrejskim pisateljem – in končno, kot najsijajnejši primer, *Franzu Kafki* sredi usihajočega židovstva in nemštva v češki Pragi pod habsburško avstrijsko krono.

Če dodobra premislimo vzpone in padce našega lastnega slovenskega literarnega delovanja, potem lahko najdemo tudi tu v malem več potrditev za naša pravkaršnja izvajanja. Kako se torej *problem večjezičnosti*, oziroma jezikovno-literarnega premika razodeva v primerih naše *narodne literarne ustvarjalnosti*?

Problem bomo omejili na *medjezikovno razmerje med slovenskim in nemškim*. To je sploh centralni nadregionalni tok našega bivanja, ki nas je stoletja bistveno pogojeval, krepil ali omejeval. Napak pa bi bilo misli, da je bilo razmerje do nemške duhovnosti edino slovensko bilingualno razmerje. Poleg starih latinistov in zasukov med slovenstvom in italijanstvom, bi mogli zasledovati tudi tisto, kar se je v precej drugačnih pogojih v času protestantizma in baroka dogajalo kot kulturna izmenjava med Madžari in Slovenci ter Slovenci in Hrvati, oziroma kar je vse te Panonce gnetlo in oblikovalo.

Soočimo se na primer vsaj na kratko z mentalnimi nesporazumi na koroških mejah. Literarnih sporočil koroških Slovencev in nemško pišočih često ne moremo sinhronizirati. V prevodu v slovenščino izgubi za nemško duhovno Koroško temeljni *Josef Friedrich Perkonig* nemalokrat svojo literarno srž, kar dokazuje tudi v petdesetih letih nastali slovenski prevod avtorjevega romana „Ugrabljena strd“. *Mentaliteta slovenskega človeka je kljub številnim skoraj identičnim paralelam s tipom južnega in katoliško-alpskega nemštva vendarle drugačna, predvsem čustveno* v stoletjih podložništva ter izredne navezanosti in solidarnosti s katoliškim verskim izročilom a tudi zares „ljudskim“ duhovništvom, ki nam je dajalo varnost in pečat v dobi nevarnih političnih posegov tujstva, drugače zasukana subtilna bivanjska kretnja, ki je niti nam najbližji nemški Avstrijec ne zna več s pravim posluhom razbrati, še manj pa analizirati.

Peter Rosei, leta 1946 rojeni pišoči avstrijski pravnik z Dunaja, je bil v določenem življenjskem obdobju bivanjsko povezan s Koroško in njenimi ljudmi. V petnajsti številki literarne koroške slovenske revije „MLADJE“ sem leta 1974 kot njen takratni urednik in sodelavec v slovenskem prevodu predstavil pisateljevo geografsko prozo o koroški deželi ter njenih slovenskih in nemških ljudeh.

Rosei je slovenske ljudi po svoje, torej subjektivno doumel. Jezikovna pregraja je bila v nekem smislu tudi meja razumevanja neke drugačne resničnosti. Poleg v „MLADJU“ objavljenega teksta „*Happy Carinthia*“ je napisal groteskno-melanholični tekst o pokrajini med Trbižem in Rabljem, tekst, ki se dogaja sredi zamolke lepote ob Rabeljskem jezeru, v divji pokrajini pod Mangartom. Tudi v tem tekstu je Rosei po svoje doživel slovenske ljudi. Delu je dal naslov „*Oberpred-Mittelpred-Unterpred*“. Opisal je gostilno v zakotni gorski vasi, orisal težaško in nevarno delo slovenskih drvarjev, vse pa je ujel v turobno in melanholično sliko temne in neizogibne, v katastrofo težeče usodnosti. Opisal je prebivalce tistih gorá, ki govore zdaj slovensko in zdaj nemško, prikazal je tragične ostanke utrdb iz prve svetovne vojne, tako da se mu je tekst končno pretvoril v pretresljiv splet tragične realitete in fantazije, ki ga je tudi psihološko znal dobro zaobjeti in interpretirati.

Seveda ne smemo pozabiti, da je zgodnji Rosei literat stifterjevsko* doživeti, a abstraktno in formalistično predstavljenih pokrajinskih scenerij. V tem smislu moramo uokviriti pomen v „MLADJU“ objavljenega teksta „*Happy Carinthia*“, v katerem s pomočjo paralelizmov membrorum skuša ustvariti sinhronično identičnost slovenskega in nemškega koroškega človeka.

Zanj NACIONALNI PROBLEMI stopajo daleč za človeške. Človekova biološka tragika in ogroženost, tragičnost človekovega

* Adelbert Stifter (1805—1868), pomemben avstrijski pripovednik na meji med romantično čustvenostjo in poetičnim realizmom.

življenja na sploh, pa naj bo to Slovenec ali nemško govoreči Korošec, je glavna značilnost Roseievega subtilnega zanimanja.

Ne bi se toliko zamudil pri pričujočem – sicer ne nezanimivem Roseievem tekstu, ko *Peter Handke* prevoda *Lipuševega* romana o *dijaku Tjažu* nemški publiki ne bi predstavljal na podoben, *arhaično-romantičen način*. Za slovensko koroško stvarnost nek-daj radikalni, protiversko žaljivi, razdiralno-občutljivi Lipuš, ki so ga centralni Slovenci sprejeli z dokajšnjo pozornostjo, kot dovolj prepričljivega in modernistično priostrenega, a vendarle regionalno zamejenega avtorja, je sedaj, ob sekundarnem prevodu velikega, tudi komercialno nadvse potrjenega avtorja Handkeja po iz slovenščine prevedeni podlagi *Helge Mračnikarjeve* zrasel v novo interpretacijsko dimenzijo.

V uvodu k Lipuševi slovenski izdaji „*Zmot dijaka Tjaža*“, ki so izšle leta 1972 pri založbi Obzorja v Mariboru, je pisatelj in lektor *Marijan Kramberger* še zapisal, da je zgodba teksta *dokaj preprosta*, oziroma z drugimi besedami, *precej enosmerna*.

Marijan Kramberger pa je na primer že zaslutil tudi tisto, kar je *Peter Handke* razpoznal kot strukturalni princip *Lipuševega* „*Dijaka Tjaža*“, namreč princip (citiram *Krambergerja*) „*nekam gostih in težkih stilističnih etid, v katerih pa ob pazlivešem branju odkrijemo bogato vsebino*“. *Kramberger* je tudi spoznal Lipušev „*odločen odpor do patosa in melodramatike ter sposobnost izraziti svojo prizadetost na posreden, hkrati pa jezikovno tvornejši način, s pomočjo nekakšne slogovne mimikrije ali grotesknega fantazijskega poigravanja z navidezno postranskimi detajli, ki postanejo zaradi izbrane intenzivnosti, ... učinkoviti ...*“.

Nemški prevod *Lipuševega* teksta ne postavlja v ospredje racionalno-kritične analize spopada z neko avtoritativno vzgojo in nedemokratsko družbo, temveč abstraktne, iracionalne, čustvene elemente. *Handkejev prevod* je *uglajenejši, bolj pološčen*, kot *Lipuševa eruptivna, manj izpiljena fonična izvirna slovenščina*. Harmonična ritmičnost, povezana z liričnimi, grotesknimi in subtilno-eksistencialnimi podtoni izstopa iz ospredja *Handkejega nemškega prevoda*.

Handke pristopa k svojemu slovenskemu izvoru, katerega skušajo danes nekateri kar mitično glorificirati, kot h koreninam starega arhaičnega. Slovensko dejanje in nehanje vidi dokaj idilično, eksotično poetizirano, morda celo osvobojeno „*navlake nepotrebne*ga politično-oblastniškega utripa“.

V kratki predstavitvi avtorjev *Gustava Januša* in *Florjana Lipuša* v petkovi prilogi dnevnika „*Neue Zürcher Zeitung*“ piše 6. marca 1981 tudi tole: „*Das Bezeichnende an den Kärntner Slowenen überhaupt ist wohl seit je, dass sie ihre Geschichte nicht nach den Machthabern bemessen, sondern nach ihren Dichtern. Es gibt bei ihnen nicht, wie bei den sonstigen Österreichern, die Epoche Josefs des Soundsovielten oder des Kaisers Franz Joseph,*

sondern die Zeit Prešerns, die Zeit Cankars usw. (Das sind ihre Dichter) ...“ *

Je morda slovenska „literarna ideologija“ tisti eminentni faktor, ki je ustvaril vtis te politične nezgodovinskosti in literarne introvertiranosti slovenskega naroda?

Povdarjena metaforičnost slovenskega izraza je nenadoma razpoznavni znak nemškega pristopa k slovenskemu literarnemu dogajanju, in ne le k Lipušu. Ivan Cankar doživi v velikokrat netočnem in starinsko zastarelem prevodu „Hlapca Jerneja“ in mnogih črtic, ki ga je opravil G. Jirku, objavila pa v sedemdesetih letih dunajsko-frankfurtsko-züriška „Büchergilde Gutenberg“, značilen premik v subtilno-poetično, arhaično-metaforično, religiozno-magično.

Večsmerno razširitev problematike literarnega premika in odmika na novo jezikovno področje pa moramo sedaj, po pričujočem ekskurzu, omejiti na razčistitev osnovnega vprašanja, ki bi si ga radi zastavili. Je tisto, kar se sprva morda pojavi kot nesporezum, kot drugačnost, vendarle tudi neka pomembna duhovna mogočnost, oziroma literarna pridobitev? Premik na novo jezikovno področje skriva v svoji večsmerni dinamiki namreč neko tektonsko možnost tvornega jezikovnega oblikovanja. To more v redkih primerih ostati zvesto konceptu prvotnega jezikovnega sporočila, jezikovni kontekst literarnega premika se more kriti s sporočilom originala. V redkih primerih more jezikovno-idejna plast originala odgovarjati plasti prevoda. Obe plasti moreta biti takorekoč identični. Zelo lahko pa se zgodi, da kritja ni. Tedaj pride do razpoka, padcev, spodrseljavev, oziroma do tektonsko-dramatičnih napetosti v manj ali bolj odločilnem jezikovnem PREMiku IN ODMiku. Ta po eni strani spremeni določeno intencijo originalnega literarnega sporočila, po drugi strani pa isto literarno sporočilo privede do novih strukturalnih momentov, ki to sporočilo na novo poživijo, ko istočasno predručajujo tudi jezik prevoda z jezikovnim, oziroma izraznim „tujstvom“ originala. Jezik prevoda zadobi na ta način neko novo strukturalno mogočnost. Migracijski proces mešanja, ta še dokaj neraziskana dinamična skrivnost kreativnega jezikovnega utripa narodov, lahko postane dramatični pospeševalec nove jezikovne in istočasno literarne odprtosti. Poleg nevarnosti neinformativnega nesporezuma in nekritja originalnega jezika z jezikom prevoda, odpira v pozitivnem predelu problema kreativno silo, ki vnaša v jezike nove integralne intencije, ki jih ne velja zanemariti. Zlom stereotipizmov in zamejenosti je eden od osnovnih namenov vitalnih življenskih interesov. Ne le interesov posameznikov, socialnih skupin ali narodnosti, temveč tudi interesov jezikovnih

* Za koroške Slovence je sploh že od nekdaj značilno, da svoje zgodovine ne merijo po oblastnikih, temveč s svojimi pesniki. Ne poznajo obdobja Jožefa tega in tega ali cesarja Franca Jožefa, kot drugi Avstrijci, temveč čas Prešerna, čas Cankarja in tako dalje. (To so njihovi pesniki)...

literarnih inovacij, čeprav sredi naših narodnoobrambnih značilnosti prav v zamejstvu večkrat čislamo in negujemo predvsem tradicionalne konstante našega jezika. Jezikovno tvornost iz tradicije v večkrat eksplozivno literarno odprtost pa zna odkriti zlasti večje kreativno pisateljsko pero. Pri nas na Slovenskem so to novo jezikovno kreativnost potrdili *Cankar*, *Kosovel*, *Pregelj*, *Kocbek*, *Zajc* ali *šalamun*, na Koroškem pa zlasti *Prežihov Voranc* in v zadnjih dveh desetletjih *Florjan Lipuš*. Lipuševa na eni strani tradicionalna zasidranost v izročilu koroškega slovenskega ljudskega jezikovnega izročila je na drugi strani kreativno preusmerjena v nove jezikovno-stilistične posebnosti, ki so v najboljših primerih vseslovensko kreativne in informativno zanimive tudi za tujega bralca.

Vsako literarno izročilo je namreč ujeto v komplicirano mrežo iz besed. Skozi to mrežo ustaljeno polzi sporočilo o problemu resničnosti našega bivanja. V mreži iz besed sta ujeta svet in človek. Uspešni zasuki in presuki vseh neštetihi niti, ki to mrežo sestavljajo, zapirajo in odpirajo, zavirajo in zgoščujejo napetost in na poseben način prepuščajo stvarnost, da preusmerjena in filtrirana prihaja na novi strukturalni ploskvi na plan. Dragocenejša, večplastna in večnitna jezikovno-literarna mreža, ustvarja in dopušča drugačno bralčevo soočanje s stvarnostjo in s tistim, s čemer to stvarnost obkrožimo in osmislimo: z zavestjo.

Pisatelj, ki se sredi tujejezičnega okolja ukvarja s tkanjem take besedne mreže, je tedaj, ko začne to mrežo prepletati s prevedenimi ali v novem jeziku „izumljenimi“ jezikovnimi kompleksi, res pravi **PREVODNIK** – transformator – iz enega območja v drugo. Prevajalec z literarno umetniško spretnostjo, pisatelj-posrednik v tujem okolju ali pisatelj-avantgardist z večjezičnim literarnim programom so ustvarjalci novih duhovnih, a tudi človeško-povezovalnih možnosti.

Ob tem je verjetno takó, da skušamo v naših človeških dogovorih in pogovorih vedno znova obkrožiti in zakoličiti nekaj, kar bi naj bilo resničnost, naša resničnost! Vendar prav literatura, predvsem velika nekonvencionalna literatura, na večsmeren način jasno razčlenjuje težave s to resničnostjo, saj jo je treba vedno znova iz najrazličnejših sestavnih delov osmisлити.

S pomočjo številnih in raznovrstnih dogovorov smo si na primer ustvarili našo, slovensko „resničnost“ in našo „literarno slovensko resničnost“, čeprav imamo v resnici tudi tu „več resničnosti“ in „več slovenskih literatur“, da na problem tako radikalno in nedvoumno odgovorimo.

Problem takoimenovane resničnosti je ob tem zagotovo eden osrednjih problemov pri proučevanju literarnih del. Kaj je resničnost literarnega dela? Je Kafkova življenjsko-filozofska resničnost tudi resničnost Kafkovega romana „Grad“? Obstoji neka objektivna resničnost Kafkovega „Gradu“? Kako jo sprejema nemški bralec-sodobnik? Je resničnost, ki jo danes spozna v soočenju z znamenitim „Gradom“, identična z resničnostjo, ki

so jo občutili redki poznavalci v času nastanka dela, ki mu je avtor pravzaprav namenil razkroj in smrt v ognju? Bere Kafkov „Grad“ religiozni Nemec drugače kot Nemec-markсист? Nemški žid drugače kot študent v Heidelbergu? Ga je Kafkov sodobnik in prijatelj *Max Brod* drugače dojel kot na primer Nobelov nagrajenec *Heinrich Böll*? In kaj se s Kafkovim „Gradom“ zgodi v prevodih? Je francoski, angleški, češki, slovenski Kafka še identičen z nemškim originalom? Kaj se dogaja ob slovenskem branju tega težavnega in večplastnega mojstra? Ga slovenski bralci, navezani na narodno izročilo, dogovore, zaželjena in politično utemeljena pravila današnje literarne recepcije in specifično-slovensko modo dojemajo sploh avtentično, v skladu s tisto resničnostjo, kateri se je morda v delu zapisal pisatelj?

Filozof *Wittgenstein* nekje pravi: Meje mojega jezika so meje mojega sveta.

Kljub temu je morda vendarle tako, da jezika ne smemo le wittgensteinsko, torej TOTALNO pojmovati. Morda moramo tudi tu, kot pri problemu resničnosti, znati *relativizirati*, oziroma *pragmatizirati*.

Kar danes ob vsem tem omogoča prevodni prodor na nemški kulturni prostor, je utrditev slovenskega literarnega sistema v zadnjih sto letih. Če pomislimo, da je celó *Levstik* še razmišljal o odmiku v panslovanstvo – oziroma v določenem obdobju pod vplivom *Dežmana* v nemštvo, je to bistvena in suverena sprememba v prid emancipacije slovenske duhovnosti. Zato lahko tudi različne interpretacije slovenstva v očeh tujcev lažje prenašamo – in tudi razumemo kot možnost neke druge podobe naše resničnosti, oziroma našega narodnega obraza. Slovenska v tuje jezike prevedena literatura je tozadevno važen pričevalec in potrjevalec slovenskih narodnih duhovnih posebnosti.

(O POMEMBNIH SPREMEMBAH slovenske literature v drugojezičnih prevodih je Lev Detela predaval 8. julija v okviru celovškega slavistično-pedagoškega seminarja za učno osebje zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu in učitelje slovenščine na višjih avstrijskih šolah. Na isti prireditvi je pred Detelo nastopil tudi tedanji slovenski „kulturni minister“ dr. Matjaž Kmecl, ki je mednarodno znanega slovenskega pisatelja na žaljiv in podel način napadel kot „belogardistično-fašističnega provokatorja“, ki ne sodi v svet slovenske kulture. Vodstvo celovške gimnazije za Slovence je vprašal, kako je mogoče, da si je Detelo drznilo povabiti kot predavatelja v Celovec. Slovenski zamajski profesorji in znanstveniki so se od neljubega Kmečlovega kriptokomunističnega izzivanja in inozemskega vmešavanja v notranje avstrijske zadeve brez dokazov in argumentov skušali diferencirati. Detela je lahko nastopil. Njegovo predavanje je vzpodbudilo živahno diskusijo, na kateri so med drugim sodelovali ravnatelj slovenske celovške gimnazije dr. Vospernik, višji nadzornik prof. Inzko, profesorica dr. M. Spielerjeva, prof. Wakounig in drugi. Vprašamo pa se lahko, ali si dr. Kmecl, Ljubljana in Beograd na tak način predstavljajo „SKUPNI SLOVENSKI KULTURNI PROSTOR“, o katerem ves čas slepijo javnost?!)

GENEZA IN APOKALIPSA O IZVORU IN KONCU NAŠEGA VSEMIRJA

V začetku je Bog ustvaril nebo in zemljo. Zemlja pa je bila pusta in prazna. Tema je bila nad globinami in duh božji je bil nad vodami.

(Iz prve Mojzesove knjige sv. pisma.)

I. UVOD

Ker vprašanje izvora našega vsemirja sega ne samo v znanost (predvsem fiziko in zvezdoslovje), ampak je tudi povezano celo z obstojem človeka in z vero in verovanjem, je zato zelo zamotano, pa obenem tudi zelo daljnosežno. Poleg tega pa se ukvarja z vprašanji, ki so povezana z osnovno strukturo materije.

Danes se kozmologija (svetoslovje) že znanstveno dotika študija fizike najmanjših sestavin materije, takoimenovanih osnovnih ali elementarnih delcev. Če hočemo sodobne ideje o izvoru vsemirja tudi razumeti, se moramo najprej seznaniti s temi elementarnimi delci, s silami, ki med njimi delujejo, in pa, kako nastajajo ali izginjajo (se spreminjajo). Prav poznanje elementarnih delcev je osnova ali podlaga sodobnih idej o nastanku in koncu vsemirja.

II. MATERIJA

Ko govorimo o materiji, imamo navadno v mislih različne prvine. Vsaka prvina pa sestoji iz posebne vrste atomov. V naravi najdemo nekaj manj kot 100 različnih vrst atomov. Čeprav so, vsaj na prvi pogled, tvarine iz teh atomov raznolike, so si pa atomi raznih tvarin medseboj sila podobni.

Atomi sestojе v glavnem iz jedra in elektronov. Elektroni so delci z negativnim nabojem in z zelo majhno maso. Prostorninskih dimenzij pa skoraj nimajo in jih zato lahko smatramo, več ali manj, kot matematične točke. Jedra pa so strukturno precej zamotana. Najprej je važno poudariti, da imajo jedra pozitiven naboj. Če vzamemo, da je naboj elektrona -1 , potem mora biti naboj jedra v atomu z enim samim elektronom $+1$. S tem je električni naboj atoma nevtraliziran ali enak ničli.

Dočim je jedro atoma strnjeno v središču, krožijo elektroni okrog

tega jedra. Atom, ki ima več elektronov, mora imeti jedro z enakim številom nabojev. Prav razlike v številu elektronov v atomih povzročajo razlike v atomskih lastnostih. Te razlike v lastnostih pa povzročajo razlike v delovanju kemičnih sil.

Vendar nas pa v tem članku bolj zanimajo komponenti atomov kot pa atomi kot celota.

Vrnimo se k jedrom. Skoraj celotna masa atoma je strnjena v jedru atoma. Navadno najdemo v jedru dve zvrsti delcev. Prvi delec, ki je tudi nosilec pozitivnega električnega naboja (+1), imenujemo proton. Drugemu delcu pa pravimo nevtron. Nevtron, kot že ime samo pove, je nevtralen, torej je brez električnega naboja. V najpreprostejših atomih, na primer v vodikovem atomu, navadno naletimo samo na jedra brez nevtronov, torej najdemo samo protone. Protoni sami pa so seveda vedno potrebni, da nevtralizirajo celoten naboj elektronov. Delce, ki jih najdemo v jedru, imenujemo tudi s skupnim imenom nukleoni. Do sedaj smo torej spoznali dva nukleona, nevtron in proton¹ (male številke se bodo nanašale na bibliografijo; kjerkoli mogoče bom citiral literaturo v slovenskem izvirniku, seveda pa bom vključil tudi tujo literaturo).

Preden pa nadaljujem, je potrebno, da se na hitro seznanimo z nekaterimi dimenzionalnimi enotami, ki jih bomo uporabljali v tem članku. Predvsem je tukaj važna enota za merjenje energije. Za količino energije bomo uporabljali elektronvolt. Ta enota energije je enaka tisti, ki jo pridobi elektron, ko preleti v električnem polju v vakuumu napetost 1 volta. Sicer ni potrebno tega v podrobnosti razlagati, ker bo uporaba enote same pokazala njen pomen. Tisti, ki bi želeli bolj podrobno diskusijo te enote za energijo, naj se obrnejo na ¹ ali pa na ². Za enoto merjenja razdalj v vsemirju pa navadno uporabljamo takoiimenovano svetlobno leto. Svetloba potuje z določeno hitrostjo in sicer 300.000 kilometrov na sekundo. Od sonca do zemlje torej potuje svetloba 8 minut. Zato rečemo, da je sonce oddaljeno od zemlje 8 svetlobnih minut. Poleg sonca je naša najbližja zvezda v Rimski cesti oddaljena od nas okoli 3 svetlobna leta ali približno 30 bilijonov kilometrov. Vsako svetlobno leto ima namreč okrog 10 bilijonov kilometrov razdalje. Omenil bom tukaj tudi, da bom večkrat razne številke zaokrožil na najbližjo celotno količino, ker nam v tem članku točne številke niso potrebne. Samo primer: Eksaktna hitrost svetlobe v praznini je pravzaprav 299.792 kilometrov na sekundo. To je pa zelo blizu zgoraj omenjenem 300.000 km na sekundo. Nadaljna enota merjenja, ki bo v tem članku važna, pa je temperaturna skala. Uporabljali bomo takoiimenovano Kelvinovo ali absolutno skalo ali lestvico. V Kelvinovi lestvici je stopinja ista kot v Celzijevi, le da je ničla premaknjena. V Celzijevi lestvici je ničla pri tališču ledu, v Kelvinovi pa pri -273 stopinj Celzija. Torej pri 273 stopinjah Celzija pod ničlo je nič stopinj Kelvina ali 0°K. Pozneje bom dodal še nekaj nadaljnjih enot merjenja, ki jih bom pa predstavil, ko jih bomo potrebovali.

Hierarhijo strukture materije lahko smatramo kot razne nivoje organiziranosti, ki so povezani z določeno količino energije, ki je potrebna, da ta nivo organiziranosti obstoji. Seveda je mogoče to hierarhijo opisati tudi na druge načine, toda v tem članku bomo vzeli energijo, ki je potrebna, da gotov nivo organiziranosti razdružimo kot tisto, ki bo ločila razne nivoje drugega od drugega.

Vzemimo za primer kos kovine. Samo nekaj elektronvoltov energije je potrebno, da ločimo posamezni atom od tega kosa. Pri razdruženju atoma samega pa že potrebujemo večje količine energije. Med 10 in 100 elektronvoltov je potrebnih, da ločimo nekaj elektronov od atomskega jedra, na katerega so elektromagnetno navezani. Tej energiji zato včasih tudi pravimo vezavna energija. Pri razdruževanju atomskega jedra pa naenkrat poskoči količina potrebne energije kar na okoli 10 milijonov elektronvoltov. Zato moramo zaključiti, da delujejo v atomskem jedru precej drugačne sile kot pa one, ki držijo elektrone v poteh okoli jedra. O konceptu in naravi sil bom razpravljajal pozneje. Tukaj bom samo omenil, da je ta sila, ki deluje v atomskem jedru, več ali manj, edinstvena in jo v glavnem najdemo samo v atomskem jedru in ne drugod. Pravimo ji zato jedrska sila.

Seveda pa še ni nujno, da so protoni in nevtroni že osnovni ali elementarni. V zadnjih letih so eksperimenti pokazali, da so tudi nevtroni in protoni deljivi. Ni pa še povsem dognano, kakšni gradniki naj bi bili komponenti nukleonov. Ena teorija, ki ima precej pristašev, pravi, da so protoni in nevtroni sestavljeni iz treh sestavin, ki jim pravimo kvarki. Kljub poskusom izbrati bolj privlačno ime, se je beseda kvark obdržala in je danes že v splošni porabi. Seveda pa je kvarkovna teorija še vedno nepopolna ter so na začetku leta 1985 nekateri poskusi pokazali, da ne drži povsem. Težava je v tem, da fizikom vsaj do sedaj še ni bilo mogoče enega teh kvarkov ločiti od protona ali nevtrona. Nekateri teoretiki so zato predlagali novo tolmačenje kvarkovne teorije, in sicer da mogoče kvarki ne obstajajo drugače kot pa samo v skupini po tri skupaj. Brez dvoma imajo fiziki elementarnih delcev še polne roke dela pred seboj, tako v teoriji kot v eksperimentiranju. Znanstveno občestvo pa se je zedinilo v tem, da nevtroni in protoni nikakor še niso osnovni delci. Pravtako so se več ali manj tudi zedinili, da energije, ki so potrebne, da drže te kvarke skupaj, dosegajo kar milijardo elektronvoltov.

V iskanju osnovne strukture materije smo torej od atoma dosegli že četrto stopnjo „poenostavljenja“ strukture materije, toda še vedno nismo gotovi, da smo že dosegli prave osnove.

Glavni inštrument za eksperimentalni študij elementarnih delcev je takojimenovani pospeševalnik. Ta aparatura sloni na principu, da je mogoče elementarne delce ločiti od hierarhično višje enote, na primer od jedra, samo na ta način, da poskusimo enoto razbiti s trkom drugega elementarnega delca ali enote, ki pa ima izredno veliko kinetično energijo, ki jo dosežemo s pomočjo pospeše-

valnika. Prvotni pospeševalniki so bili dokaj majhni in razmeroma ceneni in preprosti inštrumenti. Danes pa so v uporabi pospeševalniki, ki po velikosti že dosegajo 100 kilometrov in so postali tako dragi, da morajo o stroških zanje odločati že parlamenti posameznih držav. Razmišljajo pa tudi o pospeševalnikih, ki naj bi bili že na mednarodni ravni. Pravzaprav eno tako mednarodno središče že obstaja, in sicer CERN v Švici.

III. ENERGIJA

V čisto preprostih besedah bi lahko rekli, da je energija nekak napor, ki nam je potreben, da izvršimo dano delo. Pojem energije pa je strogo povezan s pojmom sile. Fiziki pravzaprav definirajo energijo v matematičnem smislu kot delo, ki ga opravi dana sila, ko deluje po neki poti. V obliki formule je energija sila, pomnožena z razdaljo. Na splošno imamo dve obliki energije, potencialno in kinetično ali gibalno. Najprej se ustavimo pri gibalni energiji, ker si jo je lažje predstavljati kot potencialno. Gibalna energija ima svoj izvor jasno v gibanju. Avtomobil, ki vozi po cesti z dano hitrostjo, ima gibalno energijo, ki je pa odvisna samo od hitrosti in mase avtomobila. Ker se pa masa avtomobila ne spreminja, se zato gibalna energija premikajočega avtomobila spremeni le, če se spremeni hitrost. Nadaljni primer gibalne energije opazimo, ko športnik udari teniško žogo z loparjem. Žoga zadobi neko hitrost in zleti na nasprotno stran igrišča. Gibalna energija je sorazmerna masi in kvadratu hitrosti. Če se hitrost zmanjša na polovico, se zato energija zmanjša na eno četrtino. Hitrost leteče žoge se počasi zmanjšuje, obenem pa jo vleče nase zemlja zaradi težnosti. Če jo nasprotni igralec prej ne udari in vrne, bo žoga kmalu padla na zemljo. Tukaj pa pridemo do primera potencialne energije.

Potencialno energijo lahko smatramo za tisto energijo, ki jo ima neko telo zaradi svoje lokacije. Taka lokacija pa mora biti navadno v prostoru, ki je v območju polja kake sile. Polje sile pa si lahko predstavljamo kot prostor, ki v njem telo silo občuti, ne da bi se telesa kakršnakoli stvar nujno tudi dotaknila. Z drugo besedo povedano, v polju deluje sila, ki pa deluje navadno le na daljavo. Primer take sile, ki deluje le na daljavo, je težnost ali gravitacija materije. Zemeljski satelit luna je pod močnim težnostnim vplivom naše zemlje. Seveda je obenem tudi pod vplivom težnosti drugih planetov in celo sonca samega v našem sončnem sistemu. Ker pa je luna najbližje zemlji, najbolj občuti zemeljsko težnost. Pravtako tudi zemlja občuti lunino težnost. Ta lunina težnost je tako močna, da se zemeljska plošča, ki je trenutno obrnjena proti luni, lahko dvigne tudi do 15 centimetrov. Še bolj preprost primer potencialne energije pa je kamen na pobočju hriba. Dokler ga držimo, se ne bo premaknil, ko ga spustimo, se bo pa zakotalil v dolino. V nekem smislu lahko rečemo, da je ta potencialna energija v kamnu skrita ali latentna.

Vse zvrsti energije, in teh je veliko, je mogoče opisati ali kot gibalne ali pa kot potencialne. Večkrat se tudi pojavlja pojem celostne ali totalne energije. Totalno energijo nekega telesa pa dobimo, ako seštejemo vse njegove gibalne in potencialne energije. Ta skupna ali celostna energija je posebno važna, ko proučujemo proces, v katerem se energija porazdeli. Totalna energija mora namreč ostati nespremenjena tudi po porazdelitvi. Energije namreč ne moremo niti ostvariti niti izničiti. Iz tega izvira poznani ohranitveni zakon o totalni energiji.

Sedaj se pa osredotočimo na pojave energije v naravi. Nam najbolj poznana oblika energije je toplota. Toploto pa merimo s temperaturo. Čeprav je na prvi videz mogoče malo težje razumljivo, ni toplotna energija nič drugega kot neurejena navadna gibalna energija. Temperatura nekega telesa je torej le merilo, s katerim merimo neurejeno kinetično energijo atomov oz. molekul tega telesa. Denimo, da segrevamo kos kovine. Pri sobni temperaturi ne bomo opazili ničesar nenavadnega. Če pa ta kos segrejemo, denimo, do 1000K° (727C°), bomo opazili, da začne ta kos kovine izžarevati. Pri nižjih temperaturah je barva tega izžarevanja rdeča, oranžna, rumena, pri višjih temperaturah pa postaja vse bolj bela. Kaj se pravzaprav v tem kosu kovine dogaja? Atomi in njihovi deli se nenehno gibajo. Gibanje je lahko v obliki kroženja, vrtenja, tresenja ali pa še kaj drugega. Vse to gibanje pa ima seveda povezano s seboj gotovo količino kinetične energije. Čim večja je skupna neurejena gibalna energija telesa, tem višja je njegova temperatura.

Omenil sem, da vroči kos kovine izžareva. Seveda izžareva vsaj do neke mere vsako vroče telo. Temu izžarevanju pravimo toplotno izžarevanje. Tudi sonce izžareva. Večino te energije vidimo, zato ji pravimo svetloba. Dočim sončno izžarevanje vidimo, ni nujno, da bi tudi vedno videli toplotno izžarevanje. Telesa pod 400°C oddajajo mikrovalovno izžarevanje, ki ga tudi zaznamo v obliki toplote, toda ga ne vidimo. Naše oči namreč zaznajo samo gotove vrste izžarevanja.

Skupno ime za vse vrste izžarevanja vključno za svetlobo, ki jo vidimo, je sevanje ali radiacija. Svetloba kot druge vrste sevanja se pojavljajo v naravi v obliki valovanja, ki potuje skontantno hitrostjo.

Naš vid nam omogoča zaznati samo nekatere vrste sevanja. Ker pa je sevanje vedno povezano z valovanjem, potem lahko ločimo različne vrste sevanja po valovni dolžini ali po frekvenci, ki je število valovnih vrhov v valovanju, ki gre v časovni enoti mimo določene točke. Če vzamemo za to časovno enoto sekundo, potem je frekvenca čisto število na sekundo. V zadnjih letih je postalo to število na sekundo poznano pod imenom hertz.

Sevanju ali radiaciji pravimo tudi čista energija. Delček te radiacije ali sevanja pa imenujemo foton. Količino energije, ki je lastna danemu fotonu, pa dobimo na ta način, da pomnožimo frekvenco s takoimenovano Planckovo konstanto, ki jo navadno

označimo s črko h . Če vzamemo za frekvenco črko f , potem lahko izrazimo energijo fotona z

$$\text{energija fotona} = h \text{ pomnoženo s } f = h \times f$$

Ker je h konstanta in se ne spreminja, potem je energija fotona popolnoma določena s frekvenco f .

Škotski fizik James Clerk Maxwell, je povezal elektromagnetizem in optiko in s tem pokazal, da je sevanje ali radiacija elektromagnetnega izvora. Celoten spekter sevanja sega od zelo kratkovalovnih rentgenskih žarkov in še krajših gama, ki so povezani z jedrskimi reakcijami, preko vidne svetlobe do dolgih valovnih dolžin radijskih valov, ki dosegajo tudi po več kilometrov valovne dolžine. Kratki valovi imajo zato visoko frekvenco in obenem tudi visoko energijo, dolgi valovi pa majhno frekvenco in zatorej tudi majhno energijo.

Elektromagnetizem, optiko, mehaniko in termodinamiko danes prištevamo k takoimenovani klasični fiziki. Vse te štiri veje klasične fizike so bile že popolnoma razvite v drugi polovici devetnajstega stoletja. Mehaniko je v glavnem razvil Newton, termodinamiko je začel Sadi Carnot in več ali manj zaključil Boltzmann, ki je bil učenec Slovincu, profesorju Jožefu Štefanu, optiko in elektromagnetizem so razvijali razni izvedenci, vse skupaj pa je končno povezal Maxwell, kot smo že omenili.

Ob zori dvajsetega stoletja pa se začenja v fiziki popolnoma nova, pravzaprav revolucionarna doba. V prvih desetletjih dvajsetega stoletja so fiziki razvili dve novi teoriji, kvantno teorijo in pa teorijo relativnosti. Kvantno teorijo je prvi predložil nemški fizik po imenu Planck. Prej omenjena konstanta h je imenovana po njem. Planck je proučeval izžarevanje ali sevanje črnih teles, ki oddajajo radiacijo v toplotnem ravnovesju. Rezultati proučevanja pa se niso skladali s poznanimi teorijami. Planck je prišel do zaključka, da je rezultate edino mogoče razložiti, če privzamemo, da sevanje izhaja iz črnega telesa samo v gotovih določenih okoliščinah, katere je imenoval kvanti. Od tod ime kvantna teorija. Torej energija sevanja ne more imeti katerekoli poljubne vrednosti. Pri vsaki frekvenci je mnogokratnik energije foton. Omenili smo, da je energija fotona, delček sevanja, določena samo od frekvence. Torej niso dovoljene vse vrednosti frekvence, ampak samo posamična. Kasneje so fiziki dokazali, da sevanje ni samo producirano v kvantih, ampak je tudi absorbirano v kvantih. Kvantna teorija je bila že skoraj popolnoma razvita pred letom 1930.

Druga teorija, ki je tudi pretresla svet fizike, pa je seveda Einsteinova teorija relativnosti. Pravzaprav je Einstein razvil najprej takoimenovano posebno teorijo relativnosti in pozneje tudi splošno teorijo relativnosti. Tukaj se nam ni potrebno spuščati v podrobnosti teorije relativnosti. Kar je važno za ta članek, je samo, da imamo vsaj osnovni pojem, o čem govori teorija relativnosti. Teorija pravi namreč, da v vsemirju ni vseeno, ali neko telo miruje ali pa se giblje. Vemo pa, da se v vesoljstvu vse

giblje, prav od kvarkov pa do celotnih galaksij. Teorija pravi, da je vsako opazovanje kateregakoli pojava odvisno od hitrosti, s katero se opazovalec giblje. Pravtako pa je opazovanje tudi odvisno od hitrosti telesa, ki ga opazujemo. Vsa opazovanja so zato pogojena ali relativna po gibanju opazovalca in opazovanega telesa. Od tod izvira izraz relativnost, ki je v nekem oziru nepravilen. Kar je Einstein hotel pokazati, so bili pogoji, ki so potrebni, da ostanejo fizikalni zakoni isti, ne glede na gibanje opazovalca ali pa opazovanega telesa. V jeziku matematike so torej ti zakoni invariantni. Ostati pa morajo invariantni ne glede na gibanja.

Vidimo torej, da je Einstein moral nekako upoštevati vpliv gibanja, ki se pa spreminja s časom. Tri dimenzije, ki so ustrezne za stacionaren ali negibljiv primer, torej več ne zadostujejo. Poleg normalnih treh koordinat je bil prisiljen dodati še četrto, čas. V štirih dimenzijah pa mnogi vidiki, ki veljajo za tri dimenzije, odpovejo. Ravne črte niso nujno več ravne, temveč ukrivljene. Prav od tukaj izvira poznano dejstvo, da v teoriji relativnosti postane vseмирski prostor ukrivljen. Prostor sam pravzaprav ne zadostuje več. Potreben je prostor-čas. Prav v tem smislu je Einsteinova teorija prelomila z mišljenjem prejšnjih teorij.

Teorija relativnosti je sicer zelo dobra, ni pa brez pomanjkljivosti. Seveda pa skoraj ni teorij, ki bi bile brezhibne. Ko je Einstein razvijal teorijo relativnosti s štirimi dimenzijami, je prišel v svojem računanju do zaključka, da se vsemirje nenehno širi. Ta zaključek je smatral za napačen. O kakem razširjanju vsemirja ni takrat obstajal še noben podatek. Einstein je zato te svoje enačbe malo „popravlil“, tako da niso več predvidevale širjenje vsemirja. Zadnje razprave iz svoje splošne teorije relativnosti je Einstein objavil že do leta 1917. Ruski matematik, Aleksander Friedmann, je pa vzel Einsteinove prvotne enačbe, jih pravilno rešil (brez „popravljanja“) in objavil izsledke leta 1922. Te rešitve so terjale, da se vsemirje širi. Kakih pet let kasneje pa je ameriški astronom Edwin Hubble eksperimentalno potrdil, da se vsemirje resnično širi. S tem je bila teorija relativnosti v tem pogledu popolnoma potrjena. Na žalost pa je zaradi tega postal siaven Friedmann in ne Einstein. Ob neki priliki je Einstein izjavil, da je bilo „popravljanje“ največja napaka v njegovem življenju. Diferencialna enačba, ki predvideva, kakšno naše vsemirje je in kakšna bo usoda tega vsemirja, se zato imenuje Friedmannova enačba in ne Einsteinova. Toda o tem več kasneje.

Mogoče najvažnejši zaključek iz Einsteinove teorije relativnosti pa je enačba

$$E = m \times c^2$$

kjer je E energija, m je masa in c je svetlobna hitrost v praznini. Ta enačba nam namreč pove, da sta energija in masa le dve obliki ene in iste stvari. Torej se v vsemirju vse, kar obstaja, ali v obliki energije ali mase venomer druga v drugo pretaka.

Ta enačba pa je bila spočetka težko razumljiva celo strokovnjakom, kaj šele laikom. Verodostojnost te enakovrednosti med energijo in maso pa je bila najbolj potrjena v primerih jedrskih reakcij.

Na hitro bom omenil, da je v reviji „Življenje in tehnika“ za februar 1986 objavil neki Lucijan Vuga članek pod naslovom „Kam izgineta dve dimenziji?“, stran 45. Čitatelje, ki so ali pa bodo brali ta članek, ki razpravlja prav o teoriji relativnosti, bi rad opozoril, da se je avtor nekajkrat prav pošteno zmotil. Nekatere izjave v članku so popolnoma nepravilne. Težava je v glavnem v tem, da skuša avtor obravnavati relativnost z vidika normalnih treh prostorskih dimenzij. Pri dostopu k relativnosti s tega vidika pa zelo hitro zabredemo v težave.

Vsakdanji primer spreminjanja mase v energijo je sevanje naše zvezde, sonca. Sonce izžareva toliko svetlobe, da izgubi vsako sekundo kar štiri milijone ton mase. Seveda se pa ta svetloba ne izgubi, ker se energija ohranja.

IV. MATERIJA IN ANTIMATERIJA

Poleg ohranitvenega zakona za energijo imamo tudi ohranitveni zakon za naboj. Tudi naboja ne moremo niti ustvariti niti izničiti. Narava pa želi vedno ostati električno nevtralna, to se pravi, da moramo imeti za vsak negativen naboj vedno tudi ustrezni pozitiven naboj.

Angleški fizik Paul Dirac je okoli leta 1930 začel spajati kvantno teorijo s teorijo relativnosti. Izračunati je hotel, kakšne lastnosti bodo imeli veleenergijski delci z ozirom na obe teoriji istočasno. Pri tem računanju je prišel do nenavadnega zaključka, da naj bi elektroni, ki imajo negativen naboj, imeli pod posebnimi pogoji negativno energijo. Negativna energija pa v naravi ne obstaja. Tega rezultata si Dirac ni mogel nikakor razložiti.

Zagonetko je pa razvozljajal leta 1932 ameriški fizik Carl Anderson, ki je bil tedaj profesor na California Institute of Technology. Raziskoval je kozmične delce, torej delce, ki jih navadno ne najdemo na zemlji, ker imajo tako veliko energijo, da na naši zemlji ni procesa, ki bi povzročal tako izreden vir energije. Carl Anderson je namreč opazil, da je bilo med temi delci nekaj takih, ki so imeli isto maso kot navaden elektron z negativnim nabojem, toda pozitiven naboj. Tem delcem je dal ime pozitivni elektroni, kar je bilo pa kmalu skrajšano v pozitrone. S tem je Anderson odkril nekake antidelce, katere danes imenujemo antimaterijo. Pozitron je zatorej nekak anti-elektron. Ni nam potrebno tukaj razlagati raznih jedrskih reakcij, v katerih je vpleten ali elektron ali pozitron. Edina reakcija, ki je tukaj pomembna, je ta, da elektron in pozitron, ko se srečata, drug drugega uničita. Prenehata živeti kot delca. Edino, kar opazamo, je, da reakcija ustvari v procesu veleenergijski foton. Z drugimi besedami smo v skladu z Einsteinovo enačbo spremenili masi obeh delcev v enakovredno energijo v obliki fotona.

Kasnejša raziskovanja so potrdila, da obstaja v resnici za vsak elementarni delec z dano maso in nabojem tudi ustrezeni antidelec z isto maso, toda z nasprotnim nabojem. Vsaka oblika materije ima zato zrealno antimaterijo. Kadar pa materija sreča svojo antimaterijo, se vedno masi uničita in spremenita v čisto energijo v obliki sevanja.

Diracovo računanje je bilo torej čisto pravilno. Negativna energija sicer ne obstoji, pač pa obstoji pozitron, ki ima le normalno pozitivno energijo. Zamenjati je bilo potrebno le znak naboja.

V. SILE IN POLJA

Do sedaj smo omenili že dva vira sil v naravi. To sta elektromagnetizem in pa težnost ali gravitacija. Oba vira sil imata, povezana, s seboj tudi polje ali območje, v katerem ti sili delujeta. Pri težnosti vemo, da masa privlači nase maso. Pravtako pa je znano, da tudi nabiti delci občutijo silo, ki izvira iz elektromagnetnega polja. Do sedaj smo uporabljali izraz elektromagnetizem, ne da bi izraz tudi pojasnili. Čeprav se zdi, kot da govorimo o elektriki in o magnetizmu zase, bi rad pojasnil, da je elektromagnetizem pravzaprav ena sama sila. Vzemimo za primer negativno nabiti elektron. Dokler miruje, torej se ne giblje, potem zaznamo v njegovi okolici samo električno polje. Če se pa ta nabiti elektron tudi giblje, potem pa zaznamo v njegovi okolici tako električno kot tudi magnetsko polje.

Denimo sedaj, da približamo nabiti elektron drugemu nabitemu elektronu in denimo, da se oba gibljeta. V tem primeru bosta oba elektrona občutila elektromagnetno silo. Prvi elektron bo občutil silo, ki jo povzroča prisotnost drugega. Z drugimi besedami povedano, ustvari elektron okrog sebe območje ali prostor, kateremu pravimo elektromagnetno polje. Ko približamo prvemu elektronu drugega, bo slednji občutil to polje in s tem povezano elektromagnetno silo. Seveda bo občutil prisotnost drugega elektrona tudi prvi elektron, kajti tudi drugi gibajoči elektron ustvari okrog sebe svoje elektromagnetno polje. Oba nabita in gibajoča se elektrona torej občutita elektromagnetno silo, ki jo povzroča prvi napram drugemu in tudi drugi napram prvemu.

Prav isto vrsto polja pa ustvarja masa. Denimo, da smo na naši zvesti spremljevalki luni. Luna je manjša od zemlje, ima torej manjšo maso. Ako človek tehta na zemlji recimo 70 kg, potem bo na luni tehtal precej manj. Ko so ameriške televizijske mreže prenašale slike astronautov, ki so hodili po luni, je bilo opaziti, da so astronauti z neverjetno lahkoto poskakovali. Torej bi človek, ki tehta na zemlji 70 kg, tehtal na luni nekaj manj kot 12 kg ali približno eno šestino teže na zemlji. Gravitacijska sila ali težnost je seveda tem večja, čim bolj se obe masi druga drugi približata.

Poleg že omenjenih dveh sil in njunih polj pa obstajata še dve drugi sili. Prva je takoimenovana jedrska sila, včasih poznana

tudi pod imenom „močna sila“. Jedrsko silo smo že omenili prej in smo povedali, da ta sila drži skupaj nukleone, da se ne bi drug od drugega ločili. Tudi ta sila ustvari okrog vira svoje polje. Jedrska sila pa, v nasprotju z elektromagnetizmom in težnostjo, deluje na zelo kratke razdalje. Pravzaprav deluje samo v jedru atoma. Je pa toliko močna, da drži skupaj jedrske delce, ki so nabiti z istim znakom, torej protone, ki pa imajo vedno pozitiven naboj. Navadno potrebujemo velike količine energije, da približamo drug drugemu dva naboja z istim znakom, ker se zaradi istega znaka močno odbijata.

Zadnja jedrska sila pa je znana pod imenom „šibka sila“. Ta je odgovorna za pojave, ki nastajajo pri razpadanju radioaktivnih delcev, na primer pri razpadanju nevtronov. Tudi ta zadnja ustvari svoje polje ali območje. V zvezi z razpadom nevtrona je tudi delec energije, nevtrina.

Sodobno tolmačenje v teoriji polj katerekoli zgoraj omenjene sile je seveda nekoliko bolj komplicirano kot tukaj omenjam. Sodobno tolmačenje predpostavlja, da se v vsakem zgoraj omenjenih primerov pravzaprav med virom sile, torej polja, in med delcem, ki silo v polju občuti, izmenja delec energije. Pri elektromagnetizmu je ta delec foton. V kolikor je bilo do sedaj mogoče praktično določiti, foton nima nobene mase. Pri jedrski ali močni sili se izmenja gluon, ki tudi nima mase. Pri šibki sili je pa edini poznani primer, kjer ima delec, ki se izmenja, tudi maso. Edina sila, ki je praktično še nepotrjena glede delca za izmenjavo, je pa gravitacija ali težnost. Četudi so teoretiki že izbrali ime „graviton“ za delec, ki naj bi se izmenjal, ga do danes, vsaj kolikor je meni znano, še niso eksperimentalno zasledili, kljub temu, da obstajajo v mnogih deželah po svetu obsežni programi, ki naj bi ta delec zaznali.

Že sam Einstein je skušal kolikor mogoče poenotiti in združiti različne sile, na katere naletimo v fiziki, da bi jih bilo mogoče obravnavati z eno samo teorijo. Kljub temu, da to njemu ni uspelo, se je vsaj delno posrečilo teoretikom v zadnjih dvajsetih letih. Doslej jim je uspelo združiti v eno teorijo, pravijo jim kalibracijske teorije², tri od zgornjih štirih sil. Edino gravitacija še ostaja nezdružena. Kot so dognali, odpadejo razlike med gornjimi tremi silami pri dovolj velikih energijah.

Seveda pa postaja tudi matematična obravnava teh sil bolj in bolj komplicirana. Dočim je Einstein uporabljal samo štiri dimenzije, pa dosega število dimenzij v sodobnih teorijah tudi do deset. V poskusu, da bi to komplicirano matematiko vsaj nekoliko poenostavili, uporabljajo teoretiki vse simetrijske lastnosti naravnih pojavov.

VI. KAJ DANES VEMO O NAŠEM VSEMIRJU?

Prvo dejstvo o vsemirju je, da sestoji skoraj samo iz vodikovih in helijevih atomov. Vsebuje okoli 92% vodika in okoli 8% he-

lija. Vsi drugi elementi skupaj pa ne dosegajo niti nekaj desetink odstotka. Velika večina atomov je zato zelo enostavna in preprosta.

Drugo dejstvo vsemirja pa smo že omenili. To je, da se nenehno razširja. V zadnjih 100 letih je mogoče to najvažnejše odkritje v astronomiji. Čim bolj se galaksije od nas oddaljene, tem hitreje se odmikajo od nas.

Naslednje dejstvo vsemirja pa se nanaša na razporeditev materije. To razporeditev pa je težko določiti z zanesljivostjo, ker mi lahko vidimo samo materijo, ki izžareva, ne zaznamo pa temne, neizžarevajoče materije. S pomočjo raznih pojavov, kot na primer absorbiranje svetlobe in pa gravitacije same, pa je mogoče dognati, da je povprečna gostota materije v vsemirju okrog ene milijoninke nukleona na vsak kubični centimeter. Seveda je gostota precej večja v zvezdah ali celo v galaksijah, pa tudi precej manjša med ozvezdji. Če bi vedeli za zanesljivo vrednost gostote vsemirja, bi lahko tudi določili njegovo usodo. To nam omogoča že omenjena Friedmannova enačba, o kateri bomo še govorili.

Zadnje važno dejstvo o lastnostih vsemirja je prisotnost toplotnega sevanja, ki je enakomerno razporejeno po vseh smereh prostora. To sevanje sta slučajno odkrila leta 1964. dva ameriška izvedenca, Arno A. Penzias in Robert W. Wilson. V naslednjem letu, 1965, sta te svoje izsledke objavila. To toplotno sevanje imenujemo tudi prasevanje, ker verjetno izvira iz takojmenovane praeksplozije. Praeksplozija pa naj bi bila začetek našega vsemirja.

VII. SODOBNA KOZMOLOGIJA

Skoraj vsa sodobna kozmologija je osnovana na teoriji praeksplozije. Ta domneva teoretikov nam pravi, da se je naše vsemirje začelo z ogromno eksplozijo ali praeksplozijo. Pred to praeksplozijo nimata niti čas niti prostor nobenega smisla. Pravzaprav je celo težko govoriti o času nič, ker bi takrat temperatura in pritisk morala biti neskončna. Neskončna temperatura in neskončni pritisk pa presegata naše pojme o naravnih pojavih. Enostavno si ne moremo predstavljati, kakšna naj bi ta situacija bila. Matematiki pravijo temu singularna točka.

Vemo pa, da se v nam poznanih eksplozijah pritisk naenkrat zniža. Torej je moralo biti nekaj podobnega tudi v praeksploziji. Vendar pa normalno zaznamo nekako središče eksplozije. V praeksploziji pa ne moremo govoriti o nikakršnem središču. V praeksploziji je nastal nenaden padec pritiska enakomerno na celotnem vsemirskem področju. Sicer ne vemo, kakšno je to področje bilo, vsaj teorije nam tega do sedaj še niso mogle raztolmačiti. Teorija nam pravi, da sta bili temperatura, torej energija, in pritisk izredno velika. Teorija je pa seveda le model, ki naj bi predpostavljal zamisel teoretikov o začetku našega

vsemirja. Model o praeksploziji je še najbolj sprejemljivo in priznано mišljenje sodobne kozmologije. Dodal bi, da obstajajo tudi drugi modeli, ki pa imajo veliko manj pristašev in so manj priznani.

Izraz kozmologija pa se vedno ne nanaša na isto stvar ali pa celo na ista vprašanja. Nekateri kozmologi bi radi vključili v svoje študijsko področje kar vse znanosti. V to panogo hočejo celo potisniti vprašanje o obstoju človeka. Zopet drugi kozmologi pa se normalno ukvarjajo samo z astrofiziko. Delno je to zato, ker prevladuje mnenje, da biologije ne moreš enostavno zreducirati na fiziko, kemijo in matematiko. Razni poskusi v tej smeri so v glavnem propadli.

Omenili smo že Friedmannovo enačbo. Ko je Friedmann našel rešitev tej enačbi, bila je diferencialna enačba, je seveda tudi dobil neznano konstanto. Ta neznana konstanta je bila povprečna gostota v vsemirju. Kakšno naše vsemirje je in kakšno bo, je odvisno od velikosti te neznane konstante. Vzrok temu je težnost ali gravitacija materije v vsemirju. Dočim je praeksplozija dala materiji gibalno energijo, s katero se galaksije še danes odmikajo druga od druge z veliko hitrostjo in se s tem vsemirje nenehno širi, pa ne smemo pozabiti, da težnost ali gravitacija deluje ravno nasprotno, torej vsemirska materija vleče k sebi vso drugo vsemirsko materijo. Zaradi težnosti bi se moralo zato vsemirje nenehno krčiti. Čeprav je praeksplozija dala materiji veliko gibalno energijo v začetku in torej pognala to materijo na vse strani, pa je istočasno delovala tudi težnost, ki je nenehno zniževala hitrost materije. Z drugo besedo povedano je danes hitrost odmikanja galaksij druge od druge veliko manjša kot pa je bila, ko je bilo vsemirje še pri začetku.

Gravitacijska sila pa je seveda odvisna od skupne količine materije v vsemirju, pravzaprav od gostote vsemirja. Obstaja torej nekaka določena količina gostote, pravimo ji kritična gostota, ki odloča prostorninske lastnosti vesolja. Če je resnična gostota manjša od kritične ali pa vsaj enaka kritični, potem smemo reči, da je vsemirje neskončno in se bo razširjalo vso večnost. V tem primeru je namreč skupna gravitacijska sila premajhna, da bi začela vsemirje krčiti. Skupne količine materije je premalo. (Čitalca bi rad opozoril, da je Friedmannova enačba še vedno le teorija, čeprav je ta teorija bila že velikokrat potrjena.) Če je pa dejanska gostota vesolja večja od kritične, potem se bo širjenje nekje ustavilo, nakar se bo vesolje pričelo krčiti. Krčenje bo trajalo toliko časa, da bodo temperatura, pritisk in gostota zopet neskončne. Sledila bo nova praeksplozija in ponovno širjenje. Vesolje se bo torej ciklično razširjalo in krčilo na veke. Prav zaradi tega danes kozmologi tako vročično raziskujejo vse mogoče načine, da bi čim natančneje mogli izmeriti in določiti resnično gostoto vesolja. Mnogo je ugibanja o takoiimenovani temni materiji, torej tisti, ki ne izžareva v vidnem. V glavnem izžarevajo v vidnem zvezde, kakor na primer naše sonce. Takih zvezd je samo v naši Rinski cesti okrog 100 milijard. Res je,

da nam je s pomočjo gravitacijskih pojavov včasih mogoče dobiti vsaj približek, koliko naj bi take temne mase bilo, toda v bistvu so taki približki v najboljšem primeru nezanesljivi.

Poleg tega pa obstaja nekaj podatkov, ki govorijo, da imajo mogoče delci ali kvanti energije, ki so povezani s polji sil, tudi nekaj mase. Isto govorijo tudi o nevtrinih, o katerih bomo pa več razpravljali kasneje.

V prid poenostavljenja teoretičnih računov privzemajo kozmologi nekaj postulatov. Eden teh postulatov je, da so nam poznani fizikalni zakoni odkriti tukaj na zemlji, katere tudi v laboratorijih lahko preverimo, prav tako veljavni kjerkoli in povsod v vsemirju. Kljub temu, da mnogi smatrajo to za samoumevno, je pa tudi res, da ni eksperimentalnih dokazov, ki bi potrdili ta postulat. Drugi postulat, kateremu nekateri pravijo tudi kozmološki princip, pa je, da je vesolje homogeno in izotropno in enako, kjerkoli v vsemirju. Naslednji postulat je pa bolj naloga, kot pa resničen postulat. Ta postulat pravi, da mora kozmologija raztolmačiti tudi naš človeški obstoj. To smo že na hitro prej omenili. Zaradi navedenih vzrokov tega postulata mnogi kozmologi ne upoštevajo. Temu postulatatu včasih pravijo tudi antropični princip³. Zadnji postulat pa je takoiimenovani princip enakovrednosti vseh teles, najsi bo to materija ali antimaterija. Ta postulat zahteva, da morajo imeti vsa telesa ali pozitivno maso ali pa so brez mase. To omogoča, da razložimo dinamične lastnosti vesoljskih teles.

Vrnimo se sedaj k širjenju vesoljstva. Omenili smo že, da je to dejstvo potrdila že Einsteinova teorija relativnosti, toda jo je pravilno raztolmačil šele Friedmann, praktično pa potrdil Edwin Hubble. V svojem računanju je Friedmann tudi privzel, da je v vesolju, kot ga danes poznamo, pritisk več ali manj enak ničli. Praktično pa je bila ta podmena do sedaj samo delno potrjena.

Hubble pa ni samo odkril, da se vsemirje razširja, pač pa je tudi dognal, da se galaksije oddikajo druge od drugih hitreje, čimbolj so oddaljene. Izmeril je, da se hitrost oddikanja galaksij poveča za okrog 15 km na sekundo za vsakih milijon svetlobnih let medsebojne razdalje. Če je galaksija oddaljena od nas dva milijona svetlobnih let, potem se od nas oddika s hitrostjo 30 kilometrov na sekundo. Tej vrednosti 15 km na sekundo pravimo Hubbleova konstanta.

S pomočjo kozmološkega principa moramo utemeljiti, da vsemirje nima nikjer kakega središča, ampak se enakomerno razširja po vsem vesoljstvu. Z drugo besedo povedano se vsemirje redči, torej se gostota vsemirja nenehno manjša. To spajanje kozmološkega principa s pojmom razširjanja vesolja bom skušal ponazoriti s preprostim primerom. Predstavljajmo si, da imamo balonček, katerega napihujemo. Vzemimo, da naj pike na tem balončku predstavljajo galaksije, ki naj bi bile enakomerno razporejene, to se pravi, naj bodo pike z enakimi presledki po celotnem balončku.

Ko balonček napihujemo, vidimo, da se razdalje med pikami nenehno in enakomerno večajo po vsem balončku. Ako izberemo dve ali tri poljubne točke na balončku, vidimo, da se širi naše okolje popolnoma enako na vseh treh točkah.

V tem smislu torej vesolje nima nobenega središča in je popolnoma enako, kjerkoli v vesolju bi se slučajno znašli. Ta primer pa nam ponazori še drugi vidik. Ako je povprečna gostota manjša od kritične, dobimo iz Friedmannovih enačb zaključek, da se bo vsemirje venomer razširjalo in je torej v tem smislu neskončno. Balonček namreč venomer lahko napihujemo do neskončnosti. Če bi se po tem balončku sprehajali, ne bi nikdar prišli do nekega roba ali neke meje. Če bi se dovolj dolgo sprehajali po balončku, bi eventualno prišli nazaj na isto točko, kjer smo začeli. Torej v tem smislu lahko rečemo, da se vsemirje nenehno razširja, toda je brezmejno ali brezkončno. Prav to je primer, kako naj si predstavljamo prostorsko ukrivljenost, o kateri govori teorija relativnosti. Ta prostorska ukrivljenost nam torej pove, da vesolje ne more nikdar imeti začetka in tudi nikjer konca, četudi se razširja v nedogled.

Denimo sedaj pa, da začnemo iz balončka spuščati zrak. Pike na površini balončka bodo začele lezti skupaj, toda še vedno enakomerno. Ako si zopet predstavljamo, da imamo namesto pik galaksije, potem vidimo, da se začenja s krčenjem povprečna gostota vsemirja večati. Z drugo besedo povedano, smo se začeli s krčenjem razdalj med galaksijami vračati v preteklost vesolja. Seveda pa lahko projiciramo to povračljivost nazaj, kolikor hočemo, prav do začetka vsemirja. S pomočjo Hubble-ove konstante pa nam je omogočeno izračunati, kdaj je bila razdalja med galaksijami nič. Vemo pa že, da so bile temperatura, pritisk in gostota neskončne, ko je bila razdalja med galaksijami nič. Torej lahko izračunamo starost vesolja. Rezultat takega računanja nam pove, da je vesolje staro okrog 20 milijard let. Ker pa je ves ta čas delovala tudi gravitacijska sila, ki je nenehno zmanjševala hitrost odmikanja med galaksijami, potem bo dejanska starost vesolja nekoliko manjša. Seveda nam to računanje da samo približek prave starosti vesolja. Eksaktne starosti vsemirja nam doslej še ni bilo mogoče izračunati. Vsekakor pa dobimo pri upoštevanju težnosti, da je starost vesolja nekje med 15 in 18 milijard let. V tem članku bomo vzeli 17 milijard let za približno starost našega vesolja.

Prej omenjena praeksplozija se je torej dogodila pred okoli 17 milijardami let. S projiciranjem temperature, pritiska in gostote vesolja v dobo pred 17 milijardami let nam teorija ali model o praeksploziji predoči, kakšen je bil pravzaprav začetek našega vesolja. O tem bomo pa razpravljali v naslednjem poglavju.

VIII. PRAEKSPLOZIJA IN ZAČETEK VSEMIKJA

Bog je rekel: „Bodi svetloba!“ In bila je svetloba. Bog je videl, da je svetloba dobra. Bog je torej ločil svetlobo

od teme. In Bog je imenoval svetlobo dan in temo je imenoval noč. In bil je večer in bilo je jutro, prvi dan.

* * *

Bog je rekel: „Naj bodo luči na nebesnem obloku, da bodo ločile dan od noči in naj služijo za znamenja in čase, za dneve in leta; in naj svetijo na nebesnem obloku, da bodo razsvetljevale zemljo.“ Zgodilo se je tako. Bog je naredil dve veliki luči: Večjo luč, da bi gospodovala dnevu, in manjšo luč, da bi gospodovala noči, in zvezde. Bog jih je postavil na nebesni oblok, da bi svetile na zemljo in gospodovala dnevu in noči ter ločile svetlobo od teme. Bog je videl, da je dobro. In bil je večer in bilo je jutro, četrti dan. (Nadaljevanje prvega poglavja iz prve Mojzesove knjige svetega pisma.)

Gornji citat iz knjige stvarjenja nam jasno pove, da je Bog najprej ustvaril svetlobo in šele kasneje „luči na nebesnem obloku“. Pri citiranju sem uporabljal Sveto pismo Stare Zaveze, ki ga je prevedel iz hebrejskega jezika dr. Matija Slavič. Ta prevod je izdal škofijski ordinariat v Mariboru leta 1958.

Avtor je pod naslovom dodal sledeči, izredno zanimiv komentar: „Kaos prvotnega sveta je brez svetlobe. To ni naravoslovska resnica, temveč le drobec stare slike o svetu. Po tem naziranju svetloba ni le sij sonca, lune in zvezd, temveč nekaj svojevrstnega. Svetloba je tudi nekakšna simbolična, duhovna luč, ki bo svetila Bogu pri ločitvi zemlje od nebesnega oboka. Zato je navzoča, čeprav sonce še ne sije. Zaradi tega je mogoče govoriti tudi o dnevu in noči, čeprav sonce še ne vzhaja in zahaja. Ločitev teme od luči pomeni prvo stopnjo reda, ki po božji volji prodira v ustvarjeni kaos. – Prvi dan je samo druga beseda za to prvo stopnjo nastajajočega reda. Poimenovanje ali dajanje imen je pravica tistega, ki ima moč in oblast.“

Dvomim, da se je dr. Slavič zavedal v petdesetih letih svojih preroških besed: „... svetloba ni le sij sonca, lune in zvezd, temveč nekaj svojevrstnega.“ Dočim so v petdesetih letih že vedeli za glavne lastnosti svetlobe ali bolje sevanja, je pa tudi res, da takrat še ni obstajala nobena dobra teorija o začetku našega vesolja, vsaj ne v taki obliki, da bi lahko govorili o temperaturi, pritisku ali pa gostoti. Pravtako še nismo takrat vedeli bogve kaj o elementarnih delcih in njihovih lastnostih. Razmeroma zadovoljivo sliko o začetku vesolja so izvedenci razvili šele v zadnjih dvajsetih ali petindvajsetih letih.

Profesor Viktor F. Weisskopf, svetovno znani fizik, ki je direktor fakultete za fiziko na Massachusetts Institute of Technology blizu Bostona v ZDA, je leta 1983 napisal za revijo American Scientist članek z naslovom „The Origin of the Universe“ (Izvor vsemirja). Kot pravoveren Žid je profesor Weisskopf na koncu tega članka med drugim tudi zapisal tole: „Resnično opisuje judovsko-krščanska tradicija začetek sveta na način, ki je presenetljivo podoben znanstvenemu modelu“.

Prav pri branju prof. Weisskopf-ovega članka in tega njegovega komentarja sem se sam začel zanimati za to panogo znanosti, čeprav to ni lastno moji specializaciji. Nabavil sem si raznih knjig in si druge izposojal po lokalnih knjižnicah in začel snov proučevati, ne toliko, da bi to polje izbral za novo smer osebnega znanstvenega razvoja, temveč ker me je stvar zanimala s filozofskega zornega kota. V tem članku in v drugem delu torej opisujem osebno razumevanje tega dela znanosti, posebno pa v primerjavi sodobne znanosti s svetopisemskim originalom. Nedvomno bo v tem pisanju tudi nekaj subjektivnosti. Stoodstotne objektivnosti pa povprečen človek ne more doseči. Je pač produkt vseh življenjskihkušenj, ki so zabeležene v njegovem razumu, in je torej edinstven.

Začnimo torej s praeksplozijo. Kaj je obstajalo pred to praeksplozijo, pa seveda nič ne vemo, čeprav se nekateri kozmologi že sedaj ukvarjajo s tem vprašanjem. Na hitro bomo to omenili v epilogu.

Temperatura, pritisk in pa gostota so vse izredno visoke in težijo v nedogled. Zaradi izredno velike temperature, torej zaradi izredno velike energije ne more obstajati nobena materija, ker so vsi atomi razbiti. Elektroni imajo preveliko gibalno energijo, da bi jih „ujela“ atomska jedra. Tudi atomskih jeder ni, ker je energija dovolj velika, da tudi jedrsko silo premaga, torej so tudi nukleoni razbiti in se gibljejo neodvisno drugi od drugih. Materija je torej popolnoma razkrojena na svoje elementarne delce. Vsi ti delci pa se gibljejo z izredno veliko kinetično energijo in udarjajo drug drugega. Pri teh udarih se pa seveda pojavljajo razne reakcije med elementarnimi delci prav tako, kot to opazamo v modernih pospeševalnikih. Vse sile, ki smo jih omenili prej, delujejo v tej velikanski zmesi in vsak delec, povezan s primerno silo, se neprenehoma izmenjuje med prizadetimi delci. V tej zmesi so delci res elementarni. Noben delec, ki je deljiv, ne obstoji, razen za neznansko kratek trenutek. Zaradi reakcij med delci z veliko energijo se sicer oblikujejo nekateri deljivi delci, toda zaradi velike temperature zopet takoj razpadejo. Kar pa je najbolj važno, je, da je v tej zmesi ogromno delcev sevanja, katerim smo prej rekli delci čiste energije.

Pri času nič pravzaprav ne vemo, kaj se dogaja, zato si vzamemo za količino časa neznaten trenutek po času nič, recimo manj kot eno milijardinko sekunde. V tem času je temperatura nad en milijon milijard stopinj Kelvinove skale. V normalnih okoliščinah si je tako količino zelo težko predstavljati. Omenil bom, da je to 1 in pa 15 ničel, torej 1 000 000 000 000 000 stopinj Kelvina. Vsekakor pa je taka temperatura še vedno manj kot pa neskončna. Toda temperatura se izredno hitro niža, pravtako pa tudi pritisk in gostota. Pri temperaturi nad milijon milijard stopinj imamo samo kvantne delce. V tej gošči so tudi anti-delci, pravzaprav delci in anti-delci, ki večkrat nastanejo iz delcev čiste energije, toda se takoj uničijo in spremenijo zopet v čisto energijo.

Pri temperaturi, višji od milijon milijard stopinj K izgine razlika med elektromagnetno in šibko silo. Matematično rečeno, sta elektromagnetizem in šibka sila nad omenjeno temperaturo simetrični. Pod isto temperaturo pa simetrija zopet izgine, to se pravi, da sta sili zopet različni.

Kozmologi so prepričani, da pri še višjih temperaturah in pri še krajših časih izginejo vse razlike med vsemi vrstami sil; to se pravi, da obstaja popolna simetrija v matematičnem smislu. Ta naj bi vključevala gravitacijsko silo, kar pa še ni potrjeno teoretično.

Najvažnejši zaključek iz tega opisovanja pa je, da pri teh temperaturah prevladuje sevanje. Pravzaprav sevanje prevladuje od prvih neznatnih milijardink sekunde do 300 000 let. Šele po 300 000 letih je temperatura dovolj nizka, da začne prevladovati materija. Torej materija, kot jo danes poznamo, se je začela oblikovati šele, ko je bilo vseмирje staro že 300 000 let.

Pri dovolj visoki temperaturi je simetrija sil in njihovih polj takšna, da izginejo vse razlike med tremi vrstami sil, razen gravitacije. Torej izginejo razlike med elektromagnetno, jedrsko in šibko silo. Ta temperatura je tako visoka, da jo je nemogoče izraziti v besedah. Število je 1 in pa 27 ničel v stopinjah K. Ker razlike med silami izginejo, potem izginejo tudi razlike med delci, ki se pri teh silah izmenjajo. Zato lahko rečemo, da nad to temperaturo obstaja samo sevanje in prav nič drugega, če smemo zavreči gravitone, ki pa predstavljajo zelo majhno količino energije v primerjavi z drugimi tremi silami. Končno smo torej prišli do točke, ko je v vesolju obstajala *samo svetloba*. *Sveto pismo je torej v tem v popolnem soglasju s sodobno teorijo, kajti pravi, da je Bog prvi dan ustvaril svetlobo*. Sonca, lune in drugih zvezd torej takrat še ni bilo. Omenili pa smo zgoraj, da je materija začela prevladovati šele, ko je bilo vseмирje staro že 300 000 let. Šele po 300.000 letih se je začel proces oblikovanja materije najprej v atome, nato v pline, kasneje v zvezde in še pozneje v galaksije. O tem bomo pa več razglabljali v drugem delu tega pisanja.

Brez dvoma bo marsikateri bralec vprašal, zakaj nismo začeli razglabljanje o praeksploziji pri krajših časih in pri višjih temperaturah. Mogoče bi šele pri teh časih in višjih temperaturah zasledili popolno simetrijo, torej točko, kjer bi odpadle vse razlike med vsemi štirimi silami vključno gravitacijsko. Odgovor na to pa je, da nam kvantna teorija tega ne dovoli, ker pri izredno kratkih časih odpove. V kvantni teoriji se ta omejitev imenuje Heisenbergova nenatančnostna relacija, tudi poznana pod imenom Heisenbergov nenatančnostni princip⁵. Najkrajši čas, do katerega kvantna teorija velja, pa se imenuje Planckov čas. Ta čas je tako kratek, da moramo za decimalno v sekundah napisati kar 43 ničel, predno smemo napisati 1. V časih, ki so krajši kot Planckov, ostane torej vseмирje nedoločeno. O dobi med Planckovim časom in nič ne moremo zato ničesar vedeti.

Ko začne temperatura vseмирja padati, nam teorija pove, da se začnejo oblikovati razni delci, ki so nam že malo poznani. Pri okoli 10 000 milijardah stopinj K bomo že zasledili nukleone kot so nevtroni in protoni. Seveda pa ne smemo pozabiti, da še vedno obstajajo tudi anti-delci. Mnogo na novo oblikovanih nukleonov bo zato kmalu izničenih. Omeniti pa moramo tudi dejstvo, da v praeksploziji število delcev ni bilo nikdar enako številu anti-delcev. Z drugo besedo povedano je vsemirje v tem oziru asimetrično, kajti število delcev je bilo vedno malo večje kot število anti-delcev. Kar je končno ostalo, je bil presežek delcev in iz tega presežka so nastajali bodoči atomi. Prvotne teorije o praeksploziji so teoretiki osnovali s privzetkom enakega števila delcev in anti-delcev. Kmalu pa so spoznali, da so bili rezultati zaradi tega privzetka napačni in so ga zato v kasnejših računih opustili.

Doslej še nismo omenili spreminjajoče se količine gostote. Pri okoli 1.000 milijard stopinj K je gostota okoli 1.000 ton na vsak kubični centimeter. Ves ta čas se vsemirje razširja z bliskovito naglico. Ko temperatura pade pod milijardo stopinj K, postane vesolje velikanski termonuklearni reaktor. Pri tej temperaturi se namreč začne oblikovati skoraj ves helij, kar ga danes zaznamo v vsemirju. Ob istem času nastaja tudi devterij, atom, ki ima v jedru en proton in en nevtron. Pri nadalje padajoči temperaturi začnejo nastajati tudi jedra vodika in drugih preprostih in lahkih atomov. Še vedno pa prevladuje sevanje. Šele ko poteče 300 000 let in pade temperatura vsemirja na okoli 30.000 stopinj K, je gibalna energija delcev dovolj majhna, da se lahko začnejo oblikovati atomi v dovolj velikem številu, da začne prevladovati materija. O tem bomo pa razpravljali v drugem delu.

Toplotno sevanje, ki sta ga zaznala in odkrila ameriška strokovnjaka leta 1964, je torej sevanje, ki je ostalo od te dobe, ko je bilo vsemirje staro 300 000 let. Ta starost vsemirja je tako nekak prag, nam pa ne dovoli, da bi lahko odkrili eksperimentalno, karkoli se je dogajalo v vsemirju pred tem časom. Seveda pa ne vemo, kaj bo astronomom uspelo odkriti v bodočnosti.

EPILOG

Pri tej točki se moramo vprašati, kaj je bilo pred praeksplozijo? Nekateri teoretiki so začeli razmišljati o tem vprašanju. Ena teorija govori o možnosti, da je vsemirje nastalo iz nič. Toda ta teorija povzroča več vprašanj, kot pa jih raz-reši. Mislim, da ni nihče drug zmožen ustvarjati iz nič razen Boga. Sodobna znanost je pa včasih toliko ošabna, da misli, da ima iste zmožnosti. O raznih teorijah, ki so zanikale božje stvarjenje, pa vemo, da so v glavnem – propadle. Hic transit gloria teorianum scientiae.

Literatura

1. Steven Weinberg, „Prve tri minute“, originalni naslov „The First Three Minutes“, v slovenščino prevedla Seta Oblak, izdalo Društvo

matematikov, fizikov in astronomov SRS, Knjižnica Sigma, 32b, Ljubljana, 1983. Kolikor mi je znano, je ta brošura edina sodobna knjiga v slovenščini, ki se posveča samo temu vprašanju. Čeprav je nekoliko zastarela (original iz leta 1977), je še vedno ena izmed najboljših opisov tega vprašanja. Bralce bi pa opozoril, da je v nekaterih delih potrebno precej resne znanosti.

2. Janez Strnad, „Fizika“, 3. del, v tem delu obravnava avtor Posebno teorijo relativnosti, kvantno fiziko in pa atome. Predvsem je to univerzni učbenik, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1982.
3. George Gale, „The Anthropic Principle“ (Antropični princip), Scientific American, dec. 1981, stran 154. Ta revija med drugim izhaja tudi v nemščini in španščini.
4. Harald Fritzsch, „The Creation of Matter“ (Stvarjenje materije), prevod iz nemščine, Basic Books, Inc. New York 1984; originalni naslov v nemščini „Vom Urknall zum Zerfall: Die Welt zwischen Anfang und Ende“, izdala R. Piper & Co. Verlag. München, Zahodna Nemčija, 1983.
5. Heinz R. Pagels, „Perfect Symmetry, The Search for the Begin of Time“, Simon and Schuster, New York, 1985 — poleg Weinbergove knjižice smatram, da je to najboljša sodobna obravnava, posvečena vseмирskim vprašanjem. Poda tudi obilo zgodovinskih podatkov, kar bodo vsaj nekateri smatrali za potrebno, brez dvoma bo prevedena v razne svetovne jezike. V nekaterih delih je tudi ta knjiga znanstveno zahtevna, posebno v opisu kalibracijskih teorij.

(Konec prvega dela.)

GRBČEVA LJUBEZEN

Lešnikov grunt je bil mogočen. I, no. Ne že tako velik, a za tamkajšnje razmere kar dovolj velik. Če je v njegovem hlevu otepavalo dvajset kravjih repov, povrh še nekaj telečjih in štirje konjski, so ga že lahko imeli za mogočnega. Pa tudi sam se je tako štel.

Sreča pa na tem svetu nikdar ni čista, popolna. Pred leti se je bil oženil s Katro. Takrat so mu branili. Rekli so, da ne bo imel podrastka. Toda on ni verjel. „Bo“, je dejal, „pa amen“.

Leta so tekla svojo pot. Ona je prešla že štiridesetletnico, a naraščaja še vedno ni bilo. On je bil včasih nevoljen, včasih jezen, včasih pa kar hud.

Neki dan pa mu je žena postregla z novico, katere se je razveselil prav v dno srca:

„Atej boš postal.“

„A res?“

„I no, zares!“

Preteklo je še nekaj mesecev in žena, pravzaprav babica, mu je povila sinčeka. Lešnik je kar kipel od veselja. Ni pa mogel razumeti, zakaj je žena taka kot čmerika. Sam jok jo je. Šele po nekaj mesecih jo je zalezal, ko je previjala nebogljenčka. Tedaj pa je od presenečenja kar klecnil.

„Tevžej... Grbav?“

Ženi so se vlile solze po licih in tudi ona je iskala prijema.

Pravo hudo v hiši se je šele začelo.

Spet je preteklo nekaj let.

Tevželj je hodil v šolo. Učitelj ga je posadil v zadnjo klop, da bi součenci ne gledali njegove grbe in se norčevali iz nje. Tudi Mlačnikovi Veroniki je odkazal sedež v zadnji klopi, ker je bila med največjimi deklicami. Tako sta sedela sicer vsak na svoji strani, a vendar skupaj.

Tevžeju je bila slovnica zelo všeč, Veroniki pa računstvo. Kmalu sta si začela pomagati. Veronika je bila edina, ki ni

imela za mar njegove grbe. Tudi izven razreda je šla k njemu in ga vpraševala, kako se ta in ta pridevnik stopnjuje in sklanja in podobno. Tevžej ji je rad pojasnil. Prav tako ji jo je on vpraševal, kako se deli z decimalkami, kako se izračunajo odstotki, ulomki in podobno. Medsebojna pomoč ju je kar nekam povezala.

Toda Veronika je po končani osnovni šoli morala v službo v precej oddaljeno mesto. Revni so bili in dekletce je moralo zaslužiti svoj kruh in obleko, pa še staršem je morala kaj dati za mlajše sestre in bratce. Tako se s Tevžejem kar več let nista videla.

Neki dan se je vrnila in Tevžej jo je srečal. Kar sapo mu je zaprlo. Taka rožica, ta Veronika! Ali je to mogoče?

Od tega dne je Tevžej zahrepenel po njej. Kot prej je oral, branal, kosil, okopaval in vse drugo, a njegove misli so bile večidel pri Veroniki. Neki dan mu je prišlo na misel, da se bo nekoč poročila. Ta misel ga je udarila s tako silo, da je kar zastokal. Prav tisti dan se je začelo zanj pravo trpljenje.

Mati je čez čas opazila na njem močno spremembo. S skrbjo ga je vprašala, kaj mu je? Da bi se grbavi Tevžej mogel kdaj zaljubiti, ji še zdaleč ni padlo na um. Tevžej se ni mogel in hotel razkriti. Saj je včasih mislila, da bi bilo bolje, ko bi umrl, a zdaj, ko je bila prepričana, da na nečem boleha, se je bala zanj.

Ob žetvi je Lešnik povabil dninarice. Prišla je tudi Mlačnica z Veroniko. Tevžej jo je opazoval.

„Ejkuš, kako je urna in pridna!“

Lešnik niti od daleč ni slutil, kakšno sladkost in obenem grenkobo je pripravil sinu. Tevžej se je le z največjo silo krotil, da ni stopil k njej in jo privil k sebi.

Ja, privil! Toda ta nesrečna grba! Kako jo bo privil? On? Grbavec! O, Bog!

Bolečina je še vedno naraščala. Tudi oče je opazil in ga hotel spraviti v bolnico. Tevžej pa je naenkrat postal trmast in ni hotel ubogati.

Pozimi je Tevžej zvedel, da v bajti pri Mlačnikovih trpijo veliko pomanjkanje.

„O, ti moj Bog!“ je vzdihnil in že začel kovati načrt, kako bi jim pomagal. Nazadnje je le iztuhtal. Vedel je, da gre ob nedeljah ob enajstih skozi gozdiček. Skril se je v gosto grmovje in čakal. Veronika je prihajala. Sama. Tevžej bi se ji tako silno

rađ približal, jo pozdravil... oh, še mnogo več! K sebi bi jo stisnil tako tesno, da bi ji zapokale kosti... ko ne bi bilo te nesrečne grbe.

Veronika je bila zamišljena. Prav počasi se je bližala in gledala v tla. Bogve, kje so bile njene misli?

Tevžej je iz gošče zagnal na stezo tisoč dinarski bankovec in čakal.

Veronika ga je zagledala na tleh. Sklonila se je in ga pobrala. Držala ga je v roki in ni vedela, kaj početi z njim. Nazadnje se je odločila in se vrnila. Župniku ga je nesla, da bi on poizvedel, kdo ga je izgubil.

Drugo nedeljo ji je župnik vrnil bankovec in ji dejal, naj ga pametno porabi, ker ne najde nikogar, ki bi ga bil izgubil.

Čez nekaj tednov je Veronika spet našla prav tam drugi bankovec. Čez nekaj tednov tretjega. Mislila je, da je nekaj začarano. Tudi po soseski so začeli govoriti.

Lešnika je zgrabila in pobrala pljučnica.

Leto nato pa Lešnico.

Tevžej je ostal sam, poleg poslov seveda.

Neko nedeljsko popoldne je šel od nauka. Sam, kakor vedno. Nenadoma se mu je pridružila Veronika.

„Kar sam?“ ga je pozdravila.

„Saj sva dva in to je dovolj, ali ne?“

Hitro sta bila v pogovoru. Tevžej je pozabil zaviti po svoji poti, Veroniki pa je bilo tako še bolj prav.

Nenadoma se Veronika ustavi.

„Če ti je prav, jaz bi rada prišla k vam.“

„Veronika!“ Moral je sesti. Kar v travo. Čez čas se je opomogel. „Silno bi želel. Rad te imam. Oj, tako silno rad!“

„Bi bil torej zato?“

„Ne, Veronika! Prerad te imam, da bi te onesrečil.“

„Kako?“ se je začudila.

„Atej... je mami... nekoč... zabrusil: 'Gnili rod!'“

„To še ni nekaj tako hudega. Gotovo je dejal v jezi.“

„O, je, je! Le poglej naše sorodstvo!“

Veronika se je zamislila. Oba sta molčala.

Nekaj mesecev nato je Tevžēju prišlo na uho, da njegov bratranec gleda za Veroniko.

„No, ta pa bi bil zanjo. Od vseh je najbolj zdrav,“ je ugotovil.

„Vzemi Janka!“ ji je dejal, ko sta se srečala.

„Hm, raje bi šla na grunt. Veš, življenje v bajti je težko.“

„Ga imaš rada?“

„Rada že, a v gospodarstvu nikamor ne more.“

„Saj lepo skrbi za starše in brate in sestre.“

„To že. Zato pa nikamor ne pride. Zakaj pa me ti ne maraš?“

„Povedal sem ti že. Glej, Veronika! Vsa soseska bo govorila, da si vzela grbca iz same lakomnosti po gruntu. Tebe bi bolelo in mene tudi. Ti bi se me kmalu naveličala in bi postala nesrečna. Tega jaz ne bi mogel prenašati. Kar opogumi se in vzemi Janka! Počasi bo že prišel k sebi.“

Zamišljena sta se ločila.

Čez nekaj tednov so Janko in Veronika in dva gruntarja dobili pisma od notarja. Tega in tega dne naj se zglasijo pri njem.

Začudenje in ugibanje se je stopnjevalo. Nihče ni mogel uganiti, kaj bi moglo biti? Notar je bil namreč tudi kazenski zagovornik.

Tisti dan so šli vsi zaskrbljeni v mesto. Pri notarju so našli še Tevžerja. Kar vroče jim je postalo od same skrbi.

Notar je imel že pripravljene papirje. Svečano je sedel za mizo in začel brati. Najprej formalnosti. Potem pa: „...Matevž Lešnik podari posestvo Janku Macesniku in Veroniki Mlačnik...“

„Tevžerj! Tevžerj!“

Planila sta k njemu in ga objemala, da je moral notar prenehati z branjem. Tudi on je bil do solz ginjen. Toliكه hvaležnosti še ni videl, čeravno je že veliko čezdajanskih pogodb napisal.

Po vrsti so podpisali: najprej Tevžerj, potem Janko in Veronika, nazadnje pa še gruntarja kot prič.

Potem je na Lešnikovini zaživel novo življenje.

Tevžerj je delal na gruntu do smrti. Saj ni dolgo čakala.

ALI JE KOMUNISTIČNO GOSPODARSTVO MOGOČE REFORMIRATI?

Uvod

Že od oktobrske revolucije leta 1917 zbiramo skušnje o delovanju gospodarstva, ki bi naj izhajalo iz marksističnih principov, za razliko od sistemov, ki so spontano nastali povsod drugje. V začetku so bili boljševiški pionirji v zadregi, kako naj uporabijo svojo marksistično vero, ko je bilo treba prenesti ideje v vsakdanje življenje. Po nekaj letih tavanja za časa takoiimenovanega vojnega komunizma so se pokazali rezultati, ki so Lenina prisilili k umiku in uvedbi „Nove ekonomske politike“ (NEP), kar je pomenilo delni povratak k spontani ureditvi in tako prineslo olajšanje težko preizkušenemu prebivalstvu.

Vendar se boljševiki niso nič naučili iz svojih prvih neuspehov, kar pa ni čudno, saj je takrat bila vojna in revolucija, tako da je bilo vedno mogoče najti opravičilo za neuspehe pri prvih poskusih, voditi gospodarstvo. Stalin je spet opustil NEP in zaprl Sovjetsko zvezo v nov, dalekosežen eksperiment, ki je temeljil predvsem na odpravi zasebne lastnine produkcijskih sredstev, na osrednjem načrtovanju ter na pretežni proizvodnji industrijske opreme, namesto potrošnih dobrin. Stalinova ekonomija je žela široko odobravanje, čeprav ne vemo, kaj bi se bilo zgodilo, če ne bi prišla vmes druga svetovna vojna.

Vojna zmaga je prinesla ogromen prestiž Sovjetski zvezi, kljub porazom ob nacistični invaziji. Še danes po štiridesetih letih pripisujejo končno zmago Sovjetski zvezi, še več, sovjetskemu socializmu, predvsem zaradi človeških žrtev. Vendar je ta ocena površna, predvsem zato, ker ne bi mogli trditi, da so možje in žene v sovjetski armadi branili Stalinov socializem. Začetni prijazni sprejem nemških čet in številni prebegi na stran okupatorja dokazujejo nasprotno. Šele nacistična rasna nadutost ter nečloveško ravnanje z ujetniki in civilnim prebivalstvom na zasedenem ozemlju, je prinesla spremembo in spodbodla sovjetske podložnike k obrambi domovine.

Sovjetski socializem je nudil malo sredstev tistim, ki so se bili voljni boriti proti nemškemu zavojevalcu. Pomanjkanje opreme

ni bilo nič čudnega, saj ko je Sovjetska zveza zašla v vojno, je Stalinov ekonomski poskus trajal šele nekaj več kot deset let in ni bilo mogoče pričakovati, da bi bil dosegel radikalno spremembo v vojni preskrbi. Vsekakor bi sovjetska armada brez zavezniških dobav težko dosegla to, kar je dosegla.

Dvajset milijonov mrtvih žal ne dokazuje mnogo, razen morda, da se je sovjetsko vodstvo malo menilo za človeška življenja. Če bi se zahodni zavezniki pri svojih vojnih operacijah tudi posluževali taktike človeškega valjarja kot Sovjeti, bi število njihovih žrtev prav tako narastlo. Še celo nemška vojska je utrpela na vzhodni fronti nekajkrat manjše izgube kot rdeča armada. Poleg tega je vprašanje, koliko od teh 20 milijonov vojnih žrtev so pobili komunisti sami, in še koliko drugih sovjetskih državljanov, ker so bili nevarni Stalinovi diktaturi.

Končno, prav tako kot je leta 1940 kanal med evropsko celino in britanskimi otoki delno rešil Anglijo, tako je tudi Sovjetski zvezi pomagala obširnost njenega ozemlja. Brez sovjetskih daljav, bi ne pomagal ne preobrat v ljudskem razpoloženju ne zahodna pomoč. Lahko rečemo, da se je v marsikaterem pogledu cesarska vojska leta 1914. bolje izkazala kot Stalinovi rdečearmejci v letih 1941/42.

Bodi kakorkoli, končni uspeh sovjetske vojske in nekaj cenenih ukan – kot preimenovanje komisarjev v ministre in razpust kominterne – je prispevalo k vabljeni podobi Stalina in Sovjetske zveze na Zahodu, dasi je bilo povsem neupravičeno. Še manj opravičljivo pa je bilo, če se je občudovanje Stalinovega vojaškega vodstva – da ne rečemo „strička Jožeta“ – preneslo tudi na njegov ekonomski sistem, če ga je mogoče imenovati sistem. Še posebej ni opravičila za ekonomiste, ki so verjeli, da Stalin dela čudeže. Čudež bi namreč bil, če bi njegov „sistem“ res funkcioniral in to boljše kot spontano vodene ekonomije. Ekonomisti bi se morali zavedati zaprek, ki nastanejo, če skuša kaka dežela osredotočiti v eni sami oblasti vse odločitve, potrebne za gospodarsko vodstvo. V začetku tega stoletja sta Vilfredo Pareto in Enrico Barone razložila, kako težavno bi bilo zbrati vse potrebne podatke, celo če pozabimo, da bi jih bilo treba uvrstiti v obračun. Pozneje sta razpravo o tem nadaljevala Ludwig von Mises in Oscar Lange.

Tudi če ekonomisti niso bili pripravljeni verjeti tistim, ki so trdili, da je ekonomski obračun v socializmu nemogoč, bi morali postati pozorni na težave, ki se utegnejo pojaviti. Namesto tega so se mnogi, vključno sovjetski strokovnjaki, posmehovali svarilom in tistim, ki so svarili. Značilen primer je Peter Wiles, kateremu se je še leta 1973 zdelo umestno poudarjati, da je na Kongresu o svobodi kulture v Milanu leta 1955. dokazoval dvoje: Da sovjetsko gospodarstvo nadkriljuje zahodno in da očitna iracionalnost dodeljevanja sredstev v tem gospodarstvu ni posebnostno važna.

I. EKONOMSKI SISTEM

Kaj je potrebno za sistem

Paul A. Samuelson v svojem učbeniku jasno opisuje kot osrednji problem vsake gospodarske ureditve: najti odgovor na tale vprašanja:

- 1) Kakšne dobrine se naj proizvajajo in v kakšnih količinah?
- 2) Kako je treba dobrine proizvajati?
- 3) Za koga naj bodo dobrine proizvedene?

Nato razlaga, kako rešuje ta vprašanja takoimenovana kapitalistična gospodarska ureditev svobodnih podjetij. Medtem ko je Samuelson mnenja, da lahko svojo knjigo zaključi z „optimistično besedo“ o svobodnem podjetništvu, pravi o Sovjetski zvezi naslednje: „Ni več opravičila za skrajne vidike, da so Sovjeti ali tako brezupno nezmožni, da ne morejo vzdrževati niti najpreprostejšega modela Forda v uporabnem stanju, ali pa, da so taki mojstri, da bodo kmalu vse prekosili s produktivnostjo. Nato opisuje, kako približno rešujejo v Sovjetski zvezi probleme njegovih treh vprašanj, in omenja nove tržne tendence, vendar ni videti znakov, da bi sedanji sistem sploh ne mogel delovati. „Kapitalističnega sistema svobodnih podjetij“ si ni nihče izmislil – ta se je preprosto razvil. Trg in izmenjava sta obstajala od nekdaj, vendar je bila njuna vloga obrobna, kajti produkcija je bila dolgo dobo tako nizka, da je moralo 80 do 90 odstotkov prebivalstva obdelovati zemljo, da bi preživeli sebe in zemljiškega gospoda. Na trg je prišel le majhen del pridelkov in proizvodov. Šele v 17. in 18. stoletju je tehnični in organizacijski napredek tako dvignil produktivnost – predvsem z delitvijo dela – da je tržna izmenjava dobila osrednji pomen in da produkcija ni bila več za znane naročnike, ampak tudi za neznanega odjemalca.

Težave pri opisu tržnega sistema

Medtem ko so bile tehnične iznajdbe in organizacijske spremembe – na primer takoimenovane manufakture, zgodnje tovarne – delo posameznikov, in to prve še posebno, ni sistema samega nihče izumil, ampak je nastal. Prvi ekonomisti niso napisali pravil, kako naj sistem dela, ampak so skušali opisati le, kako sistem funkcionira. Poudarjamo izraz „poizkušali“, kajti v začetku so imeli velike težave razumeti, kaj se godi. V nekem smislu je bil opis tržne ekonomije pri Adamu Smithu čudovito delo prav zato, ker je „na prvi mah opis“ tako točno zadel. Eden od nedostatkov je izviral iz mnenja, da je mogoče vrednost dobrin določiti objektivno in sicer z merilom dela. To misel je prevzel in razvil Ricardo; sledil mu je Marx in zavedel ekonomsko vedo na napačno pot.

Nasprotno pa je druga veja politične ekonomije napredovala v smeri, daleč bolj primerno za panogo, ki se ukvarja s človeško

dejavnostjo, namreč v kombinaciji objektivnih zunanjih okoliščin ter človeških psiholoških procesov pri določanju vrednosti. Premagala je razliko med uporabno in menjalno vrednostjo, tako da so iskali razlago „cena – vrednost“ v odnosu med krivuljema (funkcijama) povpraševanja in ponudbe. Pomembne osebnosti v tej psihološki smeri so bili Adolf Menger, Stanley Jevons in Leon Walras.

Sinteza izhaja od Alfreda Marshalla, ki je opisal delno ravno-
vesje. Poskusi preciznosti so spet oddaljevali vedo od nekaterih bistvenih potez delovanja ekonomskega sistema. Posebno geometrična podoba ponudbenih pogojev se ni zadosti bavila z vprašanjem, kako vpliva na obliko ponudbene krivulje. Medtem, ko so pozorno raziskovali psihološke procese, izražene v krivulji povpraševanj, se celo tako imenovana teorija podjetja z diagramskimi prikazi povprečnih in mejnih stroškov ni ustavljala ob psiholoških procesih, ki določajo zadržanje tako podjetnikov kot njihovih uslužbencev. Zdi se, da ta teorija jemlje za domnevo, da je njihovo vedenje dano in da ostaja nespremenljivo v kratkih obdobjih.

Poskusi splošnih modelov

Res so razlikovali med gibanjem ponudbenih krivulj na kratek rok in med premiki teh krivulj v daljšem času, vendar se še danes posveča premajhna pozornost premikom samim in temu, kaj jih povzroča, kolikor ni rečeno, da te premike povzročajo nove investicije ali tehnologije, kar je samo po sebi lepo in prav, a se vedno izpušča človeški element.

Poenostavljanje je šlo še dalj, ko je Leon Walras delna ravnotežja povezal v splošno ravnotežje in ko je razvoj tekkel naprej. Pri tem pristopu so se premiki na daljši rok popolnoma izgubili in prav tako tudi dinamične sile, ki vodijo do ekonomskega napredka. Splošno ravno-
vesje je umetno, ker kaže ekonomijo v mirovanju, kar se v resničnosti nikdar ne zgodi. Res, ukvarjanje s splošnim ravno-
vesjem ni brez smisla, ker kaže razmerje med cenami in količinami in kako cene usklajajo dejavnosti neodvisnih gospodarskih subjektov. vendar ne smemo pozabiti, da ni mogoče nikoli doseči popolno ravno-
vesje in da ga ne smemo doseči, če želimo izboljšanje ekonomske ravni prebivalstva. Brez dvoma bi bilo za ekonomijo idealno, če bi se v svoji rasti premikala iz enega splošnega ravno-
vesja v drugo, a to bi zahtevalo neskončno gibljivost dejavnikov proizvodnje in torej trenutno prilagoditev, kar pa ne prihaja v poštev.

Splošno ravno-
vesje je primerno za matematsko obdelavo v smislu prikaza ekonomije v obliki serij sočasnih enačb. Ta pristop so razvili pozneje Kantorovič in njegovi ameriški sodelavci v linearno programiranje, Leontieff pa v tabelo vložitve-proizvodnje. Eni in drugi se niso ozirali na dinamične spremembe in so se oprli na konstantne tehnološke koeficiente, kot da bi spremembe v razmerju med dejavniki proizvodnje ne bile bistvo

vsakega gospodarstva. Ti poskusi imajo svoj pomen, a so zelo daleč od tega, da bi dali jasno podobo ekonomije in vsega, kar poteka v njej. Bili so tudi poskusi, da bi se spoprijeli z dinamiko v nasprotju s statičnimi modeli Kantoroviča in Leontijeve; toda razvojnostni modeli, kot na primer Domar-Harrodov in Kaldorjev, so nekako uspeli upodobiti rast, tako da so izpustili večino stvari, ki so važne za delovanje gospodarstva.

Še enkrat – ne bi mogli trditi, da taki modeli nimajo nobene koristi, a je težava (če jih ne uporabljamo zelo previdno), da utegne prevladati utvara, da so popoln opis ekonomskega sistema. Odtod je samo korak do mnenja, da je mogoče ekonomijo načrtovati, kar se pravi, voditi iz enega centra.

Pomanjkanje ravnovesja polne zaposlitve

Podobne zaključke so delali po krizi leta 1930. Po eni strani je kriza pobudila mnenje, da tržna ekonomija ne more najti ravnovesja ob polni zaposlitvi – zato bi bila potrebna intervencija države –, po drugi strani so mislili, da je Keynes našel teorijo, po kateri je takšno intervencijo mogoče izvesti. Dasi Keynes ni pravzaprav nikdar rekel več kot to (če so nominalne cene proizvodnih dejavnikov neelastične), da moramo narodni dohodek prilagoditi cenam in ne nasprotno. Struktura proizvodnje bi naj kljub temu ostala prepuščena trgu. Ne glede na to, mnogi še danes menijo, da je Keynes zagovarjal splošno planiranje. Tako razumevanje Keynesove teorije je še posebno zgrešeno, če niso realistične nominalne, temveč realne cene produkcijskih činitelev. Kljub tej najnovejši obliki togosti se še vedno misli, da bo vse urejeno, čim država poseže vmes. Res pa je, da poseg ne pomaga, dokler ne odpravimo neelastičnosti.

Utvare tehnične preciznosti

Ekonomska veda, kot se je razvila po Adamu Smithu in kot jo učimo, trpi na preciznosti. Zarisujemo krivulje ponudbe in krivulje možne proizvodnje, kot če bi zares vedeli, koliko je mogoče proizvajati v danem trenutku. Z natančno istimi stroji in surovinami morejo delovne sile ob različni motivaciji in pobujanju proizvesti bistveno različne količine, da o kvaliteti sploh ne govorimo. Prav tako morejo vodje in direktorji različno vplivati na produkcijo. Dva primera, kako težko, da, nemogoče je določiti, koliko je mogoče producirati. Niti približno ne moremo izmeriti izkoriščanje zmogljivosti, saj ne vemo, kolika je maksimalna kapaciteta. En način je, da povemo, kolika je v tem ali onem trenutku produkcija z ozirom na prejšnjo najvišjo doseženo raven, to, da ničesar ni, kar bi nam povedalo, da ni mogoče preseči prejšnjega viška. Je kot pri športu – rekord skoka v višino ostane, dokler nekdo ne skoči višje. Največ, kar lahko storimo, je, da postavimo ljudi, da tekmujejo z drugimi, in potem vidimo, kdo doseže boljše rezultate, seveda ob različnih spodbudah. A vnaprej ne moremo vedeti nič.

H. Leibenstein je napisal študijo „Alokacijska učinkovitost proti učinkovitosti“, v kateri učinkovitost definira kot človeško-organizacijsko produktivnost. Pravi, da pod monopolističnimi pogoji utegne nastopiti celo X-neučinkovitost, če poslovodje ne izkoristi v polni meri monopola, ampak se sprostijo in dovolijo, da njihovo podjetje proizvaja znotraj krivulje produkcijskih možnosti. A človeška učinkovitost bi morala sodoločiti krivuljo produkcijske možnosti. Kako torej moremo vedeti, če podjetje producira znotraj krivulje produkcijske možnosti ali na krivulji? Lahko bi rekli, da je na krivulji, če vodstvo in delavstvo store kar največ morejo. Vendar pa, kako vemo, da delajo kar največ morejo? Ali se morajo do kraja napenjati pri svojem delu? In tudi tedaj: kako vemo, da se do kraja napenjajo? In ali sploh želimo, da se tako ženejo? Navadno pravimo, da morajo delavci izbirati med plačo in prostim časom in da ta odločitev – ker so pri delu medsebojno odvisni – postane kolektivna odločitev predvsem v normalnem delovnem času. Vendar tudi v istem številu tedenskih delovnih ur morejo delati bolj ali manj trdo. Če je njihov zaslužek odvisen od proizvodnje, vsakdo odloči sam, do kakšne mere se bo odzval denarni spodbudi. Ker pa stimulativen plačevanja ni mogoče uvesti, je marljivost odvisna od nadzorstva, kar pa je težko izvedljivo, kot vsi vemo.

Če podjetja, ki imajo popolnoma enako opremo, tekmujejo med seboj, je mogoče soditi dejavnost poslovodij in delavcev po uspehu teh podjetij. Vendar podjetja niso nikdar enako opremljena, zato je tudi konkurenčna primerjava v najboljšem primeru le približna. Pod monopolističnimi pogoji postane vrednotenje človeške uspešnosti še težje. Edino, kar lahko storimo, je, da pustimo, naj ljudje tekmujejo ter da jih vzzpodbujamo in nadziramo v upanju, da bodo rezultati ugodni. Ni trdnega razmerja med vlaganji in proizvodnjo zaradi človeških prvin. Zato tudi ni končno veljavnih tehničnih koeficientov.

Ta negotovost glede uspešnosti je osnovna neznanka, in vsaka domneva o popolni vrednosti vodi vstran. Še manj je taka domneva primerna, ko gre za proizvodnjo z dano opremo, marveč za izbiro, kako in kaj proizvodjati. Ne eno ne drugo ne more biti osnovano na že znanih podatkih, tako da je potreben le preprost izračun. To pa ni mogoče, ker ni gotovo, kako se bosta razvijala tehnologija in končno izvedeno povpraševanje. O vsem tem morejo le ob dobri informiranosti ugibati ljudje, ki so za to nadarjeni in ki podrobno poznajo trenutni položaj ter imajo morda nekak občutek, kakšen bo bodoči razvoj.

Ponavljam, ni načina, da bi ugotovili, kakšen rezultat moremo doseči, ko ustanavljamo nova in preurejamo že obstoječa podjetja. Ljudje morajo tekmovati med seboj, da najdejo pravo smer, ki prinese dobiček tistim, ki ji sledijo. To je tveganje, spodbuda za spretnost, da se potrudijo. Informirano ugibanje se nanaša na čas, kolikšna je življenska doba investicij, kajti od trenutka, ko spremenimo finančni kapital v fizičnega, ga ni več mogoče pretvarjati in vsaka sprememba utegne prinese izgubo. Vлага-

nje v fizični kapital ne sme biti prehitro, ostati morajo odprte možnosti, če naj imajo posamezniki dobiček, in ekonomija uspeva tako, da ljudje dosežejo visoko življensko raven.

Schumpeter opisuje podjetniško dejavnost takole:

„Videli smo, da je funkcija podjetnika, reformirati ali zrevolucionirati sestav proizvodnje z uporabo novega izuma ali na splošno še ne preskušene tehnološke možnosti za proizvodnjo nove dobrine ali stare na nov način, z izrabo novega izvora surovin ali novega plasmana za proizvode, z reorganizacijo industrijske veje in podobno. Lotiti se takih stvari je težavna stvar in posebna ekonomska funkcija, prvič zato, ker so te stvari izven rutinskih nalog, ki jih vsakdo razume, in drugič, ker okolica njihovi izvedbi nasprotuje, začeni s tem, da odklanja financiranje ali nakup novih stvari, pa do telesnega napada na človeka, ki jih ima namen proizvajati. Da bi nekdo s samozavestjo nastopal v nenavadnih smereh in da bi premagal odpor okolja, so mu potrebne sposobnosti, s kakršnimi razpolaga samo majhen del, tako da prav te sposobnosti opredeljujejo podjetniški tip in podjetniško funkcijo. Ta funkcija v bistvu ni v tem, da človek kaj iznajde ali sicer ustvari pogoje, ki jih podjetje nato izkorišča. Je v tem, da je človek sposoben stvari izvesti.“

Vendar se je Schumpeter motil, da podjetništvo izgublja na važnosti in da bodo stvari postale rutinske, tako da jih bo zato mogoče načrtovati in urediti birokratsko:

„Ta družbena dejavnost postaja že manj pomembna in se bo v bodoče še hitreje izgubljala, tudi če se bo ekonomija, katere prvotna gibalna sila je bil podjetnik, razvijala neoslabljena dalje. Po drugi strani pa je dandanes mnogo lažje kot v preteklosti delati, kar je stvar vsakdanje rutine – inovacija sama postaja rutina –. Tehnološki napredek se naglo spreminja v zadevo ekip in izvedencev, ki iščejo, kar je potrebno, po vnaprej določenem načrtu. Romantika zgodnjih trgovskih podjetij gre naglo v zaton, kajti nešteto stvari je danes mogoče preračunati, medtem ko so nekoč terjale intuitivnost. Po drugi strani pa osebnost in volja nimata več tiste stare veljave v okolju, ki se je navadilo na ekonomske spremembe – v obliki nenehnega toka novih potrošnih dobrin – in ki jih sprejema kot same po sebi umevne, namesto da bi se jim ustavljalo.“

Tako je celo član „avstrijske“ šole, ki je še najbolj realistično opisala ekonomske procese, zašel k mnenju, da postajajo ekonomske odločitve rutina pod vplivom splošnega nagnjenja k „preciznosti“.

Maksimiranje koristnosti, izbira tehnike in koordinacija naložb in proizvodnje

Zmede povzroča tudi mnenje, da trg vzporeja samo potrošnjo in proizvodnjo in da njegova vzporejevalna funkcija ni več potrebna, če ne poskušamo več, vedno zadovoljevati potrošnika in njegove želje. Vsi, ki menijo, da je oziranje na zahteve posa-

meznika pretiran individualizem in da naj bi opustili to pikolovsko ravnanje po osebnem okusu, če to pripomore k izboljšanju materialne preskrbe večine prebivalstva, se bodo z veseljem odpovedali mehanizmu, ki usklajajo strukture povpraševanja in proizvodnje. Na vsak način menda verjamejo, da država, se pravi, načrtovalna oblast socialistične ali komunistične vlade, bolje ve, kaj je v interesu ljudi, kaj danes potrebujejo, kot ljudje sami.

A tudi ta paternalistični pristop še vedno ne dopušča svojevoljnega načrtovanja. Odpravlja le „maksimizacijo osebne koristnosti“ in jo nadomešča s sestavom potrošnje in torej končne produkcije po predpisu načrtovalne oblasti. Vendar ostane vprašanje najboljše tehnike, ki omogoča najvišjo proizvodnjo in prav tako vprašanje koordinacije vložitev in izdelkov.

Če celo v načrtovanem gospodarstvu struktura povpraševanja ni odvisna od želja potrošnikov, je treba še vedno kakorkoli doseči neko alokacijsko učinkovitost. Medtem ko sta Samuelsonovo prvo in tretje vprašanje rešeni s „tour de fare“, očitno drugo še vedno ostaja odprto.

V tržni ekonomiji ta tri vprašanja rešuje, obenem pa še kordinira vložitve in produkcije, množica podjetnikov, ki tekmujejo med seboj za čim višji zaslužek. Če uporabi kak podjetnik, kot opisuje Schumpeter, novo cenejšo tehniko ali če vrže na trg nov produkt, izboljša s tem svoj položaj in doseže diferencialni dobiček. Njegov uspeh vidijo konkurenti, ki ga skušajo posnemati ali doseči celo več in zmanjšati njegov dobiček. Podjetnik se s svojim nastopom spušča v nevarnost, da bodo cene njegovih izdelkov padle pod raven stroškov proizvodnje, preden bo odpisal svoj kapital in spet zbral denar za novo akcijo. Utrpeti more izgubo predvsem, če se povpraševanje – končno ali izpeljano – po njegovem produktu iz kakršnihkoli razlogov zniža, ali če njegovi konkurenti zadosté povpraševanju ob nižjih produkcijskih cenah kot so njegove. Zaradi tega tveganja se mora podjetnik v negotovih pogojih kar najbolj potruditi.

Ekonomska dejavnost se pod takimi pogoji nenehno spreminja ob spopadu z vedno novimi težavami, kar pa prav zato vodi h gospodarskemu napredku in izboljšanju življenjske ravni. Ničesar ni ne statičnega in ne preciznega, če more imeti preciznost sploh kak pomen, kadar se soočamo z negotovostjo.

Tržne nepopolnosti so videti manj važne, kadar je potrebna nenehna budnost in nenehno gibanje. Monopolni dobički ne morejo prevladovati, kajti diferencialni dobički zaradi novih tehnik in novih produktov se nenehno pojavljajo in izginjajo. Tako imenovane zunanosti (externality) – razlike med tržnimi stroški in koristjo ter med družbenimi stroški in koristnostjo – sočasni pojavi, katerih se je mogoče lotiti, kadar so posebno škodljivi, s prepovedmi in taksami.

Izkušnja nas uči, da tak ekonomski razvoj uspeva, čeprav seveda ni popoln. Napakam se ni mogoče izogniti, toda finančni pritisk

jih spet zajezi, dokler finančna disciplina velja, tako da se koordinacija med povpraševanjem in ponudbo in med različnimi panogami ohrani in da tekmovanje privede do najvišje tehnične učinkovitosti. To pomeni ne samo privzem najbolj ekonomske tehnike in organizacije, ampak tudi neprestano iskanje še boljših.

Tržni sistem

Kakorkoli je že težko opisati tržno ekonomijo stvarno in ne shematično, je ta ekonomija pravi sistem, kajti nudi odgovor na Samuelsonova vprašanja, in celo več kot to.

Podjetju pove, kaj naj producira v danem trenutku, kajti razlike med stroški in cenami kažejo, kam vleče povpraševanje, se pravi, človeške potrebe. A iz cen potrošnih produktov morejo podjetniki izvesti potrebe po proizvodnih dobrinah; oblikujejo izvedeno povpraševanje, kar se spet izraža v cenah. Toda izvedeno povpraševanje ni izvedeno mehanično. V kolikor se vsaka proizvodna dobrina v nekem prihodnem času spremeni v končni proizvod, morajo podjetniki svoje nabave prilagoditi konsumentnim cenam, ko bo proizvodni proces dovršen. O prihodnjih cenah je mogoče samo ugibati. Razen tega so nekatere proizvodjalne dobrine trajne, tako da moramo soditi o njihovi ustreznosti po razvoju cen v daljši dobi. Tudi ta razvoj cen je mogoče le domnevati.

Vendar pa ni važen samo razvoj potrošniških cen – upoštevati je treba tudi cene opreme, ki so vsaj delno odvisne od tehnološkega razvoja. Vse to pomeni, da je na drugo Samuelsonovo vprašanje, „kako proizvajati“, mogoče odgovoriti izključno s predvidevanjem bodočega razvoja, za kar ni preproste formule. Zaradi tega morajo podjetniki do kraja poznati ekonomski in tehnični položaj na splošno in še posebej na svojem področju. Kljub temu se morejo motiti in svojo pomoto plačati z izgubami ali celo s prenehanjem podjetja. Trg izbira, kar pomeni, da bo izločil podjetja, ki so nastala na napačni odločitvi. Na ta način je vzpostavljena skladnost in stekanje različnih območij gospodarstva. Če je napak preveč, nastopi kriza, ki bo trajala, dokler napak ne odpravimo.

Končno, odgovor na tretje vprašanje, „za koga proizvajati“, ne samo razdeljuje (na način, ki bi ga mogli imeti iz stališča takih ne-ekonomskih kriterijev za krivičnega), ampak tudi razporeja in vzpodbuja. Razporejanje in vzpodbuda sta važni funkciji iz razlogov, ki so menda postali jasni, čeprav utegneta biti v nasprotju s tem, kar imamo za pravično razdelitev.

II. GRADITEV DRUGAČNEGA „SISTEMA“

Marksistična zapuščina

Drugačni sistem, kakršen se je razvil v Sovjetski zvezi, naj bi bil osnovan na Marxovih zamislih, vendar ni mogel biti, ker Marx sploh ni imel sistematskih zamisli o drugačnem ekonomskem

sistemu. Kar je govoril, so bile samo imenitne fraze, ki zelo malo pomenijo, če ne pomenijo sploh nič. A še hujše: te zamisli so varljive. Protislovne so same v sebi, in kdorkoli jih skuša uveljaviti, neizogibno povzroči kaos.

To ne preseneča, saj je Marx pisal v času, ko so bile ustrezne študije o tržnem gospodarstvu šele v povojih. Toda – namesto, da bi Marx sledil novemu razvoju, je ostal ujet v zastarelem pojmovanju vrednosti dela. Osebnost ga lahko opravičimo, ker ni poznal ničesar boljšega, a njegovih današnjih posnemovalcev ne moremo opravičiti. Vztrajanja pri teorijah vrednosti dela v drugi polovici 19. stoletja nikakor ni mogoče označiti kot genialnega – primerilo se je lahko samo povprečnemu duhu, ki se ni mogel izviti iz že tedaj povsem staromodnih pojmov. To mnenje o Marxu je treba poudariti, ker so njegovi pogledi čustveno privlačni in zato še posebno nevarni.

Kot ekonomist je Marx prava nesreča. Ker je njegova pomanjkljiva ekonomija začetek njegovega nadaljnega razmišljanja, pa vendar ni mogoče reči, da je bil slab ekonomist, sicer pa velik mislec. Njegovo špekuliranje o zgodovinskem razvoju sledi modi 18. stoletja, ko je bila prava manija, opisati stopnje človeškega napredka. Treba je jasno povedati, da so bile njegove napovedi prihodnosti špekulacija, ne pa znanstveno prizadevanje, a tudi kot špekulacija brez velike vrednosti. Bistveni del Marxovih razglabljanj o bodočnosti je bila napoved o obubožanju delavcev, ki se je izkazala smešno zgrešena.

Slabša kot vse drugo je bila njegova napačna ocena trga, ki ga je imel za anarhičnega zaradi kriz, ki se brez dvoma pojavljajo. A te krize se pojavljajo prav takrat, ko postaja človeška dejavnost raznosmerna in jo prav tržne sile vrnejo spet v skladnost. Zanimiv je premislek, da je ravno Marx, ki je toliko govoril o izginotju države, zavračal možnost spontanega reda brez avtoritete. Zahteval je „zavestno načrtovanje“, ki bi ga mogla uresničiti, če sploh, le oblast.

Ne samo, da uvedba načrta zahteva oblast, ki načrtuje, ampak pojem kot tak je prenešen iz tehnike v družbeno življenje. Načrt – plan – je osnutek stroja ali stavbe, bolj statična podoba, kot zamisel, kako naj se nekaj razvije. Medtem, ko se inženir ukvarja z več ali manj preprostimi principi mrtve snovi, je ekonomija zapletena mreža razmerij med snovnostjo in človeškim življenjem. Marx je na veliko govoril o načrtih in načrtovanju, o zavestnem in vnaprejšnjem obvladanju družbe, o socialnem usmerjanju dela itd., nikdar pa ni povedal, kaj naj to pomeni in kako se naj uresniči. Menda se ni mogel spuščati v ta vprašanja, ker bi bila to utopija. Vendar je učil: brž ko bo zasebna lastnina proizvodnih sredstev odpravljena, se bo vse kar samo uredilo.

Seveda se ne bi, vendar bi bilo težko pričakovati, da bi Marx mogel to razumeti, saj so bile njegove ideje o ekonomskem redu zelo meglene. Njegova dela se začenjajo z napačnimi pogledi

in se nikdar ne lotijo resničnih ekonomskih vprašanj. Za te pomanjkljivosti ga, kot rečeno, ni mogoče obsojati, kajti zelo malo ljudi si je bilo v tistih časih o tem bolj na jasnem in le nekaj posebno inteligentnih ljudi je pravkar začelo odkrivati, za kaj gre. Vendar, če Marxa ne moremo obsoditi, ker je bil zmeden otrok svoje dobe (obsoditi ga moremo zaradi sovražstva, ki preveva njegovo pisanje), pa to ne velja za njegove današnje privrženice, ki ga časte kot zadnjo besedo v „znanosti“. Lahko bi ugotovili, na katera vprašanja je treba odgovoriti, če bi bili nekoliko manj samozavestni in manj čustveni.

Če Marx ne more pomagati tistim, ki hočejo prenesti njegove ideje v prakso, je to zato, ker pač takih idej pri njem ni; nasprotno, s svojimi negativnimi idejami, posejanimi po spisih, jih celo ovira. Ne samo, da je hotel odpraviti trg, s poti je hotel spraviti tudi vse, ki so z uporabo trga dosegli napredek. Dosežke buržuazije in podjetništva opisuje takole:

„Buržuazija je med svojim komaj stoletnim vladanjem ustvarila bolj množične in ogromne produktivne sile, kot vse prejšnje generacije skupaj. Človek si je podvrgel naravne sile, ustvaril stroje, uporabil kemijo v industriji in poljedelstvu; parniki, železnice, električni telegraf, očiščenje širnih predelov zemlje za obdelovanje, kanalizacije rek, cela naselja, pričarana iz zemje – katero prejšnje stoletje je moglo le slutiti, da spijo takšne produktivne sile v srcu družbenega dela?“

Ukiniti jih je hotel na podlagi površne analogije s fevdalizmom, ki je res moral izginiti, ker so:

„...fevdalni lastninski odnosi postali nezdružljivi z že razvitimi produktivnimi silami. Ti odnosi so postali okovi. Nujno so morali razpasti in so razpadli.“

Marx ni nikdar pojasnil, kako bo mogoče nadomestiti uspešno dejavnost množice buržujev z zavestnim vodstvom družbe. Rekel je le, da bo proizvodnja za potrebe nadomestila proizvodnjo za dobiček, kot da bi proizvodnja za dobiček ne bila ravno proizvodnja za potrebe. Dobiček je prav znak učinkovite proizvodnje z ozirom na razporeditev sredstev ali izbiri tehnike. Obsojati uspešno proizvodnjo kot sebičnost – kot se sodi celo danes – se pravi, odvzeti ekonomiji usmeritev in sodila, kot se je zgodilo v Sovjetski zvezi in po drugih deželah, ki sledijo njenemu vzoru.

Socialistična „vednost“

Deset let po oktobrski revoluciji se je Sovjetska zveza končno pod Stalinom lotila načrtovanja. Pokazalo se je, da pravzaprav nihče ne ve, kaj in kako načrtovati. Na srečo je že obstajala ekonomska struktura, podedovana po carski Rusiji, čeprav je ta struktura strašno trpela med državljansko vojno, a jo je NEP do neke mere obnovil.

Tako so imeli komunisti izhodišče, in vprašanje je bilo samo, kam naprej. V začetku so mogli nekaj dodati tu, nekaj tam, ne da bi uničili povezavo. V veljavi so bile stare cene, ki so

še nekaj pomenile. Načrtovalna komisija je mogla zbirati podatke od podrejenih enot, v zadnji stopnji celo od samih podjetij. Kmalu pa so tisti, ki so poročila o obstoječih zmogljivostih pošiljali, in tisti, ki so jih sprejemali, prišli do spoznanja, da ni tako preprosto podati jasno podobo produktivnega potenciala. Tudi če pozabimo na koristi tistih, ki so bili vpleteni, na naravno nagnjenje vseh, ki bodo načrte morali izvršiti, da zmanjšajo naloge, ki jim jih bodo dali, in bo večja potreba po surovinah in delavcih, je nemogoče opisati dosegljivo proizvodnjo v fizičnih merilih.

Načrtovalci nujno začenjajo svoje delo brez natančne predstave, kolika je začetna zmogljivost. A to je samo prva težava – mnogo težje je presoditi, kakšno produkcijo je mogoče pričakovati od podjetij v naslednjih letih in kakšne naložbe so za to potrebne. Samo ljudje, ki do kraja poznajo produkcijo in so motivirani, da jo povečajo, vedo morda kaj o teh stvareh, vendar ni načina, kako to znanje posredovati osrednjim načrtovalcem. Zato so ukazi, izdani od zgoraj, nujno približni in v veliki meri samovoljni, tako da utegnejo nekatera podjetja dobiti naloge, ki jih ni mogoče izvršiti, druga pa spet take, ki so zanje daleč prelahke.

Vse znanje, kakršno že je, je v fizičnih merilih. Ko pridemo do tega, kako najboljšo uporabiti sredstva in zmanjšati gospodarske stroške, je potrebno znanje o redkosti dobrin, ki ga na nižjih ravneh ne morejo imeti, med tem ko vodilne ravni ne morejo vedeti, kako uspešno združiti različne produkcijske vložke. „Cene“ pri tem ne morejo biti v pomoč, če so zamrznjene na ravni samovoljno izbranega leta in se ne spreminjajo vzporedno z ekonomskim in tehnološkim razvojem. Zato je načrtovano zmanjšanje stroškov prav tako samovoljno, kot vse drugo. Isto velja za načrtovano izboljšanje produktivnosti, samo da je to mnogo bolj jasno izraženo le fizično.

Majhni premiki so, kar zadeva planiranje, nedoločeni, vendar vsaka ekonomija, ki napreduje, da ne rečemo naglo napreduje, zahteva večje premike ob negotovi prihodnosti. Naloga, vskladiti proizvodnjo produkcijskih dobrin s produkcijo potrošnih dobrin, je zelo težavna, toda Stalin jo je popolnoma zmešal s svojo tezo, da mora produkcija proizvodnih dobrin rasti hitreje kot produkcija potrošniških dobrin.

Stalinova teza je nevzdržna, ker se ne ozira na tehnološki razvoj. Iznajdbe zmanjšujejo potrebo po kapitalu in delu, tako da razvoj na splošno ne zahteva povečanja deleža kapitalnih dobrin v produkciji. Če pa naj bi Stalinova teza pomenila, da kapitalne dobrine izdelujemo za zalogo, tako da bi morda nazadnje omogočile povišanje potrošniških produktov, je to stališče slabše kot neuporabno. Prvič: tak dolgoročen ovinek pri kapitalnih dobrinah – Peter Wiles mu pravi „enklava“ – nabira rezerve zastarelih kapitalnih dobrin za čas, ko bi se odločili za povečanje proizvodnje potrošniških dobrin. Drugič: ni vzroka za odlog po-

višanja produkcije potrošniških dobrin, saj so prav te – če nič drugega – tiste, kar vzpodbuja delavce, da dobro delajo.

Ne načrtovalci ne kdo drug zares ne morejo obvladati znanja, potrebnega za koordinacijo med različnimi gospodarskimi področji, ob upoštevanju tehnološkega napredka. Pri tem ne služita model Zangejev in Sermerjev za obravnavanje ekonomske dejavnosti, ker temeljita na danem znanju in sta popolnoma statična, saj sta zgrajena na podlagi splošnega ravnesja. Znanje ni dano, posebno ne načrtovalni komisiji ali tudi kakim drugim oblastim. Razpršeno je in ga ni mogoče prenesti bodisi na kakega posameznika bodisi na kako komisijo, povrhu pa se morajo upoštevati nenehne spremembe, ki so neizbežne ob ekonomski rasti.

Socialistično „usklajevanje“

Pomanjkanje poznanja je torej prva ovira splošnemu načrtovanju. Tehnološki koeficienti, ki so prav razmerje med vložitvami in izdelki, niso znani in še manj dani in se povrhu tega neprestano spreminjajo. Edini smisel, v katerem je načrtovanje mogoče, je, kadar načrtujejo posamezna podjetja. A kdor načrtuje za podjetje, ugiba o bodočem povpraševanju in bodoči tehnologiji, posebno če gre za investicije. Načrtovalci dovolj podrobno poznajo razmere, da njihova „ugibanja“ niso kar tako, vendar ugibanje v podjetjih ostane ugibanje o negotovem razvoju, takó da vedno tvegajo, da se zmotijo.

Druga ovira načrtovanja je zapletenost ekonomije. Sovjetski načrtovalci so se lotili naloge, doseči doslednost, se pravi koordinacijo proizvodnje različnih delov ekonomije in tudi posameznih podvzetij, tako da so sestavljali materialne bilance, sezname tega, koliko je česa mogoče producirati in za kaj je ta produkcija potrebna. Poskus je silno zapleten, tudi če pustimo ob strani vprašanje znanja in dinamike. Ne glede na vprašanje, kako opredeliti proizvod ali dobrino, sovjetski načrtovalci govorijo o približno 10 milijonih izdelkov. Jasno je, da ni govora o sestavi tolikih „materialnih bilanc“. Načrtovanje mora sproti agregirati, se pravi, obravnavati številne podobne produkte kot en produkt. Kljub temu je za to potrebno silno obsežno delo – sovjetski avtorji so predvidevali, da nekdanj v bodočnosti ne bo ostal nihče, ki bi resnično produciral, vsi bodo zaposleni z načrtovanjem. Brez dvoma bi lahko računalniki mnogo pomagali, ne bodo pa rešili problemov.

Agregacija onemogoča, da bi načrtovalci mogli dajati upraviteljem podjetij točna navodila. Razčlenitev agregacij je prepuščena načrtovalcem v posameznih podjetjih, ki po eni strani ne zmorejo preprosto ugotoviti, kakšno je povpraševanje, po drugi strani pa si naravno prizadevajo doseči cilj, ki jim je bil določen. Od tod zgodbe o produkciji milijonov žebličkov, če je cilj določen s številom, in produkciji ogromnih žebčev, če je cilj dan v tonah.

Bodi kakorkoli – doslednost še vedno pomeni le, da so uporabljena vsa sredstva in da se ujemajo vložitve in izdelki. Še vedno ne zvemo ničesar o optimalnosti, o tem, kako usmeriti proizvodnjo v najboljšo zadostitev potreb, izraženih po posameznikih ali predpisanih od države. Če hočemo to, morata biti delovna sila in kapital (in vsa ostala sredstva) združena na tak način, da enake enote dosegaajo enake prinose v vsem gospodarstvu.

Ker pa enake enote ne proizvajajo nujno istih fizičnih produktov, je mogoče prinos meriti samo po vrednosti. Takšno merjenje pa je brez smisla, če so cene določene samovoljno in če ni tržnih faktorjev, ki kažejo, kako naj bi bili plačani različno usposobljeni delavci. S kapitalom je nekoliko lažje, ker so stroški za proizvodnjo kapitalnih dobrin znani, tako da je mogoče stroške te produkcije jemati kot vrednost = cena. Seveda so stroški prav tako slab vodnik, če so cene, ki jih določajo, poljubno določene. Če kapitalne dobrine ne dajejo donosa, ali če dajejo manjši donos, kot je v gospodarstvu sprejemljiv, moramo te kapitalne dobrine odpisati in jih ne več proizvajati. A za vse te kriterije se ekonomija sovjetskega tipa ne meni. Še več, pod vplivom Marxovega zastarelega nauka je kapital domnevno neproduktiven, zanj ni treba plačati – z drugimi besedami, ne pričakujejo, da bi dajal donos. Posledica tega je, da v Sovjetski zvezi še vedno brezskrbno razsipavajo velika sredstva.

Sicer pa je optimalna uporaba sredstev odvisna od finančnega nadzora in discipline. Spet: finančna kontrola ni mogoča, če so cene samovoljno določene. Razen tega finančne kriterije manipulirajo načrtovalci: nekatera podjetja morajo obratovati z dobičkom, druga z načrtovano izgubo, in nekatera dosežejo nepredvidene dobičke, druga spet nepredvidene izgube. Komaj kdaj kako podjetje ukinejo ali zaprejo: tako da iste produkte včasih proizvajajo izrazito kapitalno-intenzivno, drugič izrazito delovno-intenzivno. Vse skupaj je strašna zmešnjava, daleč od optimuma. Poljski ekonomist Evgen Zaleski, ki živi v Franciji, je dejal – ekonomija sovjetskega tipa ni načrtovana, ampak administrirana, kar pomeni, da jo vodijo popolnoma samovoljni ukazi, streseni iz rokava, ali bolje, iz glav komunističnih uradnikov.

Socialistične spodbude

Nakazali smo, kakšno ogromno vlogo igra človeški element v ekonomiji. Če so upravniki in delavci pravilno motivirani, morejo znatno dvigniti produkcijsko krivuljo, v nasprotnem primeru pa ta lahko tudi upade. Nagibe je mogoče vzbuditi z nagrajanjem; možen je pritisk, pa tudi delo iz navdušenja. Navdušenje ali „moralna spodbuda“ je bila glavni način motiviranja v komunističnih ekonomijah. Celotna marksistična filozofija je zavajala komuniste v prepričanje, da bo odprava zasebne lastnine produkcijskih sredstev prinesla nesebičnega „novega človeka“, ki bo z veseljem garal za skupnost ne glede na lastni trenutni zaslužek. Ker pa komunistični način proizvodnje ni dosegel sploš-

ne blaginje, „blesteče bodočnosti“ iz propagandnih vplivov, je tudi navdušenje delavcev upadlo – niso se spremenili v „novega človeka“, marveč so se začeli kujati. Moralne spodbude v obliki raznih zastavic in kolajn so postale slaba šala; treba jih je bilo nadomestiti z materialnimi spodbudami ali s prisilo.

Prisilo označuje sledeča formula: „Delaj, kar ti ukažemo, sicer...“ Nujna posledica je, da se vsakdo izogiblje odgovornosti ter se skuša omejiti le na izvršitev ukazanega. Kljub temu so v osemdesetih letih „disciplina“ in „prisila“ še vedno v modi; celo novi Gorbačov, sledeč Andropovu, jih ima za bistvene. Morda lahko trenutno pomagajo, a stalne rešitve gotovo ne prinašajo.

Materialne spodbude so polne problemov. Da bi kaj veljale, mora biti na razpolago „material“, ki naj ga dobijo nagrajeni. In če je proizvodnja nizka, je nagrada, ki jo damo Pavlu, vzeta Petru. Važno je, da nagrada spodbudi naslovljenca k temu, da dela prave stvari. Pravilna stimulacija je razmeroma preprosta, kadar je namenjena delavcem v proizvodnji fizičnih dobrin. Kadar pa je določena za upravnike podjetij, je spodbuda lahko ponesrečena. Če nihče ne potrebuje fizičnih dobrin, ki jih podjetje izdeluje, je vzpodbujanje v taki proizvodnji kvečjemu žalostno. In nič ne spremeni, če meri na večji dobiček, kolikor je ta dobiček umetno načrtovana številka, ker so cene samovoljne. Slavna „socialistična tekmovalna“ (Socialističeskoe Sorevnovanie) postane lahka tekma v proizvodnji izvržkov. Bodi kakorkoli, pomanjkanje spodbude močno čutijo v Sovjetski zvezi – kot priča profesorica Zaslavskaja, ki v svojem znanem poročilu trdi, da se Sovjetska zveza nahaja „v paradoksalnem položaju, da se delovni človek ne more ponašati z lastno pobudo zaradi neštevilnih omejitev, medtem ko ostaja polje za zlorabe široko odprto“.

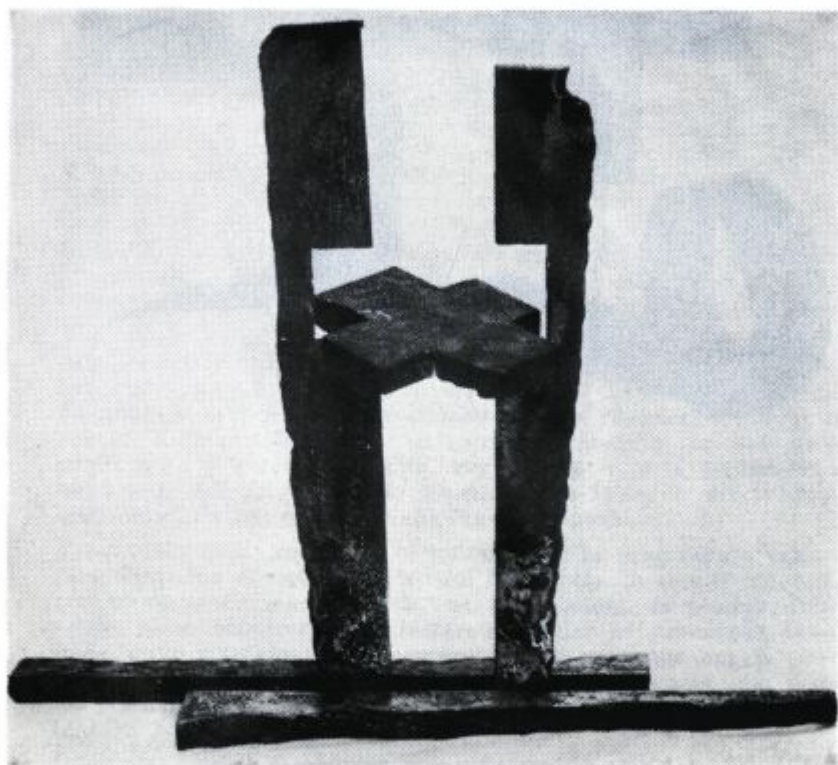
Zaslavskaja misli, da so možnosti centraliziranega administrativnega upravljanja izčrpane in da je potrebno „uporabiti bolj učinkovite tržne povezave“.

Strokovnjak za politične vede, Aleks Pravda (univerza Reading), zanimivo opisuje sodobno psihološko ozračje v Vzhodni Evropi. Govori o „socialni pogodbi“ v treh delih med vladajočimi in njihovimi podložniki:

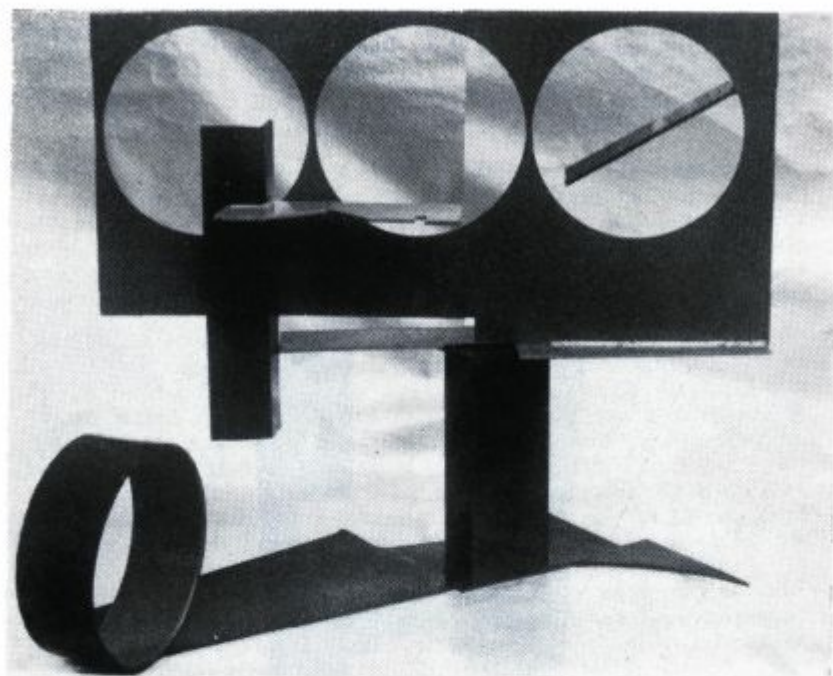
„Prvi se nanaša na pričakovanja na področju proizvodnje. Kot producenti smatrajo prebivalci Vzhodne Evrope polno zaposlitev in stalnost bolj za socialistično pravico kot za stalni zaslužek. To zadržanje je zvezano s precej ohlapno delovno disciplino. Razen tega so mezde bolj nekaka socialna plačila, kot pa nagrade za opravljeno delo, in se na splošno pričakuje, da so razdeljene po kriteriju enakosti. Drugi del socialnega dogovora se nanaša na Vzhodno-Evropejce kot konsumente. Ljudska pričakovanja so tu po zahodnih merilih zelo skromna: Najnujnejše dobrine morajo biti na razpolago in izbira se mora postopno večati. Vse to je povezano s pričakovanji ustaljenosti ali celo nespremenljivosti cen. Končno – pričakovanja državljanov. Na splošno sprejemajo

KIPAR BERNARD M. LAVRIŠA

Z. D. A.

„Nebeška vrata“ — varjeno železo

„Semafor“ – polikromirano železo

avtoritarno in paternalistično državo, z visoko stopnjo formalne poslušnosti, ob minimalnem čutu za dolžnost“.

Namesto z „novim človekom“ je Vzhodna Evropa poseljena s starimi ljudmi, ki živijo v nekem močvirnem moralnem mrtvilu. Samo najbolj bistri člani te družbe se pritožujejo nad „življenjem brez obetov“.

Komunistična brezizhodnost

Nezmožnost komunističnega „sistema“, prenašati informacije, usklajati odločitve in spodbujati ljudi, vodi v zelo nizko alokativno in tehnično uspešnost. Znaki te nesposobnosti so: neizrabljena zmogljivost in kopičenje dobrin, ki jih ni mogoče prodati, kar vse kaže na instalacije zmogljivosti in celo na produkcijo dobrin, za katere ni rabe. Delno ostajajo produkti v skladiščih, ker je njihova kvaliteta tako slaba, da jih ni mogoče fizično uporabiti. Težko je izraziti te pomanjkljivosti v številkah – izraba proizvodnih zmogljivosti bi bila med 50 do 70 odstotkov in včasih še manj, medtem ko je v normalnih industrijskih deželah 80 do 90 odstotkov. Letni prirastek na zalogah se giblje med 5 in 15 odstotki, namesto med 2 do 3 odstotkov.

V celoti bi to pomenilo, da morejo ob enaki proizvodnji prebivalci komunističnih držav užiti 20 do 40 odstotkov manj dobrin kot prebivalci normalnih dežel, ker gre tako velik del produkcije na gradnjo neuporabnih zmogljivosti ali na produkcijo nerabnih dobrin. Komunistične dežele so se nekaj desetletij razvijale zelo naglo, a to v glavnem le zato, ker je bila njihova proizvodnja neizbrana. Zdi se, da je šlo zanemarjanje izbire v proizvodnji tako daleč, da že celo njena splošna rast upada.

V komunističnih „sistemih“ ni ničesar, kar bi proizvodnjo vzkla-jalo. Finančne discipline ni, a tudi če bi bila, bi zaradi umetnih cen ne pomenila mnogo. „Kriz“ ni, kar pomeni, da produkcijske enote, ki so nepotrebne ali zastarele, nikdar ne prenehajo, tako nadaljujejo z izdelovanjem nepotrebnih ali pretirano dragih produktov. Včasih zastarele tovarne modernizirajo, čeprav ima vedno prednost gradnja novih, dasi ni gotovo, da je izbrana nova tehnika boljša od stare.

Odsotnost „kriz“ je obenem pojasnilo in obsodba tako poveljčevane polne zaposlitve v komunističnih gospodarstvih. Načelno so dostikrat ljudje zaposleni, ne da bi delali kaj koristnega, ampak da opravljajo „nekoristno“ ali sploh kakšno delo. Zadnji primer je komaj kaj boljši kot brezposelna podpora, prvi pa slabši, ker utegne pomeniti porabo sredstev brez pametnega namena. Aleks Pravda ceni, da znaša ta prikrita brezposelnost 15 – 20 odstotkov celotne zaposlenosti.

Seveda, dezorganiziranje komunističnega sistema ne pomeni, da se bo vse zrušilo in bo proizvodnja nehala. Pomeni pa, da ljudje v komunističnih deželah po krivdi nestvarne ideologije ne živé, kot bi spričo svojih naporov morali.

III. REFORMA „DRUGAČNEGA SISTEMA“

Zavest pomanjkljivosti

Vladajoči in vladani v komunističnih deželah so si zdaj že na jasnem, da nekaj ni v redu in da njihov „drugačni sistem“ ne funkcionira. Drugo vprašanje je, ali kdo ve, kaj je narobe. Ko je Kantorovič razmišljal o pomanjkljivostih, je že za Stalina predložil, naj bi z linearnim programiranjem izračunali optimum, na podlagi katerega bi po njegovem mnenju sovjetsko gospodarstvo pridobilo kakih 50 odstotkov na učinkovitosti. Vendar ni pojasnil, kako bi uvedli njegov matematično-statični model in ga praktično uporabili. A to ni važno, saj ni moglo biti govora o kaki spremembi.

Drugi, bolj praktičen poskus, odpraviti napake osrednje načrtovane ekonomije, so storili v Jugoslaviji iz gole ideološke nuje. Ko je Stalin izobčil jugoslovanske voditelje, so le-ti proglasili njegovo načrtovanje za neuporabno in so ga skušali nadomestiti z nečim, kar so si oni sami zamislili. Odpravili so kratkoročne načrte ter proglasili podjetja za samoupravna, tako da naj bi odločali povežni delavski organi v posameznih podjetjih. Cene naj bi bile proste, toda delili bi jih naj na mezde in stopnjo akumulacije po odločbah oblasti. V enem letu se je izkazalo, da so stopnje, računanane po marksističnem načinu kot odstotek na mezdo, nesmiselne – nadomestili so jih z obrestno mero, ki bi jo odrejale licitacije kapitala.

Vsaj dvoje je prišlo na dan:

- 1) da so približno v desetih letih jugoslovanski komunisti tako zavozili produkcijsko strukturo, da so nastale ogromne razlike med donosi na kapital;
- 2) da nima smisla poskušati, da bi določili tržno obrestno mero, dokler ni uvedena gospodarska odgovornost – en direktor je o njih sklenil pogodbo, plačati jih je moral drugi, vsakdo je pa vedel, da ne bo nobeno podjetje propadlo.

Proti koncu leta 1950 se je izkazalo, da je glavno vprašanje jugoslovanske reforme vprašanje ekonomske strukture; tako obstoječe kakor tudi bodoče, o kateri je bilo še treba odločati. Obstoječa struktura je bila skvarjena in slabe investicijske odločitve so jo stalno še poslabševale. V kolikor so o investicijah odločale oblasti, so gradili „politične tovarne“. Če so odločala podjetja, so to delala brez odgovornosti, celo če bi bilo mogoče upostaviti kriterije.

Iskanje socialističnih reform

Medtem ko predstavljajo petdeseta leta obdobje političnih preobratov v sovjetskem bloku – spomnimo se na izobčenje Tita nekoliko prej in na madžarsko vstajo – so šestdeseta leta obdobje razmišljanja o ekonomskih reformah. Celo najbolj pravo-

verni komunisti so govorili o izpopolnitvi načrtovalnih sistemov (Usoveršenstvovanje). Bilo je govora o tehničnih reformah, ki bi naj izpopolnile zgrešeni sistem. Različnim ekonomistom-matematikom je uspelo prikazati pomanjkljivosti statične organizacije, a to je vse, kar so mogli storiti.

Liberman, ki je premišljal, kako bi preuredil sovjetsko podjetje in ga osvobodil protislovnih ciljev, je predlagal, naj se od podjetij zahteva maksimalizacija dobička. Vendar dobiček ne pomeni mnogo, če so cene umetne. In tako so na Libermanove predloge počasi pozabili.

Češkoslovaško podjetje, to so bile sanje o svobodi in ekonomskih reformah v socializmu, a v resnici se ni ničesar zgodilo. Češkoslovaški ekonomisti so nerodno računali cene, kot da bi trg sam ne mogel tega storiti mnogo preprostejše brez vsake potrebe po operaciji. Vsekakor je vsemu naredila konec sovjetska vojska. Vzporedno so Madžari odpravili kratkoročno načrtovanje, vpeljali več ali manj svobodne cene in želeli konkurenco, a niso nikdar jasno povedali, kako bi jo naj priklicali v življenje. Obstajajo majhna podjetja različnih oblik, a večina je še vedno velika in ustanovljena po državi. Kako naj vendar državna podjetja tekmujejo med seboj? Mislili so na to, da bi razdelili državna podjetja na konglomerate v konkurenci med seboj. Direktorji teh konglomeratov in posameznih podjetij bi ostali politični zastavljenci, odgovorni le svojim političnim gospodarjem, ki bi jih lahko odstranili, če jim ne bi bili po volji. Res je, da jim ne bi bili po volji, če bi podjetja slabo upravljali – kakor naj bi že to določili – kar bi posameznike sililo k boljšemu delu. Toda, kdor bo nadomestil odstavljenega direktorja, bi bil spet imenovan politično in bi prevzel podjetje, ne da bi zmanjšali njegovo kapitalno vrednost. Celó če bi oblasti želele spremeniti cenitev, ne bi vedele, za koliko, saj mora biti ocena bodočnosti podjetja, od katere je vedno še odvisno, samo subjektivna, kar pomeni, da jo morejo določiti le tržišča kapitala, ki jih ni in jih ne more biti.

Nikdar tudi zmanjšanje vrednosti ne bi zadelo odpuščenega upravnika in narobe bi bilo, če bi ga zadelo, saj vrednost utegne biti odvisna ne le od njegovega lastnega slabega vodstva, marveč tudi od prvotne odločitve, podjetje ustanoviti, ki ni mogla biti njegova. Z drugimi besedami, izgube bi spet skrili, kakor jih tako in tako v tem smislu, da pomenijo slabšo preskrbo prebivalstva z dobrinami. Izgube podjetij so del motivacije, ako zadenejo posameznike, ki so jasno določeni, zaradi česar storijo, kar morejo, da izgub ne bi bilo.

Dokler bodo podjetja državna last in njih upravniki politični zastavljenci, bo nemogoče individualizirati osebno tveganje in s tem osebno odgovornost, ki je bistvo konkurenčnega trga. Dokler ne obstaja odgovornost za investicijske načrte in tekoče upravljanje, ali pa je v različnih rokah, mora ostati vloga trga omejena na izenačevanje ponudbe in povpraševanja, kar sicer ekonomijo nekoliko izboljša – odpravljene so vrste – a ne dosti.

Kje najti socialistične podjetnike

V zgodnjih šestdesetih letih je postalo v Jugoslaviji jasno, da razširjena proizvodnja v državnih rokah vodi v „politično investiranje“ – gradnjo tovarn, ne iz ekonomskih razlogov, ampak pod pritiskom krajevnih in drugih političnih skupin. Rešitev so hoteli najti v izročitvi investicij v območje samoupravnih podjetij. In ta sprememba bi naj bila jedro reforme iz leta 1965.

A težave so se pojavile takoj: jasno je postalo, da ne more nihče upravljati podjetja, kaj šele odločati o investicijah, v svojem prostem času. Delavci, samoupravljalci ali direktni proizvajalci – kot so jih imenovali – niso mogli izvrševati svojega rednega dela in obenem odločati o stvareh, važnih za podjetje. V najboljšem primeru so le formalno sprejemali odločitve, ki so jih pripravili za to postavljeni strokovnjaki. Za karkoli več je delavcem manjkalo tehničnega znanja, pa tudi informiranosti. To stanje je omogočalo, da so komunisti za mnoge pomanjkljivosti obtoževali „tehnobirokracijo“ in trdili, da ne bi nastale, ko bi delavci sami odločali. To je bilo seveda nemogoče. Ena od posledic je bila tudi, da so postali „direktorji grešni kozli“ za vse, da, skoraj nadomestilo za kapitaliste. Jasno, da mora slediti zmešnjava, če se obregujemo od vsakogar, kdor ima nalogo, organizirati produkcijo.

Namesto delavskega samoupravljanja smo dobili upravljanje direktorjev in njihovih svetovalcev, a ne v korist delavcev. Edina korist, ki so jo delavci zaznamovali, je bilo zvišanje plač, kar pomeni, da so čisti dohodek – t. j. iztržek minus stroški – razdelili med uslužbence. Ker so pa mezde nujno izplačevali, preden je bil znan končni letni uspeh podjetij, so večkrat izplačila delavcem presegla čisti dohodek in je podjetje izkazalo izgubo. Z drugimi besedami, nagib, da bi delavci varčevali za podjetja, ki so jih imeli za „družbeno lastnino“, je bil enak ničli – investicije, ki so bile še naprej visoke, so prihajale izključno iz bančnih kreditov in denarne emisije, kar je vodilo v vedno hujšo inflacijo. To inflacijo so delavci sicer nekoliko ublažili s prihranki iz svojih mezd ali „osebnih dohodkov“, kot jim pravijo, ki so jih vlagali v banke, vendar ideologom to ni ugajalo, saj je pomenilo privatizacijo kapitala, ki bi naj ostal „družbena last“, kolikor so investicije financirali iz zasebnih prihrankov. Istočasno je povpraševanje po investicijskih kreditih ostalo visoko, posebno ker so bile obresti večinoma realno negativne, pa tudi ker je bilo mogoče zvišati delavsko produktivnost s tem, da so delavcu dali dosti opreme ne glede na to, kakšen je bil donos kapitala. Povpraševanje po kapitalu je bilo koncentrirano – zato njegova neenaka razporeditev – kar je vodilo k povišani nezaposlenosti, pa tudi k alokacijski neučinkovitosti in zmanjšani zadovoljitvi potreb. Lahko bi rekli, da upravljanje kapitala po delavcih, ki niso lastniki, povzroča, da interesi delavcev kot proizvajalcev pobijajo interese delavcev kot potrošnikov. Pod temi pogoji ne more delovati to, kar je Adam Smith imenoval

„nevidna roka“. Razen tega pa kapital, ki je na razpolago več ali manj zastoj tistim, ki ga dobe v roke, nihče pazljivo ne uporablja; zato so v samoupravnih Jugoslaviji neizrabljene zmogljivosti in polna skladišča neuporabnih produktov prav pogost pojav kot v državah z osrednjim planiranjem.

Očitno vse odločitve o „razširjeni reprodukciji“ ne morejo preiti v roke proizvajalcev. Pri odločitvi o ustanovitvi podjetja prav gotovo ne morejo sodelovati člani bodočega delavstva v tem podjetju, saj se še niso niti zbrali. Seveda je začetna odločitev o ustanovitvi podjetja lahko zgrešena, vendar odgovornost za to ne zadene tistega, ki je odločitev dejansko sprejel – navadno politična oblast –, marveč zadene delavce, ki naj bi odslej vodili tekoče upravljanje. Samoupravljalci seveda občutijo ta prenos odgovornosti nanje kot krivico in odklanjajo zmanjšanje osebnih dohodkov, kakor bi ga ta odgovornost zahtevala. Namesto tega delavci zahtevajo enako plačilo za enako delo z delavci v drugih podjetjih, kar je v nasprotju z duhom njihove podjetniške vloge v samoupravljalni tržni ekonomiji.

Kar je še slabše, ni nobene možnosti, da bi uvedli jasno odgovornost za tekoče odločitve, celo če bi jih mogli oddeliti od posledic začetne odločitve o ustanovitvi podjetja. Fluktuaciji delovne sile se ni mogoče docela izogniti, kar pomeni, da se bo sestav delavcev, ki so sprejeli kako odločitev, spremenil, preden se bodo pokazali njeni rezultati. Pomanjkanje neprekinjenosti je še en razlog, zakaj delavci odklanjajo, da bi se njihovi dohodki ravnali po uspehu ali neuspehu podjetja. Odtod stavke samoupravljalcev „proti samim sebi“, kakor je bilo rečeno. Odtod tudi popolen neuspeh poskusov, da bi delavci nosili posledice izgub, kakor bi morali, če so zares podjetniki. Izgube povečini „socializirajo“, kar se pravi, da jih podjetja plačajo iz bančnih kreditov, ki jih nikoli več ne vrnejo. Vse kaže, da je uvedba rizika in gospodarske odgovornosti pod samoupravljanjem povsem nemogoča.

Kot posledica je nemogoča tudi finančna disciplina, ki je za tržno gospodarstvo bistvenega pomena. Tako ne ostane nikakršna kontrola nad tem, kaj ljudje delajo. V nekem smislu so centralno planirana gospodarstva na boljšem, saj je tam vsaj politično nadzorstvo od zgoraj, kakor si naj že bo naključno in zmedeno. Jugoslovanski komunisti so se trudili, da bi ponovno uvedli neko vrsto kontrole skozi zadnja vrata. Da bi onemogočili samoupravljalcem dviganje mezd, kakor se jim zdi, so uvedli prav kmalu po veliki reformi iz l. 1965 „družbene dogovore in samoupravne sporazume“ s pravnim zaledjem. Pomenili so vsaj delen povratek k političnemu nadzorstvu, kar so komunistični ideologi pograbili z obema rokama, prvič, da bi disciplinirali samoupravljalce v okviru tržišča, zatem pa nadomestili tržišče samo. Nihče si ni docela na jasnem, kako naj taka „dogovorna“ ekonomija funkcionira, in dejansko je napravila precejšnjo zmedo. Komunistična partija je spet stopila na plan in se je poskušala vtikati v vse brez vsakega sistema, tako da se je jugoslovanska ekonomija

vrnila v stanje, ki ga je Zaleski opisal kot „administrativno ekonomijo“, kot gospodarstvo svojevoljnega odločanja partije in političnih oblasti brez sistema in sodil.

Tržišče brez podjetništva in lastnine

Jugoslovanski in madžarski komunisti so vsaj poskušali, da bi se izognili iracionalnosti in neučinkovitosti centralno planirane ekonomije s tem, da so uporabljali tržišče kot sistem namesto samo kot pomagalo. Obe gospodarstvi sta napredovali, ko sta se znebili prisilnega jopiča planiranja, vendar sta končno zadeli ob zid. Na začetku osemdesetih let je postalo stanje teh dveh ekonomij komaj kaj boljše kot položaj slabih gospodarstev s centraliziranim planiranjem. Zunanji dolg na osebo je v obeh primerih večji kot poljski.

Na Madžarskem je menda stanje boljše kot v Jugoslaviji, kjer vlada gospodarska zmeda iz dveh razlogov:

1) Jugoslavija je ukinila politično nadzorstvo, dasi ni uspela uvesti finančne kontrole, medtem ko se je Madžarski posrečilo ohraniti vsaj neko vrsto reda s politično kontrolo, dasi je ta zelo škodljiva nadaljnemu napredku;

2) Madžarska je dovolila več svobode malim podjetjem, tako v privatni kot v napol-privatni lasti, medtem ko jugoslovanski komunisti v tem pogledu oklevajo in se ne morejo odločiti za ta korak.

Ne enim ne drugim še ni uspelo vzpostaviti gospodarski sistem, ki bi dajal odgovore na Samuelsonova tri temeljna vprašanja: Kaj proizvajati? Celo če denemo, da cene pravilno odražajo povpraševanje končnih porabnikov, bodisi posameznikov bodisi države in drugih ustanov, ne more nihče trditi, da se je struktura proizvodnje prilagodila temu povpraševanju ali da projicirano bodoče povpraševanje določa investicije in s tem gradnjo novih zmogljivosti. Ne zadosten vpliv končnega povpraševanja niti še ni najhujše, najhujše je po vsej verjetnosti, da izvedeno povpraševanje ne vpliva zadosti na strukturo zmogljivosti za proizvodnjo produkcijskih dobrin. Povrhu nedvomno mednarodna delitev proizvodnje ni racionalno izvedena.

Ne more biti drugače, ker v obeh državah velik del investicijskih odločitev še ostaja v rokah političnih oblasti, ki nimajo potrebnega znanja in ne uporabljajo pravih kriterijev za take odločitve. Nadalje ni bilo doslej slišati, da bi ukinili podjetja, ki jih ni mogoče vskladiti s koherentno in še manj z optimalno produkcijsko strukturo. Še vedno ni postalo povsem jasno, da ni mogoče določati vrednosti podjetij po tem, koliko je stala njihova graditev, temveč da je enaka diskontirani vrednosti čistega izkupička prodaje njihovih izdelkov v bodočnosti. Podjetje, ki ne proizvaja ničesar, kar bi se moglo prodati ali uporabiti na drug način, ni vredno nič brez ozira na to, kdo je odločil, naj se postavi, in koliko je to stalo. Tako podjetje je samo ovira in se ga je potrebno znebiti. Namesto, da bi storili to, še vedno

govoričijo o reorganizaciji „naših“ podjetij, ki jih ni mogoče zapreti, ker so „naša“, kot da bi imelo kak pomen, komu pripadajo podjetja, ki ne producirajo ničesar koristnega. Dalje je zelo malo verjetno, da bi ljudje, ki so taka podjetja brez koristi zgradili, vedeli, kako jih je mogoče izboljšati z reorganizacijo. Kako proizvajati? Proizvajati bi morali po najnižji mogoči ceni, kakor jo določi konkurenca. Ali imamo konkurenco, ki bi jo bilo vredno tako imenovati, na Madžarskem ali v Jugoslaviji? Nadalje je mogoče stroške izdelave ugotoviti le, če obstajajo tržišča za proizvodne faktorje, predvsem delo in kapital, v odprtem gospodarstvu pa tudi za devize.

Za koga naj proizvajamo? Niti v Jugoslaviji, niti na Madžarskem dobrin ne delijo po tržnih načelih: v Jugoslaviji je delitev kaotična, na Madžarskem je boljše urejena, vendar ni stimulativna, najmanj za „podjetnike“. Ne daje ljudem, ki uspešno organizirajo izdelavo dobrin, po katerih je povpraševanje, potrebna sredstva, da bi razširili tako produkcijo in da bi uporabili svoje sposobnosti in organizirali produkcijo še drugih dobrin, ki so potrebne.

Kot smo že omenili, nastavljanje direktorjev ostaja politično in odločanje o investicijah je še vedno v bistvu v območju oblasti na različnih ravneh, čeprav je edini pameten način izbor organizatorjev produkcije po uspehu. Ljudje, ki imajo zamisli, naj bi jih svobodno prenesli v produkcijo, in, če s tem zaslužijo denar, so očitno storili, kar od njih pričakujemo, in so dobili v roke sredstva, s katerimi morejo nadaljevati svojo dejavnost, ki more biti le vsem v korist. Če premislimo, je v interesu prebivalstva vsake države, da imajo podjetniško nadarjeni možnost, da se prebijajo naprej in na vrh, dasi to morda ni v interesu partije, ki hoče, da bi bili vsi ključni položaji – v številni položaji v ekonomiji – v rokah njenih privrženecv in klientov.

Odločilne reforme

Iz tega, kar pravimo, sledi, da so reforme na Madžarskem in Jugoslaviji odvedle ti dve deželi daleč od začetnega Stalinovega socializma, toda ne dovolj daleč, da bi njuni ekonomiji vodil docela dodelan sistem. Madžarska in jugoslovanska reforma sta ukinili najbolj neumne oblike planiranja in prednostno proizvodno produkcijah dobrin v primerjavi s potrošnimi. Toda ne ena ne druga dežela še nista mogli vzpostaviti dinamičnih tržnih procesov, ki zahtevajo tveganje in odgovornost za odločitve ob tveganju. Dokler ne uvedejo teh značilnosti, ostaja znaten del investicijskih odločitev v birokratskih rokah, ne da bi kdo odgovarjal za posledice. Tako proizvodne strukture ničesar ne silijo, da bi postala konkurentna ali celo optimalna.

Operativna tržišča, ki dajejo ekonomske kriterije in omogočajo tveganje z odgovornostjo, kar vse žene gospodarstvo naprej, so mogoča le, če obstaja zasebna lastnina nad proizvajalnimi sredstvi. Vendar, brž ko vnesemo zasebne lastninske pravice, očit-

no izginejo zadnji ostanki tega, kar imenujemo „komunistični sistem gospodarjenja“, in morajo izginiti iz preprostega razloga, ker ta sistem ne funkcionira, ali lepše rečeno, funkcionira mnogo slabše kot alternativni sistem privatne lastnine na proizvodjalnih sredstvih.

Navajamo dve formulaciji, ker je veljavno formulacijo treba izbrati po tem, kako definiramo „sistem, ki funkcionira“. Ako menimo, da sistem funkcionira, dokler sploh kaj proizvaja, sovjetski sistem in sistemi, izvedeni iz njega ob različnih reformah, funkcionirajo, dasi funkcionirajo zelo slabo, in jih je še vedno mogoče imeti za sisteme, najsi bodo še tako pomanjkljivi. Vendar si je težko zamisliti gospodarski sistem, ki ne bi proizvajal sploh nič, še posebno, ker ljudje morajo preživljati sebe in svoje družine in bodo proizvajali sistemu navkljub, če ni drugega izhoda, tako da se bo pojavila ekonomija na črno.

Po avtorjevi misli je mogoče biti mnenja, da „sistem“ funkcionira, in ga sploh imenovati sistem le, ako se razni deli ujemajo med seboj, ako odgovarja na tri Samuelsonova vprašanja in ako je učinkovit. Spet je učinkovitost težko definirati, ker, kot rečeno, ni merila za „najboljše“ ali „optimalno“. Kakor je podjetje učinkovito, ako funkcionira boljše kot druga podjetja, tako je sistem učinkovit, ako deluje boljše kot drugi.

Nedvomno učinkovitost ne more pomeniti popolnosti spričo dejstva, da je gospodarska dejavnost človeška dejavnost in nobena človeška stvar ni popolna. Če so vmešani ljudje, so vedno možnosti izboljšanja, kar pa ne pomeni, da bo do izboljšanja prišlo ali da do izboljšanja more priti. Še manj učinkovitost pomeni popolnost v smislu, da bomo mogli zadovoljiti vse človeške želje.

Gospodarska učinkovitost ni začetek in konec vseh človeških stremeljenj. V novejšem času o učinkovitosti vedno govorimo v zvezi z delitvijo ali enakostjo. Začenši z Aristotelom in njegovim razlikovanjem med „iustitia commutativa“ in „iustitia distributiva“ pa do Rawlsa in Nozicka so se filozofi borili s to dvojnostjo. V našem okviru bi lahko rekli z Georgem Orwellom, da so v komunističnih deželah nekateri državljani daleč bolj enaki kot drugi, tako da so tam na splošno komaj kaj bolj enaki kot v kapitalističnih deželah. Kaj takega komaj preseneča, če upoštevamo Marxovo trditev, da je enakost meščanski predsodek in da je v prvi fazi socializma delavce potrebno nagrajevati po delu. V današnji praksi to očitno pomeni, da je „delo“ vseh, ki imajo politično oblast, voditeljev komunistične partije, posebno dragoceno, tako da ni zadosti, da imajo v rokah oblast, marveč jim moramo dati tudi vse materialne dobrine, ki so na razpolago.

Tudi se zdi, da gredo vsaj ponekod ljudem bogati politiki manj na živce kot bogati podjetniki. Josip Županov piše, da bi jugoslovanska gospodarska zmeda že davno morala privedi do splošnega upora, če se ljudje ne bi bali, da bo vsaka sprememba

prinesla razcvet zasebnih podjetij, tako da bodo njihovi gospodarsko sposobni sosede mogli zaslužiti več kot povprečje. Taki diferenciaciji se upirajo, medtem ko jih niso dražile Titove maršalske uniforme in desetine gradov, ki vseh ni niti mogel uporabljati.

Srbski pisatelj je nedavno razložil avtorju te razprave, da po njegovem mnenju mnogim Jugoslovanom bogastvo partijskih voditeljev ni na poti, ker se z njimi morejo identificirati, saj jih nimajo za nič boljše kot so sami, in se jim zdi, da so jim položaji pripadli v nekakšni politični tomboli, katere bi se sami z lahkoto udeležili, kar zadeva potrebno nadarjenost. Kar jih moti, je bogastvo majhnih podjetij, ki so ga pridobili s posebnim talentom in trdim delom, ki mnogim ne prija.

Taka stališča moremo imeti za nespametna in zavržna, saj je zavist moralni greh, toda so pač taka. Seveda ne vemo, koliko so razširjena, toda utegnejo se izkazati kot ovira od spodaj za smiselne ekonomske reforme, s čimer dopolnjujejo glavno oviro od zgoraj, ki je v tem, da se komunisti oklepajo oblasti in branijo svoje pridobljene privilegije ne glede na to, kako splošna blaginja trpi.

Polagoma postaja jasno, da ni mogoče investirati učinkovito, če ne investirajo lastniki kapitala. Robert A. Dale predvideva gospodarsko demokracijo ne le kot udeležbo pri odločanju, temveč tudi kot udeležbo na lastništvu kapitala. Seveda gospodarska demokracija zahteva enakost, kar pomeni, da mora biti kapital kolektivna lastnina ali pa ga je treba umetno porazdeliti na posameznike. Zanimivo vprašanje postane, kaj take sheme mnenijo napraviti s podjetništvom. Zakaj naj bi ljudje, ki dobijo kapital po odloku, razvili podjetniške sposobnosti? Res je, da podjetniki pogosto nastopajo v imenu lastnikov kapitala, toda potem pade na lastnike riziko, da kapital izgube. Kako naj bi kapital izgubili „gospodarski demokrati“, ki imajo do tega kapitala pravico zaradi enakosti?

Ljudi ali nagradimo, ako se spustijo uspešno v riziko, in jih kaznujemo, ako riziko ne uspe, ali jih pa ne. Ako jih ne, ostane ekonomija brez smeri, če jih, ne more biti enakosti. Edina, čeprav važna tolažba je opazljiva tedenca, da se enakost povečuje, ko učinkovitost pomaga ekonomiji rasti. Produktivnost dela raste, produktivnost kapitala pada. V večini držav je delež delovnih stroškov v narodnem dohodku porasel v zadnjih sto letih. Nadaljnji simptom je, da domači služabniki skoro izginejo. Še drug ugovor proti zasebni lastnini in podjetništvu je, da bodo delavci delali z večjim navdušenjem in vestnejše, če bodo delali sami zase, ne za gospodarja. Torej samoupravljanje pomaga. Pripomnimo spotoma, da je v Jugoslaviji cela vrsta znakov, ki kažejo na to, da delavce upravljanje prav zelo ne zanima, bodisi ker imajo neskončne sestanke, ki jih samoupravljanje zahteva, za dodatno breme, bodisi ker se zavedajo, da niso pripravljeni za upravljanje, ker nimajo informacij in ker je upravljanje specializirano delo, tako da se na koncu samoupravljanje izkaže

kot goljufija. Vendar celo, če bi si delavci srčno želeli upravljati in bi tako samoupravljanje res zvišalo njihovo vdanost delu, samoupravljanje še kljub temu ne bi funkcioniralo. Razlog za to bi sedaj moral biti jasen – ne morejo izpolnjevati podjetniške funkcije in podjetje bi ostalo brez smeri.

Delavcem bo potrebno končno razložiti, da ni res, da delo za gospodarja ne pomeni dela za samega sebe. Gospodar, ki uspe, uspe, ker je organiziral učinkovito proizvodnjo dobrin, ki jih delavci trošijo, tako da morejo dobiti več takih dobrin in boljše kakovosti. Iskreno sodelovanje med delavci in gospodarji se izplača. Kar zadeva gospodarsko blaginjo, so gospodarji delavčevi najboljši prijatelji, ne pa razredni sovražniki. Razredni boj je iznajdba ljudi, ki vsaj podzvestno zavidajo podjetnikom, ali pa takih, ki so po nepotrebnem slabe vesti (Engels), ker ne razumejo, kako gospodarstvo deluje.

Na kraju omenimo poljski sindikat Solidarnost kot orodje gospodarskih reform v komunistični deželi. Kot politično gibanje v obliki, ki naj bi bila bolj sprejemljiva za komuniste na oblasti kot katera koli druga, je Solidarnost bleščeča zamisel, kot način, izboljšati življenjski standard delavstva, je pa brez pomena. Sindikat sem, sindikat tja, nihče ne more izvleči iz gospodarjev, pa naj si bodo kapitalistični ali komunistični, več, kot dežela proizvaja. Poljska ekonomija je zmedena in neučinkovita – edini način, kako izboljšati materialno življenje na Poljskem, je preiti na učinkovit sistem. Tak prehod bi moral biti naloga Solidarnosti ne glede na to, ali se imenuje sindikat ali kaj drugega.

Če naj ekonomija raste, mora neprestano graditi nove in boljše zmogljivosti. Ker je bodočnost negotova, tako da je zmogljivost mogoče izbirati samo na temelju subjektivnega ugibanja ob dobri informiranosti, ne pa kake objektivne vednosti, zahteva učinkovito investiranje tveganje ob odgovornosti, kar je izvedljivo le, če so proizvodna sredstva zasebna last. Vsaka reforma, ki hoče biti učinkovita, mora te ugotovitve vzeti v poštev, toda reforma v tem primeru vodi ven iz okvira komunističnega gospodarstva.

Opozorilo: tržno gospodarstvo, ki omogoča podjetnost, je nujen pogoj za blaginjo, ni pa zadosten. Država, v kateri ni podjetniško sposobnih med prebivalci, ali država, kjer delavci niso pripravljeni sodelovati in trdo delati, bo stagnirala kljub trgu. Prav lahko mogoče je, da v kaki državi večji del prebivalstva rajši udobno živi, kot da bi se pehal za gospodarsko rast; v tem ni ničesar slabega. Vendarle ni izhoda, če ljudje želijo izboljšati svoj življenjski standard, a obenem odklanjajo disciplino dinamičnih tržišč.

Bodočnost komunističnih gospodarstev

Če govorimo o tem, kaj se bo v komunističnih državah zgodilo, ne pa, kaj naj bi se zgodilo, ni razloga pričakovati, da bi ko-

munisti analizo na prejšnjih straneh sprejeli, kaj šele da bi uresničili, kar iz nje sledi. Ni nemogoče, da ljudje na oblasti v komunističnih deželah preprosto niso dovolj inteligentni, da bi razumeli navedeno diagnozo in prognozo, tako da bodo še nadalje premlevali marksistično-leninistično-stalinistične nesmisle in nesklepnosti. To bi bilo žalostno.

Bila bi moralna nezgoda, če bi ljudje na oblasti razumeli argumente, vendar jim ne bi hoteli niti prisluhniti, ker bi uvedba resničnih reform ogrozila njihovo oblast in življenski stil. Strahotno je pomisliti na to, da nekdo drži milijone nezadovoljnih ljudi v bedi iz sebičnega razloga, da jim more vladati. Ekonomisti v svobodnih deželah bi morali storiti, kar je v njihovi moči, da bi pomagali prosvitljenim kolegom v komunističnih deželah prepričati njihove oblastnike, naj ne hodijo naprej po taki poti. Bilo bi proti človeški moralni dolžnosti, če bi si kdo sedaj začel izmišljati argumente, ki zanikajo propadanje komunističnih ekonomij, čeprav ga tako rezko občutijo v deželah samih. Seveda dokončne resnice nihče ne ve in se tudi avtor tehle vrstic utegne motiti, vendar je po svojih najboljših močeh formuliral resno kritiko, ki po njegovem zasluži resno razpravo in resne odgovore. Odgovori, da tudi tržna ekonomija ni popolna ali da bodo komunistična gospodarstva že nekako funkcionirala, niso zadostni. Če nekdo meni, da mora braniti „komunistični sistem“, potem mora pojasniti, na kakšen način je mogoče njegovo delovanje izboljšati. Noben odgovor ni, da bo že nekako funkcioniral, ker ga je treba ohraniti iz nekakšnih predsodkov. Tako govorjenje dela človeka krivega, da zagovarja in ščiti najhujše tirane v človeški zgodovini in jim pomaga.

Če se spet obrnemo k vprašanju, kako poboljšati življenje v komunističnih deželah, moremo morda kot minimum predlagati, naj bi sedanjo tako imenovano drugo ali tretjo ekonomijo legalizirali in ji dovolili svoboden razmah. Ta ukrep skupaj z večjo vlogo za tržišča bi morda celo izboljšal delovanje sedanjih težko uporabnih struktur, saj bi male delavnice in tovarne mogle izpolniti vrzeli, ki so jih centralni načrtovalci pustili. Seveda ni lahko vzbuditi podjetniške dejavnosti, ker se ljudje boje, da bodo oblasti počakale, da podjetniki opravijo delo, nakar bi jih spet pritislile. Čutijo ideološko sovražnost, dasi je ideologija v razsulu. O pravni varnosti največ govorimo v komunističnih deželah, ker je ni, in prevara je znano orožje marksistično-leninistične taktike.

Čeprav so razvoju male gospodarske dejavnosti na poti take ovire, bi vendar mogla prinesiti konec olajšanja. Da bi dosegli kaj več, bi bilo potrebno tudi več storiti. Jacek Rostowski poroča, da poljski mesečnik v samizdatu *Niepodległość* priporoča popolno privatizacijo poljske trgovine, industrije in poljedelstva. Državna podjetja bi izročili delavcem, če ne bi bilo mogoče najti ne poljskega ne tujega kupca. Avtor tega spisa je predlagal podobne ukrepe za Jugoslavijo l. 1983. Toda tako koreniti predlogi verjetno ne bodo prišli v poštev, dokler komunistične eko-

nomije ne zdrknejo še globlje v neučinkovitost in se nevarnost „bratske pomoči“ ne razprši.

Zaključki

Mehanične metode ekonomske vede v svobodnih deželah niso samo prikrile človeških vzgibov in dejavnosti, od katerih je gospodarska učinkovitost odvisna v tržiščnih gospodarstvih, temveč so rodile tudi temeljne razloge za neuspeh komunističnih ekonomij. Pojmi kot razmerje med kapitalom in proizvodnjo, nagnjenje k varčevanju in investiranju in stopnje rasti so popolnoma v redu, dokler ekonomisti ne pozabijo, da so te veličine odvisne od mikroekonomskih naporov in razmerij. Porast deleža investicij v bruto narodnem produktu ali bruto družbenem produktu kaj malo koristi, če ga dosežemo na škodo investicijskih donosov s tem, da zanemarimo kriterije investiranja ali sicer sprejemamo pomanjkljive investicijske odločbe, saj to vodi naravnost k zmanjšanju razmerja med investicijami in proizvodnjo. Podobno visoke stopnje rasti kaj lahko prinesejo negativne posledice, če se pehamo za njimi brez ozira na koherentnost in optimizacijo. Zmeda, ki jim bo sledila, bo prej ali slej onemogočila visoke stopnje rasti same in uničila osnove za nadaljnji razvoj.

Človeško stremljenje, predvsem podjetniško, bomo morali spet postaviti v sredino gospodarskega raziskovanja. Če hočemo človeški dejavnosti dati glavno mesto, se bomo seveda morali odpovedati marksistični laži-znanosti. Tak premik težišča ne bo samo razbil teoretične osnove za centralno planiranje in ukinitev zasebne lastnine, marveč bo tudi pojasnil vsaj nekatere težave, ki jih danes čutijo tržne ekonomije same.

Tako imenovano „svobodno kolektivno pogajanje“ med sindikati in delodajalci je ogromno škodilo delovnim ljudem. Pod vplivom Marxovega nauka, da so mezde rezultat razredne borbe, ne pa tržnih sil, so sindikalni voditelji prepričali njihovo članstvo ne samo, naj zahtevajo monopolistične mezde, kar bi povzročilo le omejeno škodo, temveč da so uporabljali politično moč, grožnje, da razbijejo državo in povzročijo kaos, da bi dosegli realne mezde in druge privilegije visoko iznad tega, kar dovoljuje produktivnost. V mnogih ekonomijah je to izsiljevanje premaknilo odnos med mezdami in dobički do take mere, da so vsaj v najslabših primerih realni dobički skoro izginili.

Ta uspeh „svobodnega kolektivnega pogajanja“ morejo slaviti kot zmago le najbolj omejeni in celo oni samo na najkrajši rok. V nekoliko daljšem razdobju tako zatrtje tržnih odnošajev v kali uniči gospodarsko podjetnost, saj bo le norec ustanovil podjetje, če ne more biti gotov niti, da bo mogel plačati dolgove, ki jih je v ta namen najel. Vedno večja brezposelnost je nujna posledica. Še več: delavci so izsilili višje mezde danes na račun pristne gospodarske rasti in torej resnično višjih in vedno večjih mezd v bodočnosti. Nihče, ki pošteno želi delavcem dobro, ne bo agitiral, naj se obnašajo tako.

Mnogi delavski voditelji so se obnašali razdiralno, ker so si domišljali, da bo tržni sistem, kolikor ga uničijo, nadomestil nekakšen mistični „socialistični sistem“, ki bo prinesel delavcem neprimerno boljše življenje. Pričakovati le-to je utvara, ker takega sistema nikjer ni in ga ne more biti. Brezobzirno razkrinkavanje pomanjkljivosti „dejansko obstoječega socializma“ v komunističnih državah torej ni samo poskus, pomagati komunističnim podložnikom, da se osvobode bede, v kateri živijo, pomagalo naj bi tudi, da krivi preroki ne bodo mogli pahniti delavce, ki sedaj razmeroma dobro živijo v tržnih gospodarstvih, v revščino in povrhu še nesvobodo.

Avtor tega sestavka ne verjame, da je mogoče skonstruirati socialistični sistem (t. j. sistem, zasnovan na prepovedi zasebne podjetnosti), ki bi funkcioniral. Morda so drugi bolj optimistični, toda jasno bodo morali razložiti, kako bo njihov sistem rešil vprašanja bodoče negotovosti, tveganja in odgovornosti zanje, z drugimi besedami vprašanja konkurence odločitev in optimalnosti – seveda, če predlagajo spremembe kot ljudje dobre volje.

Za konec nekaj besed o demokraciji. Demokracija pomeni, da v državi (ne pa v podjetju ali drugi naključni skupini) večina odloči, kaj naj obvelja. Toda večina ni vsemogočna – med francosko revolucijo je že postalo jasno, da večina ne more spremeniti petelina v kokoš, to se pravi, da ne more ukiniti naravnih zakonov. Čeprav to utegne biti manj samo po sebi umevno, večina prav tako ne more spremeniti gospodarskih zakonov, med drugim tržne razdelitve preko neke meje. Pravzaprav more, toda s tem bo uničila človeške vzgibe in tako uvedla večjo enakost med reveži. To resnico so v zadnjem času neštetokrat poudarili v komunističnih državah samih.

BIBLIOGRAFIJA:

- Antonov, Oleg K. *La Pianificazione sovietica* (prevod Dlja vseh i dlja sebja). Firenze: Vallecchi, 1968.
- Bergson, Abram. *Planning and Productivity under Soviet Socialism*. New York: Columbia University Press, 1968.
- Birman, Igor. *Ekonomika nedostač*. New York: Chalidze Publications, 1983.
- CESES. *Il sistema dei prezzi nell' Est Europeo*. Milano: Franco Angeli, 1967.
- CESES. *Programmazione e progresso economico*. Milano: Franco Angeli, 1969.
- CESES. *Anti Inflationary Policies: East West*. Milano, 1974.
- Congress for Cultural Freedom. *The Soviet Economy — a Discussion*. London: Secker & Warburg, 1956.
- Dahl, A. Robert. *A Preface to Economic Democracy*. Berkeley: University of California Press, 1985.
- Dyker, David A. *The Process of Investment in the Soviet Union*. London: Cambridge University Press, 1983.

Dyker, David A. *The Future of the Soviet Economic Planning System*. London: Croom Helm, 1985.

Ellman, Michael. *Soviet Planning Today*. London: Cambridge University Press, 1971.

Freedman, Robert ed. *Marx on Economics*. Pelican, 1963.

Friedman, Milton and Nove, Alec. *Market or Plan?* London: Centre for Research into Communist Economies, 1984.

Gide, Charles and Rist, Charles. *Historie des doctrines économiques*. Paris: Sirey, 1947.

Graziani, Giovanni. *Comecon, domination et dependences*. Paris: Maspéro, 1982.

Grossman, Gregory, ed. *Value and Plan*. Berkeley: University of California Press, 1960.

Gumpel, Werner. *Das Leben in den kommunistischen Staaten*. Köln: Hanns Martin Schleyer Stiftung, 1985.

Hamel, Hannelore. *BRD-DDR, die Wirtschaftssysteme*. München: C. H. Beck, 1977.

Hanson, Philip. *The Consumer in the Soviet Economy*. London: Macmillan, 1968.

Hanson, Philip. "The Novosibirsk Report", *The Survey*, 28 (Spring): 83.

Harris, Ralph. *No, Minister!* London: IEA, 1985.

Hayek, F. A. *1980s Unemployment and the Unions*. London: IEA, 1980.

Hayek, Friedrich. *The Essence of Hayek*. Chiaki Nishiyama and Kurt R. Leube, eds. Stanford: Hoover Institution, 1984.

Hensel, K. Paul, ed. *Die sozialistische Marktwirtschaft in der Tschechoslowakei*. Stuttgart: Gustav Fischer, 1968.

Howard, M. C., and King, J. E. *The Political Economy of Marx*. London: Longman, 1975.

Kornai, Janos. *Anti Equilibrium*. Amsterdam: North Holland, 1971.

Kornai, Janos. *Rush versus Harmonic Growth*. Amsterdam: North Holland, 1972.

Landau, Zbigniew, and Tomaszewski, Jerzy. *The Polish Economy in the Twentieth Century*. London: Croom Helm, 1985.

Kolakowski, Leszek and Hampshire, Stuart, eds. *The Socialist Idea*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1974.

Kosta, Jiri. *Abriss der sozialökonomischen Entwicklung der Tschechoslowakei*. Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1978.

Lavigne, Marie. *Les économies socialistes soviétiques et européennes*. Paris: Armand Colin, 1970.

Lavigne, Marie, ed. *Economie politique de la planification en système socialiste*. Paris: Economica, 1978.

Leipold, Helmut. *Wirtschafts und Gesellschaftssysteme im Vergleich*. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag, 1985.

- Lenel, Hans Otto. "Ein dritter Weg? Zu Ota Siks 'Humaner Wirtschafts-demokratie'." *ORDO-Jahrbuch* 1985: 179.
- Leptin, Gert in Melzer, Alfred. *Economic Reforms in East German Industry*. Oxford: Oxford University Press, 1978.
- Littlechild, S. C. *The Fallacy of the Mixed Economy*. London: IEA, 1978.
- Miller, Margaret; Piotrowicz, Teresa M.; Sirc, Ljubo; in Smith, Henry. *Communist Economy under Change*. London: Andre Deutsch, 1963.
- Malle, Silvana. *The Economic Organisation of War Communism*. London: Cambridge University Press, 1985.
- Nove, Alec. *An Economic History of the USSR*. London: Allen Lane, 1969.
- Nove, Alec. *Has Soviet Growth ceased?* Manchester: Manchester Statistical Society, 1983.
- Nutter, Warren G. *Political Economy and Freedom*. Indianapolis: Liberty Press, 1983.
- O'Driscoll, Gerald P., in Rizzo, Mario J. *The Economics of Time and Ignorance*. Oxford: Blackwell, 1985.
- Pravda, Alex, "East-West Interdependence and the Social Compact in Eastern Europe" in Bornstein, Morris; Gitelman, Zvi; and Zimmerman, William, eds. *East-West Relations and the Future of Eastern Europe*. London: Allen & Unwin, 1981.
- Rostowski, Jacek. "A Turning Point for the Communist Economies?" *Economic Affairs*, October, 1985.
- Samuelson, Paul A. *Economics*. New York: McGraw-Hill, 1967.
- Saunders, Christofer T., ed. *East-West-South*. London: Macmillan, 1981.
- Schuller, Alfred. "Zur Effizienz sozialistischer Marktwirtschaften" in Anton Rauscher, ed. *Selbstinteresse und Gemeinwohl*. Berlin: Duncker & Humboldt, 1985.
- Schumpeter, Joseph A. *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Allen & Unwin, 1951.
- Sesaradic, Neven, and Settembrini, Domenico. *Marxian Utopia?* London: Centre for Research into Communist Economies, 1985.
- Settembrini, Domenico. *Una idea alla conquista del mondo*. Cosenza: Lionello Giordano, 1983.
- Sirc, Ljubo. *Economic Devolution in Eastern Europe*. London: Longmans, 1969.
- Sirc, Ljubo. *The Yugoslav Economy under Self-Management*. London: Macmillan, 1979.
- Sirc, Ljubo. "Proposal for an Alternative Economic Approach in Yugoslavia." *South Slav Journal*, 6 (Spring): 51.
- Swain, Nigel. *Collective Farms which Work?* London: Cambridge University Press, 1985.
- Thalheim, Karl C., in Hohmann, Hans-Hermann, ur. *Wirtschaftsreformen in Osteuropa*. Köln: Wissenschaft und Politik, 1968.

Thalheim, Karl C. *Wirtschaftsreformen in den Ostblockländern*. Düsseldorf: Studienkreis Hochschule / Wirtschaft Nordrhein, Westfalen, 1985.

Usher, Dan. *The Economic Prerequisite to Democracy*. Oxford: Blackwell, 1981.

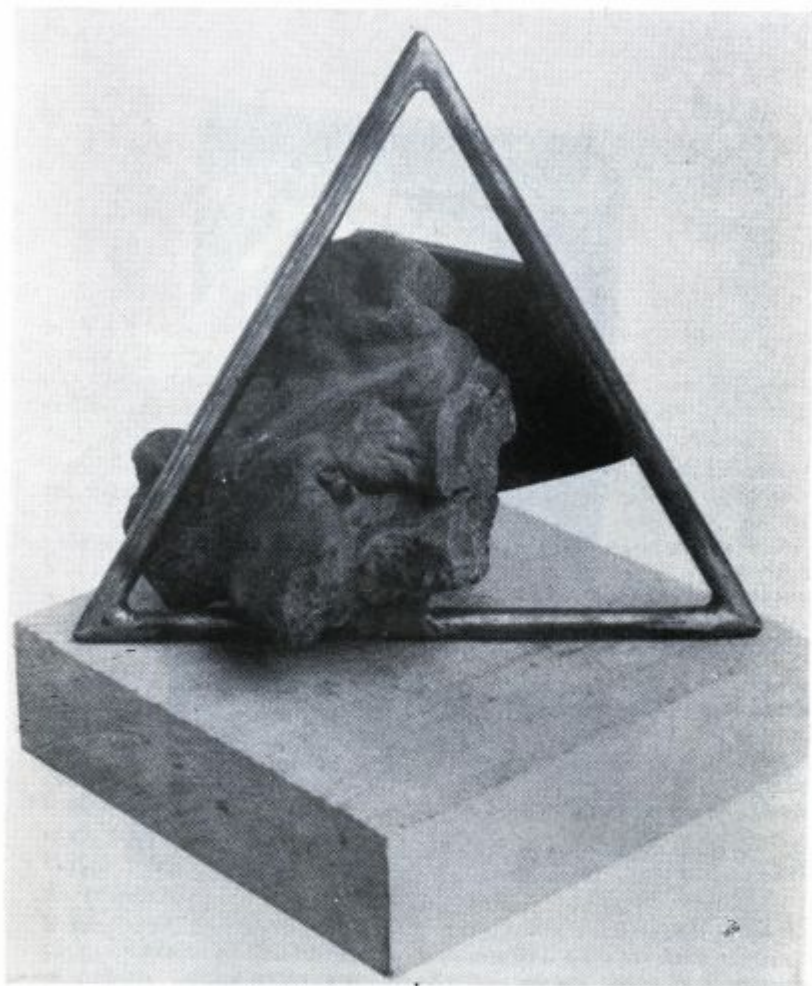
Vanous, Jan. "East European Economic Slowdown" *Problems of Communism*, 31:411.

Zaleski, Eugene. *Stalinist Planning for Economic Growth 1933—1952*. London: Macmillan, 1980.

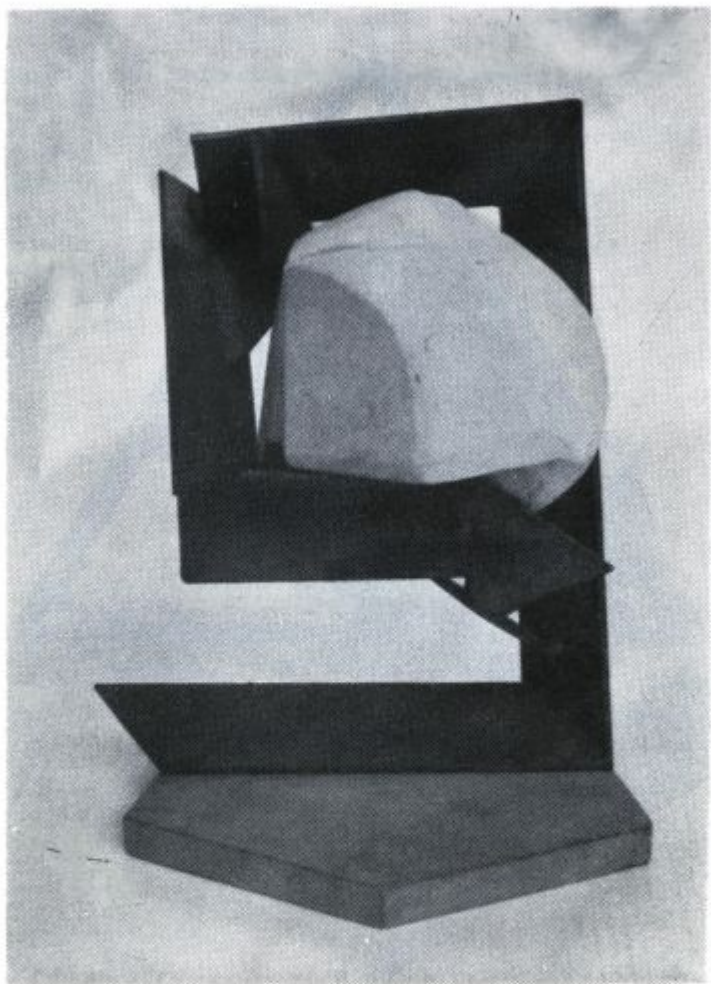
Zielinski, J. G. *Economic Reforms in Polish Industry*. Oxford: Oxford University Press, 1973.

Županov, Josip. "Gradjani se tresu, država je stabilna" Intervju, *Belgrade* 4. 1. 1985.

Županov, Josip. *Marginalije o društvenoj krizi*. Zagreb: Globus, 1983.

„Alfa“ – les, železo, žlindra

„Omega“ – les, marmor, železo

OD DOMA, SKOZI TABORIŠČA - V ŠIROKI SVET

Petdeset letnikov in še nekaj čez vodilne literarne revije zaorje v kulturno ledino kateregakoli naroda globoke brazde. Ne le, da v njih nakopiči neizmernega kulturnega bogastva, zbira in ohranja časovno podobo narodne rasti in njega gibanja, pa tudi postavlja trdne smer-nice duhovnemu ustvarjanju, tehtanju in presojanju življenja.

Tako je tudi katoliška literarna revija Dom in svet od svoje ustanovitve 1888 (Frančišek Lampe) daleč pred prvo svetovno vojno pa v malem presledku v sredino drugega svetovnega požara odločilno vplivala na usmerjevanje duhovne rasti velikega dela slovenskega naroda. Vse to delovanje je raslo v duhu neke višje pravičnosti in neminljivih krščanskih načel: v kaljenju notranjega ognja, ki se je dotaknil tudi nas in nas ogreval z nezmanjšano silo. Na tem ognjišču se je prečiščevala umetnost naroda: močna beseda, jasna in vzvišena misel.

Brez voma je slovenska emigracija nesla tudi v svet sadove takega nadiha slovenske religiozne in nacionalne tradicije, služeče usmerjevanju javnosti, zlasti še v mladini k delu za krščansko pojmovanje sveta, človeka in življenja, je ostala tudi važen dokument neomajne zvestobe in opravljenega dela v petih desetletjih življenja. Prelom v zadnjem letu (1937) je le potrdilo iskanja, ne sicer najbolj posrečene-ga, v luči novih časov in novih problemov.

Vsi pretresi so znak živih in rastočih organizmov. Važno je le, kako jih prebolijo!

V letu 1943, polnem vojnih grozot, ko je komunistična partija povrhu vsega ukazala še „kulturni molk“, je res bil Dom in Svet v skrajni nevarnosti, da dokončno preneha izhajati, zaradi vedno bolj zoženega obsega naročništva, še bolj pa zaradi le preostale peščice sodelavcev in pa zmiraj bolj poostrene cenzure. Tedaj vidimo zveste dominsvetovce slaviti v Mostah pri Ljubljani šestdesetletnico pisatelja Ivana Preglja: od starejših, že odhajajočih, ki so svoje sadove dela že poklonili reviji (Pregelj, Velikonja, Jalen, Vodnik, Stele, Lovrenčič, Jese-novec) pa do mlajših, ki so njegovo tradicijo prevzemali nase (Debeljak, Javornik, Moder, Mikuš, Beličič, Šali), pa najmlajši, ki so že našli svojo pot vanj (Kociper, Ceve, Dular, Krivec, Bračko). Doma je zaradi vojnih težkoč revija Dom in svet prenehala izhajati (1944), šla pa je njena tradicionalna katoliška usmerjenost z nekaterimi kulturniki-zdomci v svet, kjer je zaživela v novi ustvarjalnosti (Debeljak, Javornik, Kociper, Beličič, Krivec...).

Novembra 1945 je kot mesečna priloga ciklostilnega dnevnika Zedinjena Slovenija razveselila begunsko taborišče v Serviglianu (Italija) leposlovna revija Svet in Dom na tradicijah petdesetletnih uspehov Doma in sveta.

Že sam naslov revije — kakor potrjuje tedaj prijatelj in bralec Jur iz Rima — tako posrečeno ustreza smislu kakor tudi vsebini, da bi boljšega ne bili mogli izbrati. V Ljubljani je bila revija Dom in svet, ki je stala trdno na domači zemlji, pa je imela oko uprto v ves kulturni svet, da bi ujela vsak blisk, ki se je užgal na visokih vrhovih človeškega duha. V svetu smo, pa hrepenimo po domu in po vsem, kar je nam z domom v zvezi... mrtvi in živi in zemlja — nad nami pa Bog, ki edini je tu in tam nedeljen. Vse to vidim v naslovu Svet in dom, kar je bil tudi duh Doma in sveta. Vem, da bi bil tudi urednik Doma in sveta vesel tega novega imena, ki naj v novih razmerah skuša gojiti duha dominsvetovske tradicije...

Na dominsvetovski tradiciji graditi emigracijsko književnost: to vidim kot nalogo te emigracijske revije med begunci v Italiji. Iz ponatisjenih sestavkov že v domovini izišlih knjig, je ta smer zelo jasno podana: tako prijetno domače nam zvene na uho sedaj Cankarjeve črtice iz njegovega dominsvetovskega časa, potem Velikonja, Majcen, Jalen, Kunstelj, Kociper, Dular, Krivec, Simčič... in pesniki Lovrenčič, Pogačnik, Balantič, Bračko, Žitnik, šali... pa še Vombergar in Cevc. Ali ni to najlepša naša tradicija iz polpretekelega časa, ki tu zopet oživlja in oblikuje duše beguncev in njih otrok, zlasti dijakov...

Drugače pa mi potrebujemo — kot žejen popotnik vode — novo literaturo, zraslo iz naših taborišč, pisano za nas v uteho in v okrepčilo našim srčnim bolestim sedaj in v dokument našim potomcem!"

Vanj so prispevali svoje najboljše ustvaritve slovenski begunski ustvarjalci: pesniki, pisatelji, esejisti. Vsaka številka je bila tudi okusno, čestokrat naravnost umetniško opremljena z risbami priznanih begunskih tovrstnih umetnikov (B. Remec, Zemljak, Gabrenja, Povše... — Koledar 1949, str. 131). Urejal jo je dominsvetovec dr. Jože Krivec, matrice pa pisal Janez Jenko. Izhajala je do prvih premikov beguncev proti argentinskim obalam 1948. Skupaj je izšlo 21 števil. Pred nekaj meseci je minilo od tedaj 40 let. Zato je upravičen ta kulturni zapis.

Prvi namen revije je bil, po popolni prekinitvi vsakega stika z domovino, polagoma oživetj spet kulturno delo razkropljenih begunskih ustvarjalcev. Ti so bili res razsejani po številnih taboriščih v Italiji, od širjav Padske doline na severu pa do očin Apeninskega škornja na jugu. Individualno vsakega ne bi bilo mogoče zajeti. Šele prvi, čeprav primitivni taboriščni tisk je pripomogel do počasnega zbližanja in do duhovne premaknitve begunske srenje iz omrtvelosti. Tako smo prišli do materiala za kulturne prireditve ter nudili v pomoč taboriščnim šolam prepotrebne tekste. V začetku je torej revija vsebovala več ponatisov že doma izišlih del, kar pa so počasi nadomestile izključno izvirne ustvaritve (Čukale, Kalin-Debeljak, Geržinič, Janežič, Andrej-Medulica-Mor-Krivec, Ogrin, Rebozov, Igor-Škerjanec, Valiant-Šušteršič, Jovar-Vombergar, Budnik-Žitnik, predvsem pa Debeljak z izvirniki in s prevodi s poljskega in slovaškega pesništva).

Na uvodnem mestu prve številke stojijo za tiste čase pomembne urednikove besede: „Z božjo pomočjo začnemo pisati te vrstice, da bi nam bile vsem v uteho v begunskih dneh in kot svetle lučke vodnice na naši poti.

Izgubili smo zemljo-domovino, topla zavetja in ognjišča. Polna in bogata pa so naša srca, ker najdražji zaklad je v njih. Zaklad vere in slovenske besede!“

V polnosti je revija izpolnjevala napovedani namen: ohranjala ljubezen do slovenske besede in do zakladov dediščine naših prednikov. Vzodbujala je k izvirni produktivnosti begunskega ustvarjanja. Doma je rasla literatura v znamenju novih časov, krivice slavila nad pravico, smešila in poniževala bistvene stoletne vrednote naroda... Svet in Dom pa je skušal slediti tradiciji starega Doma in sveta, postavljajoč človekovega duha nad mrtvo snovnost ter Križ nad vso ustvarjalnost. V skupini ob Svetu in Domu se je morda zanetil droben plamenček bodoče zavirljive in bogate zdomske slovenske kulturne žetve, ki je prav s temi prvimi začetki prešla na argentinsko zemljo, kjer še danes živi, cvete in zori v bogatih sadovih središčna ustvarjalnost: prav v Slovenski kulturni akciji in njenem tisku.

To zaznavamo tudi iz Pisma uredniku na začetku drugega letnika revije 1946, v katerem T. Debeljak podžiga duha ustvarjalcem s preroško besedo:

„In druga obla sveta ima polja in gore in vodo in ogenj in živa bitja. In mi imamo toliko bogastva, da ga zložimo na novo obalo, in toliko mladosti in moči v sebi, da bi kamen rodil cvet z vonjem slovenskega nageljna in rožmarina!

Kot lira naj zveni iz nas: naj zapoje iz naših ust Domovina, laže bo prenesla bolečine! Bo že zrasel grm, od katerega si bo odrezal nekoč piščalko pastir in bo z njo zagodel svetu našo bol...“

Brez dvoma drobci sadov sanjarijo tudi na od časa porjavelih listih revije Sveta in doma, tega tedaj napisanega dokaza in spomenika o začetkih našega literarnega dela pred 40 leti v begunstvu.

Najtrdnjši dokaz zdrave dejavnosti in zvestobe narodu v duhu svobode — toda prav zato z novimi, drznimi poletji!

Izkrcaje in naselitev večine slovenskih beguncev na novih zemljah svobodne Argentine, je v mnogočem pripomoglo do zrasti organiziranega življenja. In prav literati so se prvi povezali v Pisateljsko družino Francé Balantič (18. sept. 1948). Priredili so potem vsakoletni Balantičev večer z njegovimi in tudi že s svojimi izvirnimi deli, proslavili 400-letnico slovenske knjige ter izdali celo knjigo Čez izaro s prispevki svojih članov in jo „darovali Mohorjevi družbi v Celovcu za stoletnico“ — ob njeni ponovni oživitvi 1951. Pri njej so sodelovali: T. Debeljak - Kalin, K. Mauser, S. Janežič, S. Kociper, J. Krivec - Kocil, A. Škerjanec - Igor, F. Bazilij, B. Budnik, L. Novak, J. Vombegar - Svetlin.

Pozdrav škofa dr. G. Rožmana ob prvem obisku v Buenos Airesu je še podžgal vnemo našega pisateljskega dela, ko nam je med dru-

gim zapisal: „Iskreno pozdravljeni! Junake bi Vas nazval, ker je treba res junaštva, da ob težkem ročnem delu dela duha ne opuščate. Kar ste z narodom doživeli v vsej globini svojih umetniških duš, je tako bogato, tako čudovito lepo, tako globoko in pretresljivo, da vsakega do dna srca zagradi, kdor je umetniškega užitka sposoben. Dvigajte po meri darov, ki Vam jih je Bog dal, te zaklade in vlivajte jih v oblike, ki so vsebine vredne... Prišla bo ura, ko bo to Vaše umetniško delo dopolnilo sliko velikih dni našega naroda, ki so neizbrisno zaorali brazde v njegovo zgodovino.

Bog, umetnik večnega formata, naj Vas podpira! (Čez izaro, str. 140).

Po ustanovitvi Slovenske kulturne akcije 1954 se je večji del članstva Pisateljske družine pridružil njenemu Literarnemu odseku. Z novim zagonom se je lotilo ustvarjalnega dela, da je polnilo z zreliimi doneski Glas, Meddobje ter celo mislilo na prve knjižne izdaje. Če so prvi sadovi izdajali še nekdanjega dominsvetovskega duha in barvitosti, pa se je kaj hitro opazala široka razgledanost v novem času in v svobodnem prostoru. Čas je plemenito težil na novo ustvarjalnost in jo uglaševal po zvokih strun v mejah krščanskega čutenja v večnostne lepote...

Pred časom je SKA preživela svoj uspeha polni 30 rojstni dan. Spomin ne more prešteti števila zrelih in bogatih kulturnih večerov: vse prevelika je bogatija, da bi jih mogel stisniti v mrtve številke. Zazrem se samo v knjižne police: čez 120 izdanih knjig resno zre z njih. Z občudovanjem tehtam delo, žrtve, pogum in upanje, ki oklepa popisane liste, kakor odeva skrbna mati z ljubeznijo svoje dete. Naša beseda, naše srce! Bog te ohrani! Pa kopica Glasov — bogata kronika kulturnih dejanj, dajanj, načrtov in pretehtavarij. Ta najbolj priča o posameznih slovenskih zrnih k mogočni zgradbi svetovne kulture. In letniki Meddobja — kdo bo pretehtaval to razkošje zdomskega tiska v jeziku malega naroda pod Triglavom! Da bi vse to našlo nekoč pot pod domači krov!

Tedaj, ob tridesetletnici, se je marsikaj zapisalo in poudarilo o uspehih in dosežkih v teh treh desetletjih, pa tudi o rastočih skrbih, pomanjkljivostih in težkočah. Vrgel pa se je tudi skrbljiv pogled v bodoča leta. Obstoj in uspehi v bodočnosti naj težijo ramena vseh in po vseh kontinentih: tiste, ki bodo gmotno poskrbeli, da bo SKA mogla živeti v nova desetletja, kakor tudi tiste mlade, ki bodo njene kulturne vrče polnili z žlahtnimi sadovi, nadomestujoče utrujene, razdane in odhajajoče.

Ponavljam zaskrbljene, pa vendar upanja polne besede predsednika SKA, g. L. Lenčka: „V Argentini raste med tu rojenimi novi slovenski izseljenški rod, ki slovensko ne le govori, ampak piše, čuti in išče... Posebno mlade družine slovenskih kulturnih ustvarjalcev tako slovensko žive, da moremo iz njih tudi za naprej še pričakovati slovensko kulturno izgrajenih delavcev. V to gre prizadevanje SKA v prihodnosti: da se ostvari v našem izseljenstvu pogoji za ohranitev slovenstva v dušah že tu rojenih slovenskih mladih izobražencev. Slovencev nas je pač premalo, da bi mogli mirno gledati, kako na tujih tleh zamira slovenska kri; tudi v tujini naj Slovenci vzgajajo Slovence

v slovenski kulturni zavesti! Prepričani smo, da se tudi izven Argentine najdejo slovenske družine, ki strme za istim ciljem, čeprav v težjih okoliščinah. Morda so tu in tam družine slovenskih kulturnih delavcev v pogledu slovenstva svojih otrok prehitro „vrgle puško v koruzo“; morda so v primeru popolne ločenosti od slovenske izseljenke skupnosti pogoji za gojitev slovenstva prerevni. A v mnogih slovenskih središčih po izseljenstvu so možnosti za to iste, če ne še večje kot v Argentini. Zato bo tudi iz teh slovenskih središč prihajal bodoči ustvarjalni kader Slovenske kulturne akcije.“ (Glas, jul.-avg. 1984.)

Ta mladi rod bo sicer pisal po svoje, ker pač svojo domovino ceni, tehta in ljubi drugače kot očetje, ki so na njej nadvse zvesti naseljeneci, katerim pa pol srca še vedno odhaja na nekdanje obale morja, odkoder odmevajo zamirajoči klici mladosti in se širijo vonji domačnosti. To podobo, pristno, resnično, do polnosti doživeto, bodo zmogli izoblikovati zanamci, ki jim srca in razuma ne bo vezala nikaka prisilna spona na preteklost. Čist in jasen lik našega resničnega človeka bo v njem, takega, ki je stresel težo svojih skrbi, težav in žrtev na to kipečo zemljo, ter z novimi upi in načrti stisnil pesti v ponovni srečen začetek. Ustvaril bo polno in pristno podobo slovenskega očeta in matere, ki sta dvignila dom, rodila in vzgojila otroke ter usmerjala njihove korake v srečnejše dni. Tako bo po njih za zgodovino in za bodočnost v besedi potrjena navzočnost ustvarjalnosti svobodnega slovenskega človeka v tem delu sveta. Ne v zapisih izginotja in smrti, ampak resničnega in zavednega življenja vsaj še nekaj desetletij!

To uresničiti je naloga prihajajočega rodu, ki bo nekoč za gotovo dočakal tudi veličastni dan, ko se bo z materino besedo na ustih in z dihom svobode v srcih iz sveta lahko prosto vračal v domovino očetov prinašajoč ji v varstvo in v last dragocene kulturne zaklade očetov. Iz širokega sveta „dómu na oltar“, kamor po pravici spadajo.

MIRA MIHELIC - URE MOJIH DNI

Pomurska Založba, 1985.

Mira Mihelič je v domovini ena najbolj čitanih in uspešnih slovenskih pisateljic. Gornja autobiografska pripoved je bila tiskana v 10 tisoč izvodih.

Rojena je bila v Splitu (1912) od očeta Slovenca, brata znanega liberalnega politika Kramerja, in matere Pavlice Trauttner, hrvaško madžarskega porekla. Prvi dve leti je živela v Splitu, potem dalj časa v Zagrebu, gimnazijska leta pa v Ljubljani. Njen materinski jezik je bil hrvaški. Očetu finančno ni šlo dobro, čeprav mu je iluzija bogastva trajala vse do ekonomskega poloma. Iz revščine so jih rešili sorodniki z ministrom Kramerjem na čelu. Njen občevalni krog je bila višja meščanska družba v Ljubljani, posebno krog okoli časopisa Jutro. Dijakinja je bila povprečna, maturo je delala privatno. Ločitev staršev v zgodnji mladosti in smrt očeta sta težko vplivali na njeno rast. Živela je pri sedaj enem sedaj drugem sorodniku in eno leto v švicarskem internatu. Družina je bila povezana s politiki (Marušič, Puc) in gospodarstvenikom Praprotnikom. Revolucijsko dobo je preživela v Ljubljani. Priključila se je bolj zaradi okolnosti kot iz prepričanja raznim komunističnim organizacijam. V hiši so se nabirali prispevki za rdečo pomoč, pri njih je bila javka. Kot aktivistka je tipkala komunistične programe, pamflete, zgodovino VKP. Nikdar ni bila sprejeta v zaupni krog partije. OF opisuje z običajnimi frazami kot NOB, celega revolucijskega procesa ni razumela. Po uspešni revoluciji je kot glavna dedinja Jutrovih delnic kolegom rekla: „Sedaj bomo delali drugače.“ Ni razumela, da je prišla ura kolektivizacije, še posebej ni zapovedla, da partija srednjega meščanskega sloja v novih razmerah ne rabi več. Ker politično ni bila nevarna in osebno brez premoženja, je nadaljevala, po 1945, kot pisateljica in prevajalka. Hišo so ji napolnili s premnogimi strankami in trajalo je desetletja, da si je priborila primerno stanovanjsko površino. Nikdar ni prišla do stanovanja, kjer bi mogla sprejemati svoj krog znancev in sodelavcev. V prvem zakonu je poročila Borisa Puca, sina predvojnega politika, ki je šel v partizane in delal v njihovi sodnijski sekciji. Ko je mož l. 1946 prišel iz Trsta, ga je prosila za kako pomoč v hrani. Mož je pikro pripomnil, češ da se ljubljanski meščani bodo že morali privaditi na nove razmere. Možu ni pravovernost in delo v pravnem oddelku revolucije dosti pomagalo; zaključil je kot navadni odvetnik.

Med revolucijo je bila pisateljica dvakrat aretirana. Ker je bila nepomemben člen v mreži KPS, se je z zvezami rešila. V zimi 1944/45 je bila drugič v zaporu. Poslana je bila v žensko taborišče Žlebič, ki so ga stražili Nemci in domobranci. V oči pade dejstvo, da so jetnice dobivale toliko hrane, da so kruh dajale nemškim stražarjem. Še pred koncem vojne je bilo taborišče razpuščeno in jetnice so šle domov! Kljub sorazmerno dobrim porokom z B. Pucem in slikarjem F. Miheličem, je Miheličeva celo življenje prevajala predvsem iz angleščine, hkrati pa pisala svoje knjige. Predstavlja kulturnega garača, ki ni v nomenklaturi in si služi vsakdanji težki kruh. Skozi njeno celo življenje se vlečejo skromne ekonomske razmere, noben luksus doma, še manj zunaj na potovanjih. In vendar Miheličeva imenuje sedanji družbeno ekonomski sistem „najpopolnejši družbeni sistem“.

Jugoslovani so obnovili članstvo v PEN klubu l. 1962. Slovenski literati so inzistirali in dosegli posebno sekcijo za Slovenijo. Miheličeva je bila aktivna v slovenski sekciji in celo pri centrali PEN kluba. V tej funkciji je prepotovala pol sveta in spoznala mnogo svetovnih literatov. Kot delegatinja PEN-a si posebno šteje v „čas“, da je uspešno intervenirala na švedskem, da so hrvaškemu književniku iz diaspore prepovedali nastop. To je bil tudi čas, ko se je propagirala kandidatura Tita za Nobelovo mirovno nagrado. Miheličeva se na zatiranje svobode v besedi v SFRJ izgovarja, da je to njihova interna zadeva, in da bodo sami s tem opravili (!?)

V zvezi s prevodi iz angleščine je prišla do srečanj z L. Adamičem. Ta jo je oštel, da je njen članek o njem napisan tendenciozno, preveč negativno do Amerike. Amerika danes, tako ji je rekel Adamič, že zdavnaj ni več tisto kot za časa velike krize. Danes v Ameriki ni več boj za kruh in mleko, nego za to, kdo bo imel boljši in večji avtomobil. Za Adamiča komentira Miheličeva, da je idealistično računati, da je možna kombinacija kapitala s socializmom. V tem je mogoče bila njegova naivnost in kasnejše razočaranje.

Spomin na Izidorja Cankarja je tožno slovo za lepim, zanimivim, kulturno živahnim življenjem, ki ga je Slovenija uživala med obema vojnama. Po opravljenem poklonu in službi režimu se je Cankar vrnil iz diplomatske službe v Ljubljano. Njegova srčna želja je bila predavati umetnostno zgodovino na univerzi. Zaman. Njegova duša je bila utrujena in bolna od mnogih razočaranj; tega priznati ni hotel. Užival je v svojem izredno lepem, okusno urejenem stanovanju, krasnem pohištvu in preprogah. Bil je gospod plemenitega duha, razočaran nad družbo, politiko in osebnim življenjem.

Nemški velikan, literat H. Böll, znanec Miheličeve, je omenjen v zvezi z intervencijo za Kocbeka. Pisateljica zavrača Kocbekove izjave v Zalivu 1975. Očita Kocbeku neiskrenost, ker je kot takratni minister za Slovenijo, leta 1946, izvedel za TISTE DOGODKE. Zakaj ni takrat odstopil? Toda zakaj smo takrat tudi vsi drugi molčali, nadaljuje Miheličeva, in daje odgovor: **bilo nas je kratko malo strah**. Tu Miheličeva težko razočara, ker jo je še danes strah, da mučenje in poboj slovenske vojske, junija 45, imenuje „tiste dogodke“. Njo mora biti še danes strah in v tem odstavku svoje biografije strašno tolče njeno lastno geslo: „ko pišeš, nič ne razmišljaš, kaj bodo rekli drugi!“

O svojem pravem stricu, ministru Albertu Kramerju, pravi, da je bil ves vojni čas težko bolan. Poležaval je doma, še na vrt ni mogel več. Politično povsem mrtev, novi revolucijski proces ni več razumel. Partija ga je vseeno obsodila na smrt. Miheličeva reagira samo z retoričnim vprašanjem: ali je res zločinec vsakdo, ki misli drugače kot stranka? Pisateljica je bila priča, ko so Gestapo aprila 1941 prišli na stanovanje Kramerja, napravili preiskavo in kasneje zaplenili vse dosegljivo premoženje s knjižnico in pohištvo vred.

Slog Mire Miheličeve je živahen, zanimiv. Živo nam je prikazana višja meščanska družba. Ta je sprejela revolucijo, deloma zaradi oportunitizma, deloma zaradi prisile. Opis ne zajame najvišje gospodarske elite Jelačina, Gregorca, Preloga, Bonača, Majerja itd. Omenjen je Avgust Praprotnik kot nesoliden gospodarstvenik. Ni pa omenjena njegova likvidacija.

Miheličevo moremo prištevati v vrsto slovenskih kulturnikov, ki še nekaj dajo na duhovne vrednote, na človekovo solidarnost, dobroto, sočutje. Pri njej se še mnogokrat zaznava črta prelomnica med dobrim in slabim. To v svoji autobiografiji pokaže, ko se upa pred ljudskim sodiščem pričati v korist nedolžnega sorodnika, ko se zgraža nad rubežem nove oblasti v slovenskih vaseh. V kočljivih zadevah, kjer bi bila partija zadeta v živo, pa ji zmanjka. Počasni toda očitni razpad svobodne slovenske družbe, ki je nekdaj toliko dala na bazične duhovne vrednote, je pokazan v knjigi jasno in glasno.

TONE BRULC

DR. DIMITRIJ RUPEL: SOCIOLOGIJA KULTURNE UMETNOSTI

(Izbrana poglavja). Državna založba Slovenije - Ljubljana 1986, 203 str.

V začetku tega leta je izšla v Ljubljani knjiga dr. Dimitrija Rupla „Sociologija kulture in umetnosti“. Po besedah avtorja, naj bi bila učni pripomoček študentom FSPN (Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo), kjer je Rupel docent za sociologijo, poleg drugih svojih dejavnosti (odgovorni urednik Nove revije itd.) v okviru Raziskovalne skupnosti Slovenije na univerzi Edvarda Kardelja. Kot sam pravi v uvodnem pojasnilu, je bil na nek način primoran zaradi pomanjkanja tovrstne literature v Sloveniji, da je knjigo napisal. Kulturni se pač reže tanek kos kruha in je včasih prisiljena poseči po nadomestkih, da se preživi. K sreči nadomestek ni slab, lahko bi celo rekli, da je zelo dober, da je boljši kot je kruh sam: „A falta de pan,

buenas son tortas“ (Kadar manjka kruh, so tudi torte dobre, kot pravimo v Argentini).

Zakaj? Rupel je namreč eden redkih „mislecev“, ne „ponavljajočih“ ljudi v domovini, poleg tega da je strokovnjak na svojem področju, temeljito izobražen in razgledan doma in v svetu, ima še krasen polemičen slog in pogum spustiti se v polemiko z Josipom Vidmarjem, diktatorjem slovenske kulture, in Borisom Zihnerlom, ki je veljal za najmočnejšega partijskega dogmatika v sociologiji. Študenti sociologije, političnih ved in novinarstva bodo torej v Ruplovi „Sociologiji“ dobili tudi razvoj teh ved, usmerjenost osebnosti, ki so posegale v njihov povojni razvoj, njihove nazore o kulturi in umetnosti — nekako kritično zgodovino sociologije kulture, poleg učnega pripomočka.

Rupel ni nikoli zanikal, da ni komunist, in prav to mu omogoča, da lahko udari po nekaterih pravovernih in nepravovernih, kar bo vsekakor zbudilo zanimanje študentov in jih zvalo k študiju, primerjanju in križanju idej.

Zataknilo se je Ruplu že pri naslovu knjige „Sociologija kulture in umetnosti“ in to sam prizna — ne kot napako —, ampak nekako drugačno, čisto slovensko gledanje na kulturo, zato ker umetnost oddeli od kulture. Rupel je namreč stvaritelj sintagme „slovenskega kulturnega sindroma“. Poudarek, ki ga Rupel prenese na slovensko literaturo kot delovanje za narod niti ni nov; o njem je pisal že pred leti Lev Detela v prilogi dunajske Weltwoche.

Pojem kulture, njeno razširjanje, zmanjševanje, spreminjanje, je pri Slovencih obtičal, se je institucionaliziral na piščo-pisateljih, zato ker je zvezan s pojmom jezika. Zaradi obrambnega stališča jezika, Slovenci nismo imeli ne moči ne volje ne časa, da bi prilšli do pravega, vseobsegajočega pojma kulture. Detela pravi, da smo Slovenci eden redkih narodov, ki uporablja za razmerjanje in omejitve narodovega življenja dobe delovanja književnikov: za časa Trubarja, pred Prešernom, za Cankarjem itd. Letnici 1848 in 1918 (Zedinjena Slovenija in vstop v Jugoslavijo) sta nam ostali tako medlo v spominu, da niti ne vemo, kakšnega pomena sta bili za nas. Drug tak primer bi bila Javna tribuna, ki se ne bi ločevala od njih, če ne bi komunisti kot politična sila prisluhnili izrečenim in neizrečenim, tihim in javnim zahtevam naroda, ki so jih prav tako predstavljali književniki, ne pa splošni kulturniki, še manj pa politiki.

Rupel načenja svojo „Sociologijo“ z vprašanjem podružabljanja kulture. Kultura je zanj bogastvo, ki ga je treba tudi razdeliti kot druge dobrine — ne pozabimo, da je Rupel komunist —, čeprav ve za razliko, da kulture ni mogoče deliti, kakor se deli zemlja, socialno skrbstvo ali izobrazba. Rupel je bolj jasn in dosleden od Vidmarja v tem. Gledano s stališča ortodoksnosti komunistov, je greh Rupla prav v tem, da je pokazal na manipulacijo kulture, o čemer Vidmar molči. Medtem ko je za druge jugoslovanske narode bila država najvišji cilj in dosežek, on pokaže, da pri Slovencih ni bilo takó in da se s tem razlikujemo od Balkana. Rupel preraste Cankarja o neizrečenih zahtevah in pravicah do lastne kulture, da o Vidmarjevem svetovljanstvu in Kardeljevem Razvoju sploh ne govorimo.

Če se ozremo nazaj za dobro leto na Javno tribuno, je Rupel že takrat analiziral ne kulturo, ampak njeno vlogo v razvoju naroda. Po njegovem je bila kultura pri Slovencih le sredstvo za politični program, čeprav je sama samostojna, le lastnim pravilom podložna. Torej ne more trpeti vmešavanja politike, ideologije, vere, stranke. S tem se je izkazal Rupel za komunista novega kova, tako da lahko udari po Vidmarju, Ziherlu, Pirjevcu, celo po poznem Kardelju je mahnil, da dokaže svojo tezo neodvisnosti kulture.

Javna tribuna je nosila ime? geslo? naslov: „Slovenski narod in slovenska kultura“, torej bi odpadle Vidmarjeve slovenske Atene in Firenze. Kardeljev svetovljanski Slovenec, Pirjevčev koncept nepotrebnosti države; Rupel je prišel do spoznanja, da Slovenci potrebujemo državo, da ni zadosti za kulturo, da vzdržuje jezik (jezikovno slovenstvo), da nas poleg tega še nekaj ločuje od drugih narodov (kar sedanja politična ekipa imenuje neonacionalizem, prebuditelj nacionalizma, če ne kar šovinizem!). Tako bo ostal Rupel grešen za katoliški tabor, ker je komunist, še bolj pa pred komunisti, ker pokaže, kako je padlo zanimanje za kulturo med Slovenci (po anketi je bila na 19. mestu). Grešen, ker pokaže, kako se birokrati-partija bore za okrepitev politične baze in to prav na račun kulture. Rupla je skrb za slovensko kulturo, za njeno prihodnost v razmerah, ki so nastale v štiridesetih letih, skrb ga je za osip slovenstva v zamejstvu. Vidi in pokaže na važnost kulture za obstoj naroda, iskreno pove pa tudi, da si zamejstvo ne želi take kulture kot jo ima in propagira matica, ker je to odbilo tako Primorce kot Korošce.

Na dialektično vprašanje: Ali je del več kot celota?, ki so si ga postavili lansko leto v SZDI v odnosu do ZK, si je Rupel-sociolog odgovoril: Politika je del, delček kulture, tako kultura politike kot politika kulture, da o goli politiki kot usmerjevalki kulture sploh ne govorimo, ker ne pride v poštev. To bi bila sodba in obsodba kulturne politike Slovenije in mi bi samo pripisali: To je Ruplova obsodba strankine politike.

Mesto, ki ga da Rupel politiki, je isto kot ga da umetnosti, morali, religiji, kar se tiče kulture kot oblikovalke družbene zavesti, s tem pa se zavestno oddalji od crtodoksnega marksizma, ne samo od uradne ideologije.

To pa pravzaprav pri Ruplu ni novo; Rupel raste, se razvija s spremljevanjem rasti in upada kulture, zavrača kot sociolog deterministične sheme marksistov, ki so zanj že preživete, z ostrim čutom kritika zaznava premike v družbi. Kar ne ugaja uradnim ideologom, ni to, da Rupel pokaže na upad in zastoj v slovenski kulturi in umetnosti, njegov greh je v tem, da skuša najti krivce za to in jih tudi najde v premoči politike, njenem nadzoru kulture, načinu delitve sredstev kulturi. Tu pa že pade očitek vmešavanja v politiko, ki ga Rupel ogorčeno zavrača. Značilno za konstrukcijo „Sociologije“ je prav naštevanje partijskih kongresov in naštevanje, kaj so obravnavali na njih v vprašanju kulture in umetnosti. Človek dobi vtis, da Rupel brca žogo, odkoder je prišla. KP je skušala po l. 1945 obvladati slovenske kulturnike in umetnike s cenzuro, pritiskom in nadzorom. Če je Roman

Jakobson menil o lekcijah Nabokova o svetovni literaturi, da je Nabokov kakor slon v trgovini s steklenimi izdelki, bi veljalo to tudi za komuniste v slovenski kulturi, čeprav tega Rupel ne napiše. Že samo stvari, ki jih Rupel stavlja med navednice (partija kot „kulturna sila“, partiji oziroma proletarijat kot „pravi dediči“ kulturne zgodovine) so posmehljive finese, ki pokažejo Rupla kot bičarja soc-realizma. Isto velja tudi za uporabo marksističnega izrazja: konkretni družbeni naročnik umetnosti, avantgarda delavskega razreda, partija ali celo generalni sekretar partije, ki da je „bog“ nove umetnosti. Bistvo soc-realizma da je v tem, da umetnik posnema resnico, ki mu je sporočena od družbe, od proletariata oziroma njegove avantgarde. Udarci, ki pečejo zaradi resnice!

Je Rupel disident, opozicionalec, apologet režima? V intervjuju, ki sta ga dala Niko Grafenauer in Dimitrij Rupel, glavni in odgovorni urednik Nove revije, je slednji izjavil, da nima s tem nič opraviti, ne sklada se pa s političnim vmešavanjem v kulturo in umetnost. Slovenci smo dobili tako tam, kjer bi ga najmanj pričakovali, človeka z zgodovinskim spominom. Tudi „Sociologija“ je nekakšna zgodovina kulturnega dogajanja od l. 1945—1986. Pisana je dostikrat na smel način — za politično ekipo celo predrzen —, ki pa pokaže na napake preteklosti in že samo s tem daje smernice za bodočnost. Pluralizem v kulturi — z nečem se pač mora začeti in prav v tem je bistvo slovenskega kulturnega sindroma Rupla: nekreativnost, šibkost, nesamostojnost politike, ki bi brez kulturnikov obmirovala, se petrificirala. Politiko mora potiskati naprej kulturna sfera, predvsem literarna, ki je plod in sad naroda. Ta je tisti, ki za-plodi in na-rod. Narod rodi literaturo in literatura ga živi, da lahko rodi naprej, s tem pa je, vsaj pri Slovencih, utemeljiteljica naroda.

Dialektično narod-razred sploh ne obstaja, ker narod že vsebuje razred, razen če v brezrazredni družbi obstaja še vladajoči razred. Zaenkrat se je narodno moralo umakniti razrednemu v borbi za socializem v družbi in soc-realizem v kulturi in umetnosti. Slabo desetletje je partija po Ruplovem bila varuh, razsodnik, pospeševalec in zaviralec proti naraščajočim zahtevam liberalizacije in demokratizacije kulturnih ustvarjalcev, vendar se to še sedaj pozna. Še pred dobrim mesecem se je Rupel spraševal, če ni sedanje stanje slovenske kulture samo liberalizacija, ker jo ostro loči od demokratizacije. Prva je zanj popuščanje vajeti, medtem ko je druga idealno stanje, ki ga Rupel pričakuje od ZKS. To pa so bile vendar utopične sanje zgodnje OF pred Dolomitsko izjavo!

Citatom, ki jih Rupel navaja iz popolnoma marksistične literature, kar se vidi po bibliografiji (Marx, Lenin, Stalin, Kardelj, Vidmar, Žiherl, Adorno, Marcuse, Lukács itd.), vedno doda še svoj, lahko bi rekli tudi slovenski komentar, kar tudi ni brez vrednosti v poplavi citatov.

Povzetek njegove „Sociologije kulture in umetnosti“ bi bil v kratkem: Narod, ki ni suveren na znotraj, ne more biti suveren na zunaj in narobe. Pluralistični koncept kulture in umetnosti je pri Slovencih v živem nasprotju s konceptom, ki ga imajo drugi jugoslovanski na-

rodi, ker je pri nas še kako živ čut kulturne pripadnosti k srednji Evropi.

Zdi se, da ima Rupej dobro razvit futurološki čut in knjiga naj bi pokazala, kam nas pelje — Slovence - kot narod in družbo — politika kulture, in če bo služila kot učni pripomoček, naj bi tistim, ki jo bodo uporabljali, dala tudi misliti.

ODGOVOR K "VPRAŠANJU SPRAVE" V MEDDOBJU

Dne 6. junija 1969, pet dni pred slovesno 25-letnico mašniškega posvečenja, sem pisal pismo morilcu člana ali več članov naše družine (še danes ne vem, pri katerih umorih naše družine je T. M. iz Št. Ruperta sodeloval). V pismu sem mu zagotovil, da mu odpuščam zločin nad našo družino, kolikor sem sam zmožen. 17 let slovenska javnost ni vedela o tej stvari.

Upal sem, da bo to dejanje ostalo med T. M., mano in Bogom. Zadnji dve leti pa je ta dogodek postal predmet javne debate med Slovenci. Iz članka, ki ga je dr. Vladimir Kos napisal v zadnjem „Meddobju“, pa razvidim, da je bil ta akt napačno predstavljen slovenski javnosti. Oprostite, da iz ljubezni do resnice povem resnico in jo prvič pismeno objavim našemu narodu. Na strani 277 Meddobja XXI, 3-4 dr. Vladimir Kos piše: „Duhovniku je bilo dovoljeno, da obišče rodno Slovenijo in nekdanjega komisarja. Sprava odpuščenja je bila potrjena z objemom obeh prizadetih, na kar so se vsedli k mizam in v napitnici proslavili spomin na vse žrtve med vojno in revolucijo.“

O tej stvari nisem nikdar pisal ne v slovenskem časopisju ne v naših revijah. O tej stvari sem samo pridigal o priliki mojega prvega obiska Slovencev v Buenos Airesu, v Rimu v Sloveniku in na majniški proslavi v Etiwandi v Kaliforniji, majnika 1985. Nikdar nisem ne pridigal ne pisal o tem dogodku kot je sedaj objavljen slovenski javnosti. Med svojimi arhivi sem našel kopijo pisma, ki sem ga 6. junija 1969 pisal T. M. v Št. Rupert.

„Dragi Milan,

11. junija bom obhajal 25 letnico mašniškega posvečenja. Bogu in Materi božji bi se ob tej priliki rad zahvalil na najpopolnejši način za 25 let veselega, srečnega in blagoslovljenega duhovniškega življenja. Kristus, moj Veliki Duhovnik, pa me svari pred vsako daritvijo svete maše: „Če torej prineseš svoj dar k oltarju in se tam spomniš, da ima Tvoj brat kaj zoper tebe, pusti svoj dar tam pred oltarjem in pojdi, da se poprej spraviš s svojim bratom, in potem pridi in daruj svoj dar.“ (Matej 5:23-24.)

Ker je tole prvo pismo, ki Ti ga pišem direktno v vsem svojem življenju, je njega glavni namen naša iskrena bratska sprava.

V Evhariistični molitvi bom molil med obletno sveto mašo: „Nebeški Oče, usliši ponižne prošnje svoje družine, ki si jo zbral okrog sebe.

Združi v usmiljenju in ljubezni vse svoje otroke, kjerkoli so razkropljeni.“ Prepričan sem, da je vsa naša pokojna družina združena s Tabo v ljubezni in usmiljenju. Moja srebrna maša bo popolna le, če bomo tudi mi trije: moj brat Franci, Ti, Milan, in moja malenkost, združeni v ljubezni in usmiljenju. Obadva s Francijem Ti ponovno zagotavljava, da sva Tebi in Tvojim sodelavcem iz srca odpustila. Neštetokrat sem Ti poslal to zagotovilo preko sestrčne Pepce, a danes Ti ga pošljem direktno. Ako bo Bog dal priliko Franciju in meni, da prideva na obisk v prelepo domovino, Ti bova z veseljem dala tudi osebno zagotovilo.

Vse življenje Ti bom hvaležen, če boš nama odgovoril na tole pismo ali direktno ali preko sestrčne Pepce.

Tvoj pozitiven odgovor bo moj najlepši dar za Srebrni jubilej. Daritev svete Maše bo v največje veselje in mir najini pokojni družini, v tolažbo in pomirjenje Tebi in vsem sodelavcem, popolno zadovoljstvo Franciju in meni in največjo čast Nebeškemu Očetu.

Z bratskim blagoslovom,

Jožko Mavsar

Odgovora na to pismo nisva prejela, pač pa mi je sestrčna Pepca zagotovila, da je bilo to dejanje odpuščanja T. M. v veliko tolažbo. Naknadno sem zagotovil T. M. preko svoje sestrčne, da bom o priliki obiska domovine spil kozarec vina z njim, da mu tudi osebno zagotovim, da mislim v svojem srcu, kar sem sporočil v pismu.

Šele po več letih sem dobil vizo za potovanje v domovino. O priliki prvega obiska je bil v št. Rupertu (kot vidite iz pisanja namenoma pišem št. Rupert, kot smo pred leti pisali. Komunistična oblast ne dopušča, da bi se kraji pisali kot imena svetnikov. Zato danes pišejo takole: šentrupert.) pogreb ugledne faranke. T. M. je danes upokojen polkovnik 15. divizije, ne komisar, kot dr. Kos citira. Zvest svojim idealom, ne hodi v cerkev, pač pa večkrat pride na pokopališče na pogreb uglednih šentrupečanov. Sestrčna Pepca mi je zagotovila, da bo T. M. na pokopališču o priliki tega pogreba. Vprašala me je, če bi rad uporabil to priliko, da z njim osebno govorim. Nasvet sem z veseljem sprejel. Ko je Pepca opazila, da je T. M. na pokopališču, ga je takole nagovorila: „Jožko je pri nas iz Amerike. Rad bi s Tabo govoril.“ T. M. je bil silno vesel povabila in takoj prišel v hišo mojega bratranca J. Oh pozdravu sva si segla v roke. (Ni bilo nikakega objemanja kot omenja g. dr. Kos.) Po lepi slovenski navadi nama je J. postregel s kozarcem vina. Nikdar nisem ne privatno ne javno izrazil, kot me g. dr. Kos obtožuje, „v napitnici proslavila spomin na vse žrtve med vojno in revolucijo“. Razgovor je potekal samo okrog pokola naše družine. Razgovor o umoru družine je bil zelo kratek. Bivši partizanski polkovnik je bil pri celotnem obisku zelo nervozen. Takoj je prišel z opravičevanjem: „Jožko, vaši družini smo dali možnost, da si reši življenje. (V tem razgovoru je T. M. prvič priznal, da je sodeloval pri umoru naše družine. Najbrž se tega niti zavedal ni s to izjavo.) Klicali smo, da pridete iz gorečega gradu in si rešite življenja, pa našega nasveta niste sprejeli, zato so vaši živi v gradu

zgoreli.“ Moj odgovor pa je bil približno tale: „Milan, ko bi Ti imel 'srečo', da bi me tvoja strojnica na begu zadela in umorila, kot si upal in bil morda celo prepričan, bi ti uspelo varati naše ljudi, da jih niste vi pomorili. Ker pa me tvoja krogla ni zadela, kot vidiš danes, Ti svetujeni, da ne širiš teh laži. Sam sem bil priča, da so bratje in sestra Mici poskakali iz gradu pred mano in padli v vaše roke živi, da ste jih pozneje na zverinski način pomorili.“ Pri tem odgovoru je T. M. spremenil razgovor. Tudi sam sem mu potrdil, da je po mojem pismu namen tega obiska popolnoma drugačen. Priznati moram, da se ne spominjam, o čem sva govorila precej časa vpricho bratranca Joža J.

Ko so se vračali naši Šentruperski begunci domov, je T. M. z največjim veseljem izrazil, da sva se midva spravila. O priliki zadnjega obiska v domovini, mi je Šentruperski župnik z veseljem zaupal, da je T. M. do njega izredno prijazen in da celo denarno podpira faro.

V svojih pridigah nisem opisal dogodka do teh podrobnosti, ker nisem imel časa. Omenjal pa sem, da je Kristusova izrecna želja, da odpustimo svojim sovražnikom.

Kot razvidite iz opisane ne sem v tem primeru zastopal nikogar kot samega sebe. Šele po molitvi 27 let sem dobil milost, da sem izrazil odpustanje morilcu. Celoten dogodek se je izvršil 15 let, preden je Spomenka Hribar začela javno debato sprave, veliko let preden je L. P. pisal v A. D. 17. sept. 1985. Priznati moram, da L. P. članka v A. D. nisem bral, pač me je moj prijatelj nanj opozoril.

Dr. Vladimir Kos je to debato dobro pojasnil s svetopisemskega vidika. Priznati moram, da je navedel nekaj temeljitih razlogov, na katere nisem posvečal veliko pozornosti pri branju svetega pisma. Kdor se za to debato zanima, naj bere sledeče članke v „Cerkev v sedanjem svetu“ (št. 5-6, 1986): „Blagor tistim, ki delajo za mir“, stran 65. Tu je zelo zanimiv citat slovenskih škofov o spravi. „Sprava — človeška in evangeljska vrednota in zahteva“ na strani 66. Teh člankov ne odobravam v celoti, zavedam pa se, da so tiskani pod komunistično oblastjo.

Po knjigi Nikolaja Tolstojja danes ves svet ve za partizanske zločine, če le hoče. Tolstoj je povedal vsemu svetu, kakšno krivico so partizani storili slovenskemu narodu. V svojih izjavah in debatah teh zločinov nisem nikdar odobral. Mnogi veste, da so komunisti zverinsko pomorili 27. decembra 1942 ata, mamo, štiri brate in sestro. 23. marca 1943 so ustrelili 12 let starega brata Vilka, 2. majnika 1943. je padel brat Dolfi kot domobranec v Šentrupertu v borbi s partizani, zadnja žrtev, brat Pavle pa je bil umorjen kot žrtev vetrinjske tragedije najbrž v Kočevskih gozdovih, če ni že preje umrl pod mučenjem partizanskih rabljev.

„Narod naš dokaze hrani.“ Naša dolžnost je, da zapustimo zgodovini objektivni opis največje tragike slovenskega naroda. Prepričan sem, da bo zgodovina pisala in govorila o partizanih več stoletij kot smo v preteklih stoletjih govorili o Turkih in janičarjih. Zgodovina je pravičen sodnik. Čudim se, da te primerjave nisem odkril v naših knjigah in časopisih. Morda jo je kdo izrazil, pa tega še nisem bral.

želel pa bi kot slovenski katoličan in še posebej kot duhovnik, ki je po milosti božji doživel in preživel mučeništvo slovenskega naroda, da bi vsaj nekateri med nami imeli prgum, da bi to dobo opisali ne samo pod zgodovinskim vidikom, pač pa pod izrazito krščanskim vidikom. „Sanguis martyrum, semen Christianorum.“ „Kri mučencev seme novih kristjanov.“ Od časa do časa prebirajmo martirologij prvih kristjanov. V njih so podrobno opisana mučenja teh vernikov, ki so dali življenje za Kristusa. Opisi so odkriti, resnični pa tudi grozni za branje. Pisani pa so s krščanskega vidika. Tako jih je Cerkev z lahkoto uvrstila med mučence, katere še danes po več stoletjih častimo v svetih mašah in brevirju. Ako bo cerkev v bodočnosti raziskovala mučeništvo naših slovenskih očetov, mater, bratov, sestra in celo majhnih otrok, kot v primeru naše družine, jih bo s težavo uvrstila med mučence, ne zato, kar so oni govorili in pretrpeli, pač pa zaradi načina in oblike, v kateri mi predstavljamo naše mučence javnosti in zgodovini. Kakšna čast za Cerkev na Slovenskem med in po revoluciji, če bodo ti svetniški ljudje uvrščeni med mučence našega naroda in uživali slavo, ki jo zaslužijo med nami in v vesoljni Cerkvi. Morda opisujem ta martirologij preveč idealno. Politični del te zgodovine smo opisali, kolikor se spominjam iz števila knjig, ki jih imam v svoji knjižnici. Bolj pravilno bi se izrazil, če bi dejal zgodovinski del narodnega trpljenja. Bil bi pa izredno vesel, če bi vsaj nekateri med nami začeli opisovati to dobo našega naroda z vidika krščanskega mučeništva. Tako bodo naši mučenci ostali zgled poznim rodovom, zgled ne samo zavednega slovenstva, pač pa tudi globokega krščanstva. Ko bodo pozni rodovi brali in govorili o komunističnih partizanih, kot mi stoletja govorimo in pišemo o Turkih in janičarjih, bodo naši katoličani prebirali pri svetih mašah in v duhovniških brevirjih življenje slovenskih mučencev v 20. stoletju, kot mi prebiramo martirologij prvih kristjanov.

Dobro se zavedam, da ta čas ni primeren za tako debato. Ne vem, ali bo sploh kdaj primerno in sprejemljivo, da v tej luči opisujemo to poglavje slovenske zgodovine. Primoran pa sem bil, da napišem ta kratek članek, da boste v bodočnosti vedeli resnico vsi tisti, ki opisujete mojo in bratovo osebno spravo z morilcem dela naše družine. Za zaključek pa vas vse prosim, da tegale članka ne uvrstite v debato o narodni spravi, ker pred 17 leti, ko je bila ta sprava izvršena, ni nihče ne pisal ne debatiral o narodni spravi, kolikor se spominjam. Poleg tega mi nihče ni dal pooblastila, da zastopam slovenski narod. Nisem ga zastopal ne v privatnih ne v javnih debatah ne pri obisku z M. T. Storil sem le, kar mi je vest narekovala po molitvah 27 let. Priznati moram, da je Bog ta korak bogato blagoslovil v mojem osebnem življenju in posebej bogato nagradil v moji duhovniški službi. O tem bi lahko napisal celo poglavje. Ker sem ugotovil nekaj podobnih primerov v domovini o priliki mojega prvega obiska, sem bil tega dejanja še bolj vesel. Najbolj pa bom poplačan, če se bo T. M. v resnici spreobrnil in vrnil v katoliško Cerkev pred svojo smrtjo.

Jože Mavsar

župnik, Fara Svetih bratov Cirila in Metoda, E. Helena, Montana, USA.

KRONIKA

Slovenska kulturna akcija je v XXXIII. sezoni nudila slovenski skupnosti v Buenos Airesu naslednje kulturne večere:

19. aprila 1986: I. kulturni večer. Predaval je p. dr. Alojzij Kukovica o VPRAŠANJU RAZPOROKE, POSEBNO V ARGENTINI. Teološki odsek.
17. maja 1986: II. kulturni večer. Predaval je dr. Andrej Fink: MORALA V MEDNARODNI POLITIKI. Odsek za družbene vede.
31. maja 1986: III. kulturni večer. Predaval je France Papež o SLOVENSKI POVOJNI POEZIJI. Pesmi je recitiral dr. Jože Krivec. Predavatelj je tudi predstavil novo pesniško zbirko Tineta Debeljaka ml. PRSTI ČASA. Literarni odsek.
14. junija 1986: IV. kulturni večer. Predaval Tone Brulc: NEKAJ OPOMB K NAJNOVEJŠIM TEORIJAM SLOVENSKE ZGODOVINE. Odsek za družbene vede.
28. junija 1986: V. kulturni večer. Predaval je arh. Jure Vombergar: PROTESTNE PFISMI SLOVENSKIH KANTAVTORJEV. Odsek za družbene vede.
26. julija 1986: VI. kulturni večer. Predaval je Janez Zorec. OD ZAČETKA SVETA DO HALLEYA. Naravoslovni odsek.
8. avgusta 1986: VII. kulturni večer. Prvo predavanje koroških gostov — dr. Janko Zerzer: SLOVENSKA KOROŠKA.
9. avgusta 1986: Ponovitev drame Marka Kremžarja: ŽIVI IN MRTVI BRATJE, v režiji Stanka Jerebiča. Gledališki odsek.
11. avgusta 1986: VIII. kulturni večer. Bernarda Fink, mezzosopran, in Marko Fink, bariton: SOLISTIČNI KONCERT samospenov in dvospenov slovenskih in tujih skladateljev. Pri klavirju maestro Ernesto Mastronardi. Glasbeni odsek.
15. avgusta 1986: IX. kulturni večer. Drugo predavanje koroških gostov — dr. Reginald Vospernik: O ŠOLSTVU IN SLOVENSKI GIMNAZIJI ter SLOVENSKI KULTURNI PROSTOR IN CELOVŠKI ZVON.
16. avgusta 1986: X. kulturni večer. GRAFIČNA RAZSTAVA slikarja Ivana Bukovca v mali dvorani Slovenske hiše. Razstava je bila odprta tudi v nedeljo 24. avgusta 1986.
23. avgusta 1986: XI. kulturni večer. KOROŠKI VEČER, s koncertom pevskega zbora Gallusa, pod vodstvom Anke Savelli Gaserjeve, v dvorani Slomškovega doma, Ramos Mejía.
24. avgusta 1986: XII. kulturni večer. Predstavitev igre Alberta de Zavallía: OSMI DAN, romanca o kolonizaciji Amerike. Prevedel Nikolaj Jeločnik, režiral Frido Beznik. Gledališki odsek.

27. septembra 1986: XIII. kulturni večer. Predaval je Tone Mizerit:
DRUŽBENA OBČILA — ZDRAVILO ALI STRUP? Odsek za
družbene vede.
15. novembra 1986: XIV. kulturni večer. Predavanje arh. Marjana
Eiletza: UTRINKI IZ DRAGE 86. Sodelovala sta g. Ladislav
Lenček CM in Helena Loboda.

UN ANIVERSARIO

Estamos en "el año de Trubar". El mundo esloveno conmemora los cuatro siglos de la muerte de Primož Trubar, quien aparte de ser la personalidad central de la Reforma protestante en su país, es también, y antes de todo, el pionero de la palabra escrita y literaria eslovena. Él escribió y editó, en el año 1550, el primer libro: CATECISMO en el idioma vernáculo, además de un pequeño ABECEDARIO para aprender a leer en corto tiempo. A estos dos libros que representan la raíz de la literatura y cultura eslovena, siguieron en los años posteriores numerosas obras religiosas y polémicas, entre las cuales hay que mencionar la traducción del Nuevo Testamento. Trubar comprendió la necesidad de dar a sus compatriotas la palabra escrita; su estilo simple y regionalmente matizado fue la base para los trabajos de posteriores escritores de la Reforma, entre los cuales sobresale Jurij Dalmatin, quien tradujo y publicó en el año 1584 una lujosa Biblia completa.

Trubar "padecía" un alma inquieta; estaba poseído de un celo religioso exacerbado. Bien, el mundo alrededor de él estaba física y psíquicamente estremecido: las invasiones turcas, las rebeliones de los campesinos, el desorden interno por la proliferación de diferentes sectas, el decaimiento de la vida espiritual y la Reforma del protestantismo germánico. También es verdad que el mundo estaba cansado de las sofisticadas sutilezas escolásticas que perduraron de la Edad Media.

Como predicador en Ljubljana —después de largos años del destierro y trabajo en Alemania— escribió y publicó Trubar en 1564 un libro importantísimo: Orden eclesiástica, esto es, código de normas legales de organización reformada de la vida eclesiástica y cultural. Aquí elevó la lengua eslovena por primera vez a un alto nivel religioso y cultural. Pero con esta publicación también fue sellada la suerte del tozudo reformador. Según el principio "Cuius regio eius religio" los asuntos eclesiásticos institucionales eran reservados a la autoridad absoluta

del príncipe gobernante. Trubar fue por eso desterrado, esta vez definitivamente, estableciéndose como pastor en Derendingen, Alemania, donde murió el 29 de junio de 1586.

A su labor apologética y de escritor consagró este hombre incansable su vida entera, aunque el tiempo no le favoreció, mejor dicho, el pueblo esloveno rechazó su prédica luterana, pero aceptó su labor literaria. Lo mejor subsistió: los libros y la lengua escrita, como base para posterior desenvolvimiento. Primož Trubar es el padre de la literatura eslovena.

